UDŽBENIK

HISTORIJA I DRUŠTVO 6

ZA ŠESTI RAZRED U OSNOVNOM OBRAZOVANJU

Prof. d-r Vojislav Sarakinski
Prof. d-r Stefan Panovski
Prof. d-r Vančo Gjorgjiev
Ivica Gievski
D-r Kole Pavlov
D-r Pece Trifunovski

lamina

HISTORIJA I DRUŠTVO 6, udžbenik za šesti razred u osnovnom obrazovanju
Autorska prava © 2025 Ars Lamina

Izdaje
Ars Lamina – publikadje, Skoplje 2025

Urednik
Branka Bugarska

Autori
Prof. d-r Vojislav Sarakinski
Prof. d-r Stefan Panovski
Prof. d-r Vančo Gjorgjiev
Ivica Gievski
D-r Kole Pavlov
D-r Pece Trifunovski

Prijevod s makedonskog jezika
Izeta Babačić

Prijevod s makedonskog jezika
(„ИСТОРИЈА И ОПШТЕСТВО 6, учебник за шесто одделение во основно образование ", Арс Ламина 2025)
Izeta Babačić

Jezička redakcija
Aida Zuković

Stručna redakcija
D-r Nenad Marković, redovni profesor političkih studija, Pravni fakultet „Justinijan Prvi", Skoplje
D-r Biljana Gičevski, nastavnik geografije
Pane Perunovski, nastavnik geografije
Igorče Dunimagloski, nastavnik historije

Dizajn
Pointer Creative Agency

Grafičko i tehničko uređenje
Ars Lamina – publikadje

Štampa
Ars Lamina, Skoplje 2025

Tiraž
35

Sva prava zadržana. Nijedan dio ove knjige ne smije biti ponovno štampan ili prenošen u bilo kojem obliku ili na bilo koji način, elektronski ili mehanički, uključujući fotokopiranje, snimanje ili čuvanje u sistemu za ponovno pronalaženje bez pismene saglasnosti izdavača.

Ovaj udžbenik je odobren za upotrebu u devetogodišnjem osnovnom obrazovanju. Odlukom o odobravanju i upotrebi udžbenika za nastavni predmet Historija i društvo za VI razred osnovnog obrazovanja broj 26-915/1 od 22.08.2025, Ministarstvo za obrazovanje i nauku Republike Sjeverne Makedonije.

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

373.3.016:93/94:363.3(075.2)=163.4(497.6)

HISTORIJA i društvo 6 : udžbenik za šesti razred u osnovnom obrazovanju / Vojislav Sarakinski .. [и др.] ; prijevod s makedonskog jezika Izeta Babačić. - Skoplje : Ars Lamina – publikacije, 2025. - 214 стр. ; 29 см

превод на делото: Историја и општество 6, учебник за шесто одделение во основно образование. - Други автори: Stefan Panovski, Vančo Gjorgjiev, Ivica Gievski, Kole Pavlov, Pece Trifunovski. - Rječnik novih i manje poznatih riječi: стр. 211-214

ISBN 978-608-259-476-7

1. Sarakinski, Vojislav [автор] 2. Panovski, Stefan [автор] 3. Gjorgjiev, Vančo [автор] 4. Gievski, Ivica [автор] 5. Pavlov, Kole [автор] 6. Trifunovski, Pece [автор]

COBISS.MK-ID 66764805

PREDGOVOR

Dragi učenici,

Pred vama je udžbenik koji će vas voditi kroz tri oblasti – historiju, geografiju i građansko obrazovanje. Ove oblasti su različite, ali povezane, i zajedno će vam pomoći da bolje razumijete svijet oko sebe – kako je nastao, kako izgleda i kakvu ulogu vi kao mladi građani imate u njemu.

Kroz historiju ćete putovati kroz vrijeme i otkrivati kako su ljudi živjeli u prošlosti, koje su bile najveće civilizacije i šta možemo naučiti od njih. Upoznaćete antičke narode, kraljeve, obične ljude i važne događaje koji su promijenili svijet. Uz geografiju ćete istraživati prirodna bogatstva, zemlje, rijeke i planine, i shvatiti kako ljudi žive u različitim krajevima naše planete. A kroz građansko obrazovanje razgovaraćemo o vrijednostima kao što su pravda, prava, sloboda i odgovornost – o tome šta znači biti aktivan, odgovoran i hrabar mladi građanin.

Udžbenik je obogaćen pitanjima za razmišljanje, istraživačkim aktivnostima, zanimljivim činjenicama i ilustracijama koje će učenje učiniti kreativnijim i zanimljivijim. Svaki dio je pažljivo osmišljen da vas potakne ne samo da učite, već i da postavljate pitanja, dijelite ideje i povezujete znanje sa svakodnevnim životom.

Vaše putovanje kroz prošlost, prostor i društvo počinje sada. Želimo vam mnogo uspjeha u učenju, puno radoznalosti i mnogo novih otkrića!

Autori

KAKO SE KORISTI OVAJ UDŽBENIK

Udžbenik pokriva sadržaje iz tri područja:

historija
geografija
i
građansko društvo.

Svako područje je jasno izdvojeno sa posebnom bojom.

Uvod u temu

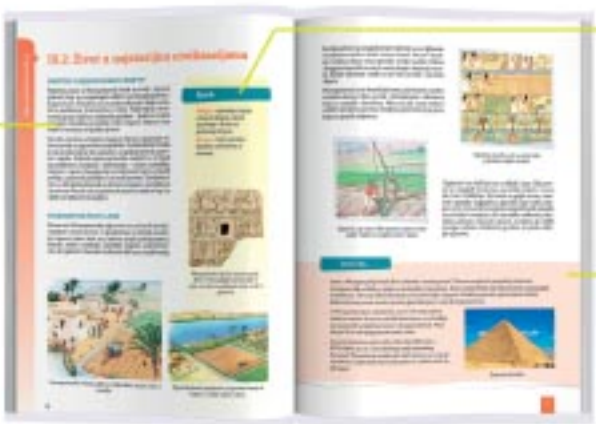
Ovaj dio te ukratko upoznaje s temom koju ćeš proučavati. Saznat ćeš o čemu ćeš čitati, zašto je to važno i pripremit će te za lakše savladavanje sadržaja koji slijede.

Sadržaji

Spisak sadržaja obuhvaćeni temom.

Na kraju ove teme moći ćeš...

Ovdje su navedene stvari koje ćeš naučiti kada završiš lekciju.

Osnovni sadržaj

Ovo je najvažniji dio udžbenika. Ovdje se nalazi glavni tekst iz kojeg učiš sadržaje iz historije, geografije i građanskog obrazovanja.

Rječnik

U rječniku su objašnjeni pojmovi koji ti mogu biti novi ili teži za razumijevanje.

Znaš li da...?

Ovaj dio sadrži zanimljive činjenice i dodatne informacije povezane s temom.

Lica historije

Priče o važnim historijskim ličnostima koje su povezane s temom.

Iz djela starih pisaca

Izvodi iz starih historijskih izvora i tekstova. Oni ti pokazuju kako su ljudi iz tog vremena gledali na događaje.

Saznaj više

Dodatna objašnjenja ili podaci koji će ti pomoći da proširiš svoje znanje o temi.

Istraži

Prijedlozi za aktivnosti, projekte ili pitanja koja zahtijevaju dublje razmišljanje ili diskusiju.

Razmisli

Pitanja koja podstiču da razmisliš dublje o onome što si naučio. Važno je tvoje mišljenje, tvoje razumijevanje i tvoja sposobnost da povežeš različite ideje.

Zapamti

Kratak sažetak najvažnijih informacija iz lekcije. Dobro je da ga pročitaš prije ponavljanja.

Provjeri koliko si naučio

Pitanja na kraju lekcije koja ti pomažu da provjeriš koliko si usvojio sadržaje. Kroz njih se pripremaš za testiranje i provjeru.

Prošireni rječnik

Ovo je prošireni rječnik s objašnjenjima za riječi i pojmove koji ti možda nisu poznati. Nalazi se na kraju udžbenika i možeš mu se vratiti kad god ti zatreba.

SADRŽAJ

Tema I: Uvod u historiju 8
I.1. Historija i njeno značenje 10

Tema II: Prahistorija 16
II.1. Prve ljudske zajednice 18
II.2. Vjerovanja i umjetnost prahistorijskih ljudi 22

Tema III: Najstarije civilizacije 26
III.1. Prve države 28
III.2. Život u najstarijim civilizacijama 32
III.3. Kultura najstarijih civilizacija 36

Tema IV: Balkan u starom vijeku 42
IV.1. Najstarija kraljevstva u Evropi 44
IV.2. Svijet grčkih polisa 48
IV.3. Makedonsko kraljevstvo 52
IV. 4. Iliri i njihova kraljevstva 57
IV.5. Trakijci i Odrisko Kraljevstvo 61
IV.6. Vrijeme Aleksandra 65
IV.7. Nasljednici Aleksandra 71
IV.8. Balkanska društva u starom vijeku 75
IV.9 Svijet antičkih bogova 79
IV.10. Žarišta nauke i kulture 82

Tema V: Stari Rim 88
V.1. Stari Rim 90
V.2. Rimsko Carstvo 94
V.3. Rimsko društvo 98
V.4. Svakodnevni život u Rimu 102
V.5. Rimska kultura i umjetnost 106
V.6. Religija u rimsko doba 110
V.7. Pojava hrišćanstva 114

Tema VI: Orijentacija u geografskom prostoru 120
VI.1. Zemlja na globusu i geografskoj karti 122
VI.2. Razmjera i vrste razmjere 125
VI.3. Vrste geografskih karata 128
VI.4. Geografska/kartografska mreža, izohipse i kartografski znakovi 131
VI.5. Geografska širina i geografska dužina 134
VI.6. Orijentacija u prostoru 137
VI.7. Zemljina rotacija i Zemljina revolucija 140
VI.8. Mjesno vrijeme, vremenske zone i datumska granica 143

Tema VII: Geografija mediteranskih zemalja 148
VII.1. Geografski položaj i regionalni pregled Mediterana 150
VII.2. Balkansko Poluostrvo i Istočnoevropski subregion Mediterana 153
VII.3. Apeninsko poluostrvo i Francusko mediteransko primorje 156
VII.4. Pirinejsko poluostrvo 159
VII.5. Mediteranska Afrika i Azija 162
VII.6. Prirodno-geografske karakteristike mediteranskih zemalja 165
VII.7. Klima, hidrografija, biljni i životinjski svijet 168
VII.8 Stanovništvo i naselja mediteranskih zemalja 172
VII.9. Jezici, religije, hrana i arhitektura 175
VII.10. Privredne i geografske karakteristike 179
VII.11. Turistička mjesta i kulturne znamenitosti 182

Tema VIII: Demokratija i zakoni 188
VIII.1. Demokratija i demokratsko uređenje 190
VIII.2. Vrste demokratije 193
VIII.3. Demokratski izbori 196
VIII.4. Podjela vlasti 199
VIII.5. Vladavina prava 202
VIII.6. Principi dobrog upravljanja 205

Rječnik novih i manje poznatih riječi 211

UVOD U HISTORIJU

Uvod

Historija je svjedočanstvo o ljudskoj civilizaciji i ogledalo iskustava koja su oblikovala našu kulturu i društvo. Ona proučava događaje, pojave i promjene koje su se dešavale kroz vijeka, od najranijih ljudskih zajednica do danas. Istražujući historijske izvore, poput dokumenata, artefakata i narodnih predanja, historičari otkrivaju istinu o prošlosti i oblikuju sliku života naših predaka. Historija nas uči da razumijemo vlastite korijene i da izvučemo pouke iz iskustava prethodnih generacija, gradeći snažniju vezu između prošlosti i sadašnjosti.

SADRŽAJI

- I.1. Historija i njeno značenje
- Provjeri koliko si naučio/naučila

Na kraju ove teme moći ćeš:

- ✓ objasniti važnost učenja historije kao nastavnog predmeta;
- ✓ klasificirati i uporediti historijske izvore prema njihovoj vjerodostojnosti i procijeniti njihovu važnost za historiju kao nauku;
- ✓ objasniti podjelu historije i uporediti glavne karakteristike historijskih perioda;
- ✓ uporediti načine računanja vremena u prošlosti i danas te izračunavati vremenske periode;

...i razvit ćeš poštovanje prema historiji kao nauci i nastavnom predmetu, kao i prema njenoj ulozi u savremenom društvu.

I.1. Historija i njeno značenje

PREDMET I ZADATAK HISTORIJE

U svakodnevnom životu često čujemo riječ **historija**. Ova riječ označava sve ono što se dogodilo u prošlosti: prošle događaje, pojave i promjene u životu i djelovanju ljudi.

Historija se također naziva i nauka koja proučava prošlost – od nastanka čovjeka do danas. Historijska nauka proučava prošle događaje i pojave, upoređuje ih, objašnjava i otkriva njihove međusobne veze. Historijska nauka se još naziva i **historiografija**. Prije više od 2500 godina, grčki historičar Herodot napisao je prvo historijsko djelo, u kojem je opisao ratove između Grka i Perzijanaca. Zbog toga je još u antičko doba nazvan "ocem historije".

Naučnici koji proučavaju prošlost nazivaju se historičari. Oni proučavaju tragove koje su ljudi ostavili u prošlosti i pomoću njih otkrivaju tajne vremena u kojem su ti ljudi živjeli. Historičari svoja istraživanja objavljuju u knjigama, časopisima, enciklopedijama, atlasima, na televiziji i internetu.

Historija koja proučava prošlost cijelog čovječanstva naziva se **opća historija**, dok se ona koja proučava prošlost samo jednog naroda ili jedne države naziva **nacionalna historija**.

Muza Klio
U starogrčkoj mitologiji, Klio je bila muza – zaštitnica historije. Bila je kćerka božice sjećanja Mnemosine.

PODJELA HISTORIJE

Prošlost čovječanstva dijelimo na pet velikih historijskih perioda: prahistoriju, stari vijek, srednji vijek, novi vijek i najnoviji vijek.

Prahistorija obuhvata vrijeme od pojave čovjeka do pronalaska pisma i pojave prvih država. Nakon toga slijedi **stari vijek** ili **antika**, koji obuhvata razdoblje od nastanka prvih država do pada Zapadnog Rimskog Carstva. Sa ostalim historijskim periodima upoznat ćeš se u narednim razredima.

Prošlost također dijelimo prema materijalu od kojeg su ljudi izrađivali svoje alate i oružje. U najstarija vremena, ti predmeti su se pravili od kamena, zatim od bakra, potom bronze, i na kraju od željeza. Ovu podjelu koriste arheolozi, koji najraniju historiju čovjeka dijele na: kameno doba, bakreno doba, bronzano doba i željezno doba.

Rječnik

mit – priča koja govori o bogovima i herojima

legenda – priča o davnim događajima ili ličnostima čije postojanje nije potvrđeno pouzdanim historijskim izvorima

arheologija – nauka koja proučava prošlost čovjeka pomoću materijalnih ostataka starih kultura i civilizacija

lokalitet – mjesto na kojem su pronađeni materijalni ostaci iz prošlosti i na kojem se vrše arheološka iskopavanja

HISTORIJSKI IZVORI

Priče koje historičari pripovijedaju temelje se na sačuvanim tragovima iz prošlosti. Od ljudi koji su živjeli prije nas ostali su njihovi domovi, predmeti, dokumenti, pisma, fotografije, novine i knjige. Do nas su stigle i narodne pjesme, legende i porodična sjećanja, koja nam otkrivaju njihov način života u prošlosti. Svi ovi tragovi ljudske djelatnosti kroz vijekove nazivaju se **historijski izvori**.

Historijski izvori dijele se na **materijalne** i **pisane**, a koriste se i **usmena kazivanja**.

U **materijalne izvore** ubrajaju se stare građevine, spomenici, umjetnička djela, namještaj, oružje, alati, odjeća, novac, nakit, posuđe i mnogi drugi predmeti. Materijalni izvori posebno su značajni za proučavanje najstarije prošlosti. Njihovim proučavanjem bavi se nauka arheologija.

Materijalni izvori izloženi u muzejskoj postavci

Veliki historijski periodi prikazani na vremenskoj traci

Arheolog na arheološkom lokalitetu

Sumerska ploča sa klinopisom

Nakon što su otkrili pismo, ljudi su počeli ostavljati zapise o važnim događajima, mirovnim sporazumima i zakonima na kamenu ili glinenim pločicama. Kasnije su se pojavile i prve knjige, a potom i razni izvještaji, putopisi, pisma i novine. Svi takvi pisani dokazi nazivaju se **pisani izvori**.

Pod usmenim kazivanjima podrazumijevaju se legende, mitovi, priče i pjesme. U njima ima mnogo netačnosti, izmišljenih događaja i ličnosti, pa ih historičari koriste s velikim oprezom.

Egipatsko hijeroglifsko pismo

Lica historije

Herodot

Herodot je bio grčki historičar koji je živio u 5. vijeku p.n.e. Bio je jedan od prvih pisaca koji je zapisivao stvarne događaje iz prošlosti. Putovao je na mnoga mjesta i ispitivao mnoge ljude o njihovim legendama, životima i ratovima. U svom djelu „Historija", on nam pripovijeda o velikom ratu između Grka i Perzijanaca, ali nam opisuje i mjesta koja je posjetio, različite kulture koje je susreo i legende koje su mu bile ispričane. Neke od tih priča možda i nisu potpuno tačne, ali ipak, i danas čitamo njegovo djelo kako bismo bolje razumjeli antički svijet.

RAČUNANJE VREMENA

Vrijeme koje je prošlo mjeri se u danima, mjesecima i godinama. Vremenski period od deset godina naziva se **decenija**, od sto godina **vijek**, a od hiljadu godina **milenij**.

Ljudi u prošlosti nisu imali sredstva za lako mjerenje vremena. Snalazili su se prema svijetu koji su posmatrali oko sebe. Najprije su razlikovali samo dan i noć, a zatim i različita godišnja doba. Tako su znali kada treba da siju, a kada da žanju ili da skupljaju plodove.

Narodi koji su stvorili prve civilizacije izradili su i prve kalendare. Neki su se ravnali prema kretanju Sunca, a drugi prema pojavi i kretanju Mjeseca. Prve kalendare nazivamo **solarnim**, a one druge **lunarni**.

Svaki narod imao je neki značajan događaj od kojeg je računao godine. Jevreji su brojali vrijeme od stvaranja svijeta, Egipćani prema vladavinama faraona, Grci prema Olimpijskim igrama, a Rimljani od osnivanja grada Rima. Hrišćani broje vrijeme od rođenja Isusa Hrista, dok muslimani broje godine od preseljenja poslanika Muhammeda iz Meke u Medinu (Hidžra).

Danas se u većini zemalja godine broje od rođenja Isusa Hrista. Za događaje koji su desili prije njegovog rođenja, kažemo da su se desili **prije naše ere (p.n.e.)** ili

Klepsidra – grčki vodeni sat, original i rekonstrukcija

u **staroj eri (st.e.)**. Za događaje koji su se desili nakon njegovog rođenja, kažemo da su se desili **u našoj** ili **novoj eri (n.e.)**. Godine **prije n.e.** broje se unazad, od većih ka manjim brojevima: 120 ← 119 ← 118. godina p.n.e. Godine **nove ere** broje se unaprijed, od manjih ka većim, na primjer: 2023 → 2024 → 2025. godina.

Rimski sunčani sat iz Apolonovog hrama u Pompeji

Sunčani sat u Skoplju

Rječnik

lunarni (mjesečev) kalendar – kalendar u kojem trajanje mjeseci zavisi od mijena Mjeseca

solarni (sunčev) kalendar – kalendar u kojem trajanje mjeseci zavisi od položaja Sunca u odnosu na zvijezde

Istraži

Koji ostaci iz prošlosti postoje u tvojem mjestu stanovanja?

Postoji li neki stari predmet u tvom domu ili okolini? Kako izgleda? Čemu je služio?

Znaju li tvoji stariji rođaci (nana, djed) neko usmeno predanje o nekom događaju ili ličnosti iz prošlosti?

Razmisli i odgovori

1. Zašto se najstariji materijalni izvori nalaze pod zemljom?
2. Zašto se kaže: "Historija je učiteljica života"?
3. Šta možemo naučiti o današnjem životu kroz događaje iz prošlosti?
4. Šta bi volio/voljela da ljudi u budućnosti znaju o vremenu u kojem ti živiš?

Zapamti

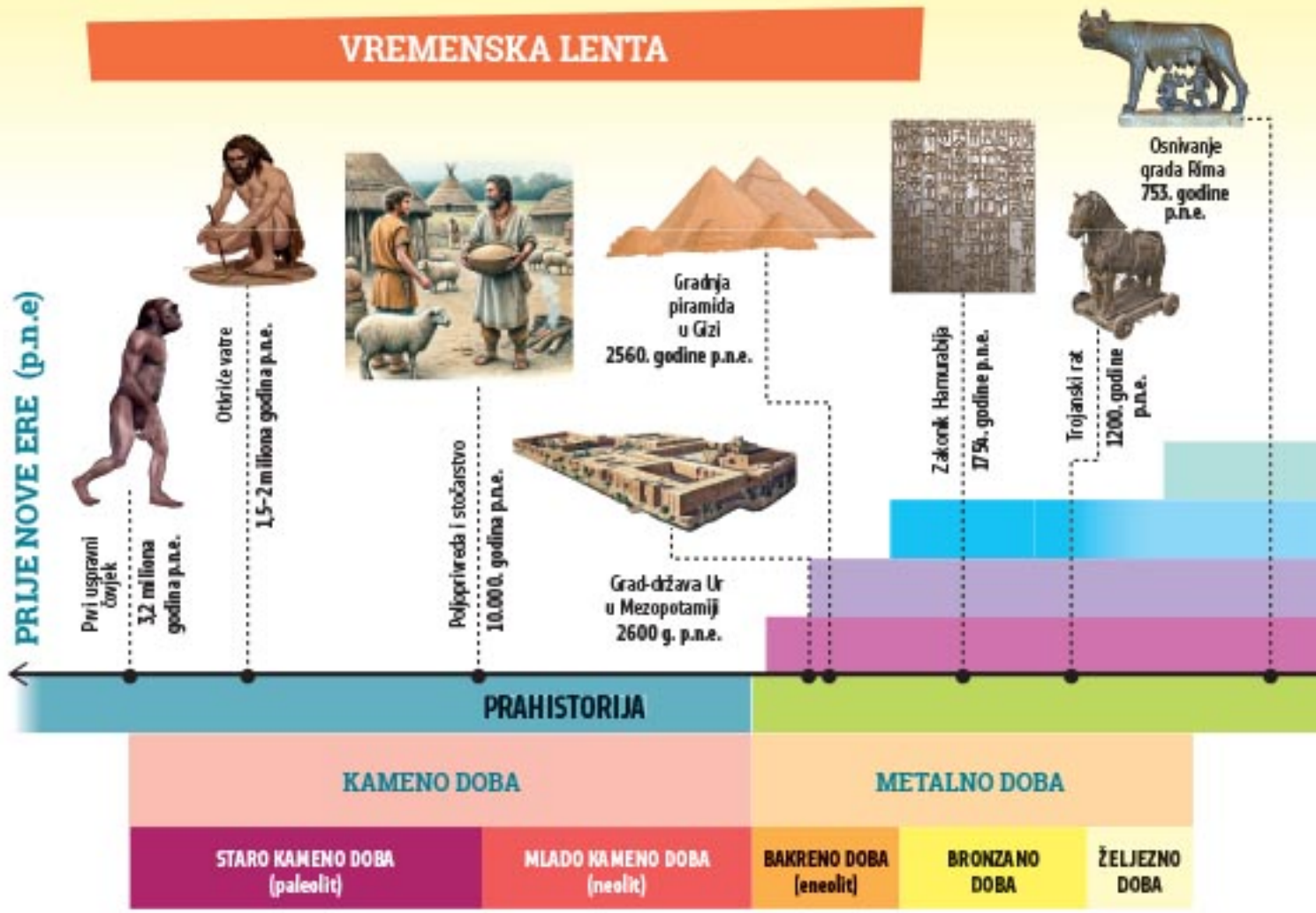
- Historija proučava događaje i promjene u životu ljudi u prošlosti.
- Prošlost se proučava pomoću historijskih izvora: materijalnih, pisanih i usmenih.
- Historija cijelog čovječanstva naziva se opća historija, a historija jednog naroda ili države nacionalna historija.
- Historija se dijeli na pet velikih perioda: prahistorija, stari vijek, srednji vijek, novi vijek i najnoviji vijek.
- Historijsko vrijeme računamo prema rođenju Isusa Hrista. Događaje prije njegovog rođenja nazivamo prije naše ere (p.n.e.), a događaje nakon njegovog rođenja u našoj eri (n.e.).

PROVJERI KOLIKO SI NAUČIO/NAUČILA

I.1. Historija i njezino značenje

1. Šta znači riječ „historija" i iz kojeg jezika potiče?
2. Zašto su ljudi počeli proučavati historiju?
3. Da li su svi događaji iz prošlosti dio historije? Objasni.
4. Zašto se historija smatra „učiteljicom života"?
5. Koga nazivamo „ocem historije" i zašto je dobio taj naziv?
6. Šta su historijski izvori? Navedi i opiši koje vrste postoje.
7. Koja je razlika između pisanog i usmenog izvora?
8. Šta se dešava kada neko namjerno uništava historijske izvore?
9. Koja je razlika između činjenice i mišljenja u historijskom izvoru?
10. Zašto se kaže da nam historija pomaže da razumijemo sadašnjost?

VREMENSKA LENTA

PRAHISTORIJA I STARI VIJEK

Historijski periodi

- PRAHISTORIJA • 3,3 miliona – 3.000 godina p.n.e.
- STARI VIJEK (ANTIKA) • 3.000 godina p.n.e. – 476. godine n.e.
- STARO KAMENO DOBA (paleolit) • 3,3 miliona – 10.000 godina p.n.e.
- MLADO KAMENO DOBA (neolit) • 10.000 – 3.500 godina p.n.e.
- BAKRENO DOBA (eneolit) • 3.500 – 3.000 godina p.n.e.
- BRONZANO DOBA • 3.000 – 1.200 godina p.n.e.
- GVOZDENO (ŽELJEZNO) DOBA • 1.200 – 500 godina p.n.e.

Najstarije civilizacije

- STARI EGIPAT • 3.100 – 31. godina p.n.e.
- STARI ISTOK • 2.600 – 330. godina p.n.e.
- KRITSKO-MIKENSKA CIVILIZACIJA • 2.100 – 1.200 godina p.n.e.
- STARA GRČKA • 1.200 – 338 godina p.n.e.
- STARI RIM • 753. godina p.n.e. – 476. godina n.e.

Prvi temelji demokratije (Solon)
594 g. p.n.e.

Rim postaje republika
509 g. p.n.e.

Zakoni na tablicama
451. godina p.n.e.

Filip II postaje kralj
359. godina p.n.e.

Aleksandar Veliki osvaja Egipat i osniva grad Aleksandriju
331. godina p.n.e.

Julij Cezar postaje doživotni diktator
44. godina p.n.e.

Oktavijan August postaje prvi rimski car
27. godina p.n.e.

STARI RIM

STARA GRČKA

STARI ISTOK

STARI EGIPAT

0

NOVA ERA (n.e.)

STARI VIJEK

1 god.
Rođenje Isusa Hrista

313 god.
Milanski edikt

PRAHISTORIJA

Uvod

Prahistorija je najduži i najmisterioz-niji period ljudske historije, koji obuhvata vrijeme prije pojave pisma i nastanka prvih država. U ovom periodu ljudi su živjeli kao lovci i sakupljači, postepeno su otkrivali vatru i izrađivali primitivne alatke. Razvoj poljoprivrede i stočarstva omogućio je osnivanje prvih naselja i zajednica, gdje su ljudi oblikovali temelje kulturnog života i religije. Umjetnički izrazi, poput pećinskih slika i skulptura, svjedoče o težnji ka izražavanju i razumijevanju svijeta. Prahistorija je vrijeme učenja, otkrivanja i stvaranja temelja ljudske civilizacije.

SADRŽAJI

- II.1. Prve ljudske zajednice
- II.2. Vjerovanja i umjetnost prahistorijskih ljudi
- Provjeri koliko si naučio/naučila

Na kraju ove teme moći ćeš:

- ✓ objasniti nastanak prvih ljudskih zajednica i prelazak sa nomadskog na stalni način života;
- ✓ objasniti i usporediti život ljudi u kamenom i metalnom dobu;
- ✓ objasniti društvene i ekonomske promjene, kao i svakodnevni život ljudi u prahistoriji;
- ✓ opisati kulturna, naučna i tehnološka dostignuća prahistorijskih ljudi;
- ✓ objasniti i usporediti vjerovanja prahistorijskih ljudi.

II.1. Prve ljudske zajednice

PORIJEKLO I NASTANAK ČOVJEKA

Porijeklo čovjeka se u prošlosti objašnjavalo kroz vjerovanja u bogove. Sumerci su vjerovali da su bogovi stvorili ljude od gline kako bi radili za njih. Grci su smatrali da je titan Prometej stvorio čovjeka od zemlje, a božica Atena mu udahnula život. Hrišćanstvo uči da je Bog stvorio čovjeka kako bi vladao Zemljom, dok islam uči da je Allah stvorio čovjeka od zemlje i udahnuo mu dušu.

U XIX vijeku, engleski naučnik Čarls Darvin dokazao je da je čovjek nastao kroz dug proces koji se zove **evolucija**. Evolucija znači da se živa bića kroz milione godina postepeno mijenjaju i prilagođavaju kako bi lakše preživjela. Tokom tog procesa mijenja se njihov oblik, izgled i osobine.

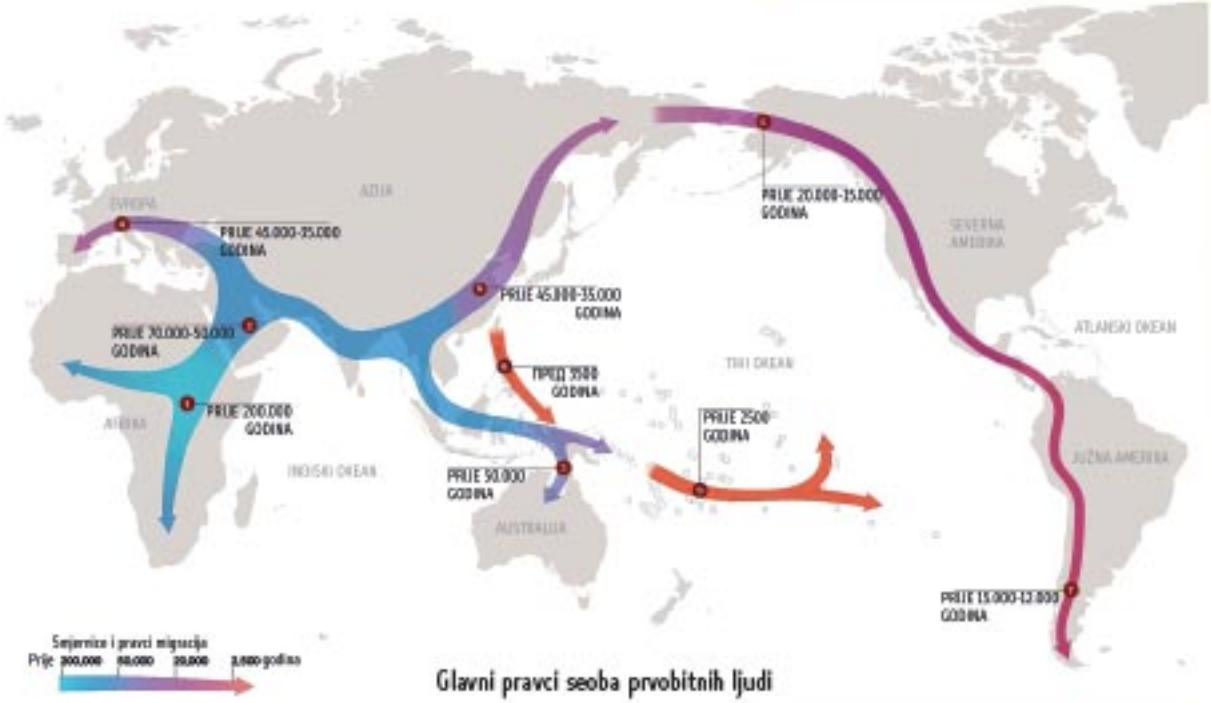
Najstariji ljudi živjeli su prije nekoliko miliona godina i ličili su na majmune. Vremenom su počeli da hodaju na dvije noge i da koriste oruđe kako bi sebi olakšali svakodnevni život. Prvi ljudi nisu znali govoriti, već su se sporazumijevali mimikom i glasovima. Razum i govor su se postepeno razvijali i usložnjavali. Govor je bio važan za međusobno razumijevanje i imao je veliku ulogu u daljnjem razvoju čovjeka.

Kroz evoluciju su se postepeno mijenjali visina, izgled i sposobnosti čovjeka.

Ljudi su počeli održavati vatru i peći meso koje su jeli.

Glavni pravci seoba prvobitnih ljudi

Prvobitni čovjek se dugo plašio vatre i bježao od nje. S vremenom je shvatio da vatra grije, daje svjetlost i da se divlje životinje boje njenog plamena. Zbog toga je počeo da je čuva i održava. Kasnije je naučio i sam paliti vatru trljanjem suvog drveća ili pomoću iskri nastalih udarcima kamena. Zahvaljujući vatri, ljudi su mogli preživjeti i na hladnijim mjestima, peći meso i kuhati hranu.

POJAVA POLJOPRIVREDE I STOČARSTVA

Prvi ljudi su živjeli u grupama koje su se zvale **horde**. Tako su se osjećali sigurnije od napada životinja i drugih ljudi. Hranu su nalazili sakupljajući plodove u prirodi, a nakon što su izumljeni luk i strijela – i lovom na životinje.

Krajem kamenog doba, klima je počela da se mijenja. Lednici koji su ranije prekrivali zemlju povukli su se ka krajnjem sjeveru. Tamo gdje su se otopili, pojavile su se šume i livade s raznovrsnim biljkama. Rijeke su taložile plodnu zemlju na kojoj su počele rasti raž, proso i divlja pšenica.

Ljudi su tada mogli sami proizvoditi hranu. Isprva su samo sakupljali pšenicu, ali ubrzo su naučili i kako da je siju. Počeli su da privlače stada divljih koza, ovaca i goveda, da ih pripitomljavaju i uzgajaju. Tako su ljudi, od lovaca i sakupljača, postali zemljoradnici i stočari.

Rana zemljoradnička naseobina. Ljudi su počeli sami da siju žitarice u blizini svojih domova.

OTKRIĆE METALA

Dok je tragao za kamenom, čovjek je upoznao rude i naučio kako da iz njih dobija metale. Tako je počelo metalno doba. Metalni alati su zamijenili kamene, jer su bili preciznijeg oblika i lakši za upotrebu.

Prvo je otkriven bakar, ali on je bio mekan, pa su se alati lako savijali. Kasnije su ljudi naučili da miješaju bakar s kalajem i tako dobijali bronzu. Bronzani alati su bili čvršći i dugotrajniji. Na kraju je čovjek otkrio željezo, koje je bilo još čvršće i otpornije od bronze.

Otkriće metala omogućilo je i druga otkrića – poput pluga, rala, točka i kola. Pomoću njih čovjek je mogao da proizvede više hrane i da stvara viškove. Ubrzo su nastala i prve organizirane ljudske naseobine.

Rječnik

evolucija – postepeni i spori razvoj i promjena živih organizama iz generacije u generaciju.

PRVA NASELJA

Prvobitni ljudi nisu imali stalna prebivališta, već su pravili privremena skloništa. Međutim, s pojavom zemljoradnje, ljudi su se vezali za zemlju i počeli da grade trajna naselja u obliku koliba i zemunica. Iznad vode su gradili kolibe na stubovima, koje se nazivaju nakolne nastambe.

Zbog promjene načina života, ljudi više nisu živjeli u hordama, već u zajednicama sastavljenim od rođaka, koje se nazivaju **rodovi**. Više rodova činilo je **bratstvo**, a više bratstava **pleme**. Svi članovi zajednice bili su jednaki, a sve što su proizvodili bilo je zajedničko. Ovakvo društveno uređenje naziva se **rodovsko uređenje**.

Trajno prebivalište iz mladog kamenog doba

ZANATSTVO I TRGOVINSKA RAZMJENA

Život u stalnim naseljima bio je vrlo koristan za ljude. Svoje su domove opremali namještajem, a viškove hrane su skladištili da ih zaštite od životinja. Nove žitarice davale su bogat prinos i mogle su se čuvati duže

Znaš li da...

- zbog svog položaja i povoljnih prirodnih uslova, Makedonija i Balkan su bili naseljeni još u najstarijim vremenima? Prvi tragovi ljudskog života na ovim prostorima potiču iz starog kamenog doba.
  Tada su se ljudi bavili primitivnom zemljoradnjom, stočarstvom, lovom, ribarstvom i gmčarstvom. Imali su stalna naselja uz rijeke, jezera, more i u nizijama.
- su praistorijska naselja otkrivena na više mjesta u Makedoniji? Ostaci naselja iz starog i mladog kamenog doba pronađeni su kod sela Tarinci (Štipsko), Porodin (Bitolsko), Govrlevo, Zelenikovo i Madžari (Skopsko), Amzabegovo (Svetinikolsko) i na drugim mjestima. Tamo su pronađeni glineni sudovi, oruđa i oružje. Naselja iz metalnog doba otkrivena na više lokacija u Pelagoniji, u Trebeništu (Ohridsko), u Brazdi (Skopsko), Vardarskom Ridu (Gevgelijsko) i drugdje.
- u Makedoniji su otkrivena i nakolna naselja u Ohridskom i Prespanskom jezeru? Ljudi su ih gradili kako bi se zaštitili od napada divljih životinja i neprijatelja. Stanovnici ovih naselja hranu su uglavnom obezbjeđivali iz jezera, loveći ribu i ptice.

Rekonstrukcija kuće iz mlađeg kamenog doba u neolitskom selu Tumba Madžari, Skoplje

Rekonstrukcija nakolne nastambe u „Zalivu kostiju" kod Peštana, Ohrid

Lica historije

„**Eci**" je bio praistorijski čovjek koji je živio prije više od 5.000 godina u Ectalskim Alpima, na granici između Italije i Austrije. Godine 1991., dvojica planinara su pronašla njegovo tijelo zamrznuto u glečeru. Zahvaljujući tome što je bilo zamrznuto hiljadama godina, tijelo je bilo izvanredno sačuvano. Eci je imao tetovaže na tijelu i nosio je razne alatke, čak i luk i strijele. Vjerovatno je bio lovac ili pastir. Na njegovom tijelu su uočene povrede, pa se pretpostavlja da je učestvovao u nekoj borbi prije nego što je preminuo. Eci je jedna od najbolje sačuvanih mumija iz praistorije. Naučnici su detaljno proučili njegovo tijelo i otkrili mnogo toga o načinu života praistorijskih ljudi.

vrijeme. Zahvaljujući radu zemljoradnika, hranili su se i oni ljudi koji nisu radili na zemlji, već su izrađivali predmete za svakodnevni život.

Tako su nastali prvi zanati. Razvijali su se i usavršavali novi alati, poput srpa, motike i tkalačkog razboja. Ljudi su počeli praviti glinene posude i peći ih u pećima, čime je nastala prva **keramika**. Žene su plele vunu i tkale lan i konoplju.

Vremenom su ljudi počeli da razmjenjuju viškove hrane i predmete – tako se rodila **trgovina**. Prije pojave novca, trgovalo se robnom razmjenom. Međutim, nakupljanje viškova dovelo je do razlika među ljudima; društvo se podijelilo na bogate i siromašne. Ljudi su došli na korak do nastanka države.

Trgovina razmjenom: kovač mijenja sjekiru za kozu

Razmisli i odgovori

1. Zašto je govor bio jedno od najznačajnijih dostignuća pračovjeka?
2. Kako i zašto su zemljoradnja i stočarstvo zamijenili lov i sakupljanje kao način ishrane čovjeka?
3. Koja je bila uloga metala u životu čovjeka u praistoriji? Kakve su promjene donijela njihova otkrića?

Zapamti

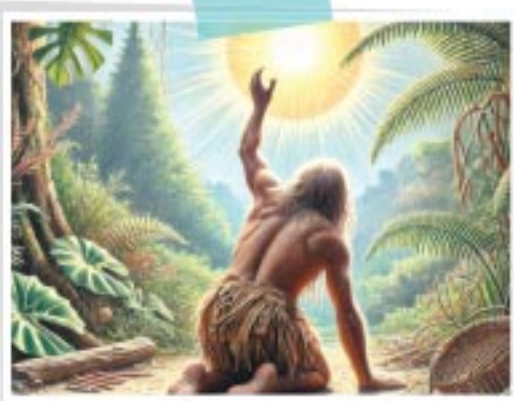
- Čovjek je nastao kroz dug proces nazvan evolucija. Vremenom je počeo da živi u zajednicama i da se bavi zemljoradnjom i stočarstvom.
- Kako su zajednice rasle, ljudi su poboljšavali način života, učili da obrađuju metale i živjeli u rodovima, bratstvima i plemenima.
- Zahvaljujući svom položaju i povoljnim prirodnim uslovima, Makedonija i Balkan su bili naseljeni još u najstarije vrijeme. Ostaci iz tog perioda pronađeni su na brojnim arheološkim lokalitetima širom zemlje.

II.2. Vjerovanja i umjetnost prahistorijskih ljudi

VJEROVANJA PRAHISTORIJSKIH LJUDI

Prahistorijski ljudi nisu mogli objasniti prirodne pojave kao što su grom, munja, kiša, snijeg, dan, noć i bolest. Bojali su ih se jer su vjerovali da ih izazivaju nevidljive sile, koje su zamišljali kao duhove.

Obrađujući zemlju, zemljoradnici su shvatili da plodnost zemlje zavisi od prirodnih pojava, posebno od sunca i kiše. Zato su im pridavali natprirodna svojstva i smatrali ih božanstvima. Sunce i Zemlja smatrali su se izvorima života i poštovali su se kao najviša božanstva, zaštitnici plodnosti i roda. Ljudi su im se obraćali i molili da im ispune neku želju ili potrebu – da padne kiša, da ogrije sunce ili da godina bude rodna. Pored Sunca i Zemlje, naši preci su naročito poštovali Božicu Majku, koju su smatrali praosnivačicom života. U njenu čast su izrađivali figurinice žena od kamena, kosti ili gline.

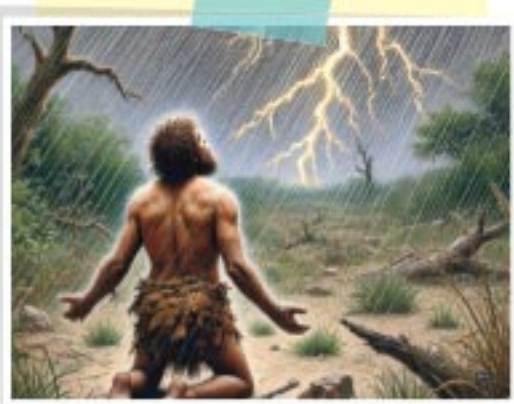

Prahistorijski ljudi su sunce smatrali božanstvom...

TOTEMI I VJEROVANJE U ZAGROBNI ŽIVOT

Prahistorijski ljudi su vjerovali da potiču od neke životinje i da njihov opstanak zavisi od nje. To vjerovanje se naziva **totemizam**, po riječi **totem**, što znači predak roda ili plemena. Preminuli preci su se smatrali moćnim duhovima-čuvarima. Ljudi su im upućivali molitve i prinosili žrtve da bi umirili zle sile i dobili zaštitu od dobrih božanstava. Ubrzo su se pojavili i prvi svećenici, koji su izvodili takve vjerske obrede. Smatrani su posrednicima između ljudi i bogova, a pripisivane su im i magične moći.

Prvi zemljoradnici su sahranjivali preminule u plitkim jamama ispod poda kuće, ili u blizini kuće, unutar granica naselja. Vjerovalo se da će se tako očuvati veza s mrtvima i da će živi dobiti njihovu zaštitu. U grobove su stavljali predmete koje su koristili za života – alat, oružje, posuđe, nakit – kako bi im služili i nakon smrti. Krajem kamenog doba, umrli su se počeli sahranjivati izvan naselja, na posebnim mjestima koje arheolozi nazivaju **nekropole**.

... a munje i grmljavine su se bojali kao zlih duhova.

LIKOVNI PRIKAZI SVIJETA

Naši preci su izražavali svoje misli i osjećanja kroz različite oblike umjetnosti. Najpoznatiji oblik prahistorijske umjetnosti su pećinske slike, stare desetinama hiljada godina. U pećini Lascaux u Francuskoj naslikani su konji, jeleni i bikovi sa nevjerovatnim detaljima i živim bojama.

Praistorijski stub sa totemom sa lokaliteta Gebekli Tepe, Turska

dok se u pećini Altamira u Španiji mogu vidjeti slike bizona, jelena i divljih svinja. Umjetnik je crtao konture pomoću komada ugljа uzetog s ognjišta, a zatim bojao figure žutom ili crvenom glinom pomiješanom sa životinjskom mašću. Scene su prikazivale najvažniju djelatnost čovjeka tog vremena – pribavljanje hrane. Vjerovalo se da crtanjem životinja koje će loviti, mogu sebi osigurati uspješan lov.

Prahistorijski ljudi su izrađivali i skulpture. Najpoznatija je figura krupne žene pronađena kod mjesta Wilendorf u Austriji. Arheolozi je nazivaju nazvali su je „Venera iz Willendorfa". Postoje i druge slične figurine, koje se također nazivaju „Venere"; neke su izrađene od mamutske kosti, a na jednoj od njih umjetnik je prikazao ljudsko lice. Vrlo je poznata i figura „Čovjek-lav", stara blizu 40.000 godina.

Rječnik

duh – zamišljena, nevidljiva, natprirodna sila.

obred – simbolična radnja s vjerskim ili duhovnim značenjem, koja se izvodi po utvrđenom redoslijedu.

totem – predak, začetnik roda ili plemena; stub sa prikazom pretka ili zaštitnika.

nekropola – staro grobno mjesto s mnogo grobova, gdje su ljudi davno sahranjivani.

Na zidovima pećina, čovjek je prikazivao svijet koji ga je okruživao. Na ilustraciji: pećinska slika iz Lasko, Francuska.

Istraživači proučavaju pećinske slike u pećini Altamira, Španjа.

„Adam iz Govrleva" – dio figurine sjedećeg muškarca, pronađena na lokalitetu Cerje, selo Govrlevo, Skopsko.

Čuvena figurina nazvana „Venera iz Wilendorfa"

„Čovjek-lav" iz Holenštajna – figurina izrađena od slonovače.

Venera iz Brasempuija

Lica historije

„Venera iz Brasempuija" je mala figurina stara oko 25.000 godina. Pronađena je slučajno u jednoj pećini u Francuskoj, 1894. godine. Isklesana je od mamutske kosti, visoka je samo oko 4 cm, i vjerovatno je bila dio veće skulpture. Na ovoj Veneri vidimo prvi pokušaj prikazivanja lica: uočavaju se fini detalji poput čela, očiju i nosa, kao i šare koje možda predstavljaju kosu ili pokrivalo za glavu. Arheolozi nisu sigurni šta tačno figurina predstavlja, ali moguće je da je bila simbol ljepote ili plodnosti.

Znaš li da...

- ... su u Porodinu i na drugim nalazištima u Pelagoniji pronađeni prelijepi ostaci keramike? To su keramički modeli kuće, iznad čijeg dimnjaka se nalazi cilindričan oblik sa ljudskim likom.
- ... su u vrijeme matrijarhata i božanstva bila zamišljana i predstavljana u ženskom obliku? Glavno božanstvo iz tog vremena poznato je kao Velika božica Majka. U okolini Skoplja (Madžari, Govrlevo) pronađene su male figure božice Majke.

Istraži

Zamisli da si i ti prahistorijski umjetnik. Koje bi boje najviše koristio/la na svojim slikama? Kakve bi scene prikazivao/la? S kojim životinjama? Pokušaj nacrtati jednu scenu u stilu prahistorijskih pećinskih slika!

Razmisli i odgovori

1. Kako su nastala vjerovanja kod prahistorijskih ljudi?
2. Zašto su ljudi u prahistoriji vjerovali u duhove?
3. Šta su najčešće crtali ljudi na zidovima pećina? Zašto?

Zapamti

- Prahistorijski ljudi nisu mogli objasniti prirodne pojave, pa su ih zamišljali kao duhove i nevidljive sile. Vjerovali su da potiču od životinje – to vjerovanje se naziva totemizam.
- Najstariji pronađeni umjetnički prikazi svijeta su pećinske crteže iz Laska (Francuska) i Altamire (Španija), kao i figurine „Venera" i „Čovjek-lav".

PROVJERI KOLIKO SI NAUČIO/NAUČILA

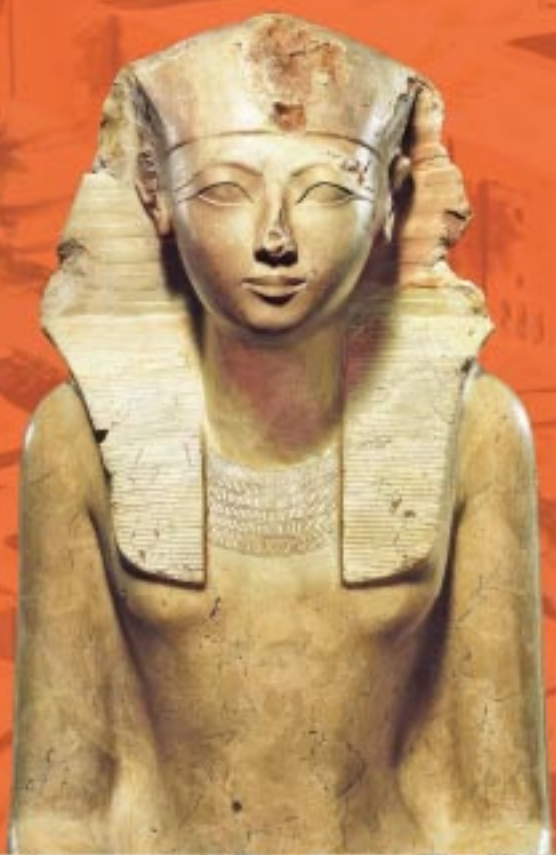
II.1. Prve ljudske zajednice

1. Šta znači riječ evolucija?
2. Koji je naučnik prvi iznio učenje da je čovjek nastao putem evolucije?
3. Po čemu se razlikuju religijska i naučna objašnjenja o porijeklu čovjeka?
4. Zašto je govor bio važan za razvoj čovjeka? Zamisli kako bi komunicirao s prijateljem bez riječi, kao prahistorijski čovjek.
5. Kako je čovjek naučio da pali vatru? Objasni zašto je vatra bila važna za preživljavanje.
6. Zašto su se ljudi u početku plašili vatre?
7. Koje su prve poljoprivredne kulture koje su ljudi počeli uzgajati?
8. Kako su ljudi od lovaca i sakupljača postali zemljoradnici?
9. Objasni kako je pripitomljavanje životinja promijenilo svakodnevni život prahistorijskog čovjeka.
10. Kako je pojava metalnih alata olakšala život?
11. Šta su nakolna naselja?
12. Zašto su ljudi prestali živjeti u hordama?
13. Kako je pojava stalnih naselja uticala na organizovani život?
14. Šta znači trgovinska razmjena bez novca?
15. Kako su ljudi razmjenjivali proizvode u davna vremena?
16. Koja su najznačajnija prahistorijska nalazišta u našoj zemlji?

II.2. Vjerovanja i umjetnost prahistorijskih ljudi

1. Zašto su se prahistorijski ljudi plašili prirodnih pojava?
2. Objasni zašto su Sunce i Zemlja smatrani božanstvima.
3. Šta predstavlja Božica-majka i zašto je bila važna ljudima?
4. Kakve su figurine ljudi izrađivali u čast božanstava?
5. Šta je totemizam?
6. Zašto su ljudi vjerovali da potiču od životinja?
7. Koje su bile uloge sveštenika u zajednici?
8. Zašto su ljudi prinosili žrtve duhovima ili božanstvima?
9. Šta pokazuje običaj sahranjivanja umrlih u ili kraj kuće?
10. Kako se nazivaju posebna mjesta za sahranjivanje izvan naselja?
11. Objasni kako su nastajale pećinske slike. Zašto su ljudi crtali životinje koje su lovili?
12. Koje su životinje prikazane u pećini Lasko?
13. Gdje se nalazi pećina Altamira i šta je naslikano u njoj?
14. Zašto su umjetnička djela iz tog vremena imala magično značenje?
15. Koja su otkrića pronađena u Pelagoniji i šta ona predstavljaju?

NAJSTARIJE CIVILIZACIJE

Uvod

Najstarije civilizacije nastale su pored velikih rijeka, gdje su povoljni uslovi za život omogućili brz razvoj poljoprivrede i trgovine. Mesopotamija, Egipat, Indija i Kina ubrajaju se među prve centre ljudske kulture, gdje su se pojavili pismenost, organizacija državne vlasti i religijski sistemi. Ta drevna društva stvarala su veličanstvena arhitektonska djela, poput piramida i zigurata, te razvijala naučna znanja iz oblasti matematike i astronomije. Kroz pisane izvore i arheološke nalaze, danas otkrivamo njihove načine života, vjerovanja i dostignuća koja su ostavila trajan pečat u svjetskoj historiji.

SADRŽAJI

- III.1. Prve države
- III.2. Život u najstarijim civilizacijama
- III.3. Kultura najstarijih civilizacija
- Provjeri koliko si naučio!

Na kraju ove teme moći ćeš:

- ✓ da imenuješ najstarije civilizacije i objasniš kada i gdje su nastale;
- ✓ da objasniš stvaranje gradova-država u Mesopotamiji i nastanak prvih kraljevstava i imperija;
- ✓ da objasniš razvoj egipatske civilizacije i njen utjecaj na kasnije civilizacije;
- ✓ da opišeš društveno uređenje i svakodnevni život u najstarijim civilizacijama;
- ✓ da uporediš i objasniš vjerovanja i religije naroda u Mesopotamiji i Egiptu;
- ✓ da opišeš kulturna, naučna i tehnološka dostignuća u najstarijim civilizacijama;

...i razviješ poštovanje prema najstarijim civilizacijama kao dijelu svjetske kulturne baštine.

III.1. Prve države

Kako je život ljudi postajao sve bogatiji i složeniji, javila se potreba za udruživanjem u veće zajednice. Prve države nastale su u Mesopotamiji i Egiptu, na mjestima s najpovoljnijim prirodnim uslovima. Ubrzo su se države pojavile i u Maloj Aziji te na obali Sredozemnog mora. Cijelo područje na kojem su nastale prve države naziva se **Stari Istok.**

DRŽAVE U MEZOPOTAMIJI

Na jugu Mesopotamije živjeli su Sumerani. U IV milenijumu p.n.e. počeli su da formiraju prave gradske naseobine – Ur, Uruk, Lagaš, Nipur i druge. Svaki od ovih gradova imao je svog boga zaštitnika i glavni hram u kojem su mu se obraćali. U vrijeme mira, o hramu je brinuo gradski upravnik, a u ratnim vremenima biran je vojskovođa. Gradovi su često ratovali između sebe zbog plodne zemlje i kontrole nad kanalima za navodnjavanje.

U III milenijumu p.n.e., u Mesopotamiju su se doselili Akađani. Oko 2350. godine p.n.e., akađanski kralj Sargon je prvi ujedinio cijelu Mesopotamiju u veliku državu. Akađansko kraljevstvo trajalo je oko 150 godina, nakon čega je propalo uslijed napada ratobornih plemena. Do tada je sumerski jezik već izašao iz upotrebe, a sumerska i akađanska kultura su se stopile u jednu.

Na početku II milenijuma p.n.e., osnovan je grad **Babilon**. Babilonski kralj Hammurabi značajno je proširio granice kraljevstva i uređivao ga strogim zakonima. Njegov Zakonik je jedan od najpoznatijih u historiji. Na

Rječnik

država – organizovana društvena zajednica ljudi koja živi na određenoj teritoriji, ima vlast, zakone i vojsku.

hram – posebna građevina u kojoj se poštuju jedan ili više bogova kroz razne obrede.

kraljevstvo – država kojom vlada jedan vladar – kralj ili kraljica.

civilizacija – razvijena ljudska zajednica s velikim dostignućima u nauci, kulturi i umjetnosti.

faraon – titula kraljeva u Egiptu.

grad-država – mala država organizovana oko jednog gradskog centra.

Izgled grada Ur, umjetnička rekonstrukcija

Bronzana glava staroistočnog kralja. Istoričari vjeruju da prikazuje Sargona, kralja Akađana.

Dio Starog Istoka na kojem su se najranije pojavili poljoprivreda, gradovi i prve države poznat je kao „Plodni polumjesec".

Hammurabijevoj vlasti zanati i trgovina su procvjetali, a Babilon je postao glavni centar Mesopotamije.

Kasnije je mjesto Babilona zauzela ratoborna Asirija. Asirci su trgovali sa srebrom, bakrom, platnom i zanatskim proizvodima, ali su ipak najpoznatiji po vojnim inovacijama i velikim osvajačkim uspjesima. Asirci su prvi organizirali vojsku po rodovima – pješaci, strijelci, konjanici i bojna kola. S vremenom je Asirija postala prva svjetska imperija.

STARI EGIPAT

Egipatska civilizacija je nastala u plodnoj dolini rijeke Nil, okružena pustinjom. Zemlja je bila podijeljena na dva dijela. Na jugu, bliže izvoru Nila Gornji Egipat, a na sjeveru gdje se Nil uliva u Sredozemno More, bio je Donji Egipat.

Topla klima i redovno izlivanje Nila omogućili su izvrsne uslove za poljoprivredu. Svake godine rijeka se izlivala i nanosila plodnu muljevitu zemlju (tišinu), obogaćujući tlo. Zemljoradnici su gradili mrežu kanala, nasipa i brana kako bi zadržali vodu na poljima ili je odveli dalje od naselja. Kada bi se voda povukla u oktobru, počinjalo je sijanje.

Prije nove ere razvile su se mnoge različite profesije – pisari, zapovjednici, vojnici. Oko 3200. godine p.n.e., Gornji

Božice Vadžet iz Donjeg Egipta i Nehbet iz Gornjeg Egipta krunišu faraona Ptolemeja VIII sa dvostrukom krunom Egipta.

Egipat uspio je da pokori sjeverne oblasti i da ujedini cijelu zemlju. Prvi kralj ujedinjenog kraljevstva zvao se Menes. Prijestonica kraljevstva postao je grad Memfis.

Egipatska historija dijeli se na Staro, Srednje i Novo Kraljevstvo. U Starom Kraljevstvu kraljevi su imali ogromnu vlast i gradili veličanstvene piramide. Međutim, pred kraj tog perioda došlo je do promjene klime, nastupile su suše i glad. Gradski upravnici prestali su da slušaju kralja, počeli su da prodiru razni osvajači i kraljevstvo je propalo. U Srednjem Kraljevstvu obnovila se egipatska kultura i razvijale su se nauke i književnost. Ipak, i to kraljevstvo se uskoro raspalo na nekoliko država koje su međusobno ratovale. Egipat se ponovo ujedinio u vrijeme Novog Kraljevstva, kada je počeo da osvaja i van granica Afrike. Najpoznatiji faraoni iz tog perioda bili su Tutmozis III i Ramzes II. U njihovo vrijeme, u Egipat su stizala bogatstva iz cijelog poznatog svijeta.

KRALJEVSTVA I IMPERIJE

Prve države u Mesopotamiji nazivamo „gradovi-države" ili „gradovi-kraljevstva", jer su se sastojale samo od jednog grada i njegove okoline. Kralj je zapovijedao vojskom u vrijeme rata, ali nije imao neograničenu vlast, već je morao da sarađuje s građanima. Smatrao se predstavnikom bogova, koji su mu dali vlast da vlada narodom. Znaci kraljevske moći u Mesopotamiji bili su kruna s dva roga i kraljevski žezal, a u Egiptu – dvostruka kruna Egipta.

U I milenijumu p.n.e. pojavio se novi oblik državnog uređenja – **imperija**. Imperija je država s velikom teritorijom, stvorena osvajanjem mnogih kraljevstava i naroda, kojom vlada jedan kralj-osvajač. Prva takva država bila je Asirska imperija. Snažna asirska vojska uspjela je da osvoji cijelu Mesopotamiju, pa čak i dijelove Egipta.

Asirski strijelci bili su jedni od najstrašnijih ratnika u starom svijetu.

Iz starih arhiva

... Ako čovjek ukrade imovinu boga ili palate, treba da bude ubijen; onaj ko je uzeo ili primio ukradeno, takođe treba da bude ubijen. Ako čovjek ukrade vola, ovcu, magarca, svinju ili čamac koji su pripadali bogu ili palati, treba da ih plati trideset puta skuplje; ako ukradeno pripada običnom građaninu, tada treba da ga nadoknadi deset puta skuplje. Ako lopov nema čime da plati, treba da bude ubijen. Ako neko povrijedi oko drugog čovjeka, treba da mu se povrijedi i njegovo oko.

– Iz Zakona Hamurabija
(oko 1750 godine pr. n.e.)

Hatšepsut
(1479–1458. p.n.e.)

Lica historije

Ponekad se dešavalo da na faraonski prijesto u Egiptu dođe žena. Nakon smrti faraona Tutmozisa II, vlast je preuzela njegova supruga **Hatšepsut**. Nosila je sve vladarske oznake vlasti, poput krune i lažne brade, kako bi učvrstila svoj ugled i osigurala poslušnost podanika. Nije željela ratovati, već je gradila hramove i uređivala državu. Nakon njene smrti, jedan od njenih nasljednika naredio je da se njeno ime izbriše sa svih spomenika. Ipak, historija je sačuvala sjećanje na njena djela.

Nešto kasnije, svoju imperiju stvorio je i Babilon. Ona se prostirala preko cijele Mesopotamije, Sirije i Palestine, a njen najveći kralj bio je Nabukodonosor II. Ubrzo nakon njegove smrti, babilonska država bila je osvojena od strane Perzije, posljednje velike imperije Starog Istoka. U IV vijeku p.n.e., i Perziju je osvojio Aleksandar III Makedonski.

Babilon u vrijeme kralja Nabukodonosora II. Na slici se vidi čuvena kapija božice Ištar (umjetnička rekonstrukcija).

Razmisli i odgovori

1. Pogledaj kartu Starog Istoka. Da li misliš da su narodi Starog Istoka imali međusobne veze? Da li su uticali jedni na druge?
2. Već smo učili o prvim ljudskim zajednicama. Uporedi svoje znanje o njima sa znanjem o državama Starog Istoka. Koliko se razlikuju naši podaci o tim periodima – i zašto?
3. Razmisli o sličnostima i razlikama između gradova-država, kraljevstava i imperija. Koje su veće? Koje je lakše upravljati?

Zapamti

- Prvi gradovi-države pojavili su se u Mesopotamiji i Egiptu. Na njihovom čelu stajao je vladar ili kralj, a u Egiptu faraon.
- Sumerani su u IV milenijumu p.n.e. stvorili prve gradske naseobine: Ur, Uruk, Lagaš, Nipur i druge. Sargon, kralj Akađana, prvi je ujedinio Mesopotamiju u veliku državu.
- Egipatska država se razvila duž rijeke Nil, čija plodna zemlja je omogućila razvoj egipatske civilizacije.

III.2. Život u najstarijim civilizacijama

DRUŠTVO U MESOPOTAMIJI I EGIPTU

Najveća prava u Mesopotamiji imali su kralj i njegovi plemići, koji su raspolagali velikim zemljoposjedima i bogatstvom. Posebno su se poštovali pisari, koji su služili u palatama, hramovima i vojsci. Najbrojniju društvenu grupu činili su slobodni građani – ljudi sa malim imanjem i stadima, zanatlije i sitni trgovci. Robovi nisu imali ni imovinu ni ljudska prava.

Na vrhu društva u Egiptu stajao je faraon, gospodar čitave zemlje s ogromnim posjedima. Svaka oblast imala je upravnika koji je bio zadužen za poljoprivredu, poreze i vojsku. Odmah ispod upravnika nalazili su se ljudi sa posebnim znanjima i vještinama – pisari, zanatlije, trgovci i vojnici. Najugledniji su bili pisari koji su mjerili zemlju, zapisivali podatke i računali poreze. Zemljoradnici su bili slobodni ljudi sa ličnim imanjem, porodicom i pravima. Plemići su posjedovali stotine robova koji su radili na njihovim imanjima.

SVAKODNEVNI ŽIVOT LJUDI

Stanovnici Mesopotamije uglavnom su se bavili zemljoradnjom i stočarstvom. U gradovima su živjeli zanatlije, trgovci i pisari, dok su u selima živjeli zemljoradnici, stočari, ribari i zanatlije. Zanatlije, trgovci, razni činovnici, ali i plemići i dvorski službenici bili su u službi kralja.

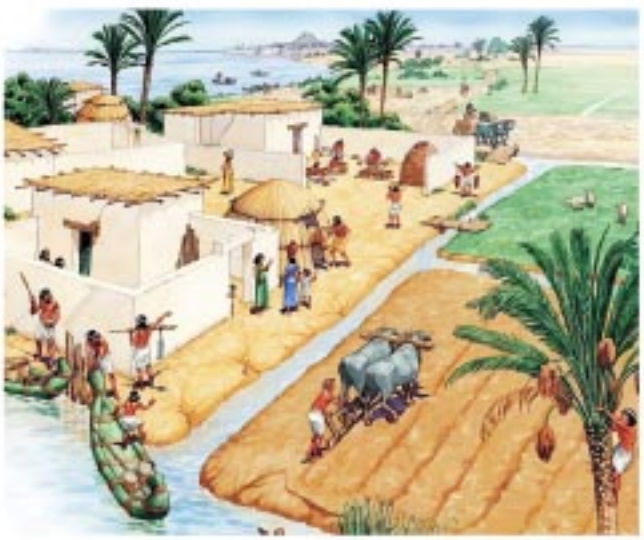
Rječnik

Religija – vjerovanje čovjeka u boga ili bogove; sistem vjerovanja i obreda za poštovanje bogova.

Mumija – tijelo pokojnika obrađeno sredstvima za očuvanje.

Mesopotamski reljef sa scenom gozbe: jedu se ribe, jagnjad i povrće, pije se pivo, a na dnu su prikazani svirač na liri i pjevačica.

U mesopotamskim selima živjeli su zemljoradnici, stočari, ribari i zanatlije.

Egipatski plemići posjedovali su ogromna imanja na kojima su radile stotine robova.

Zemljoradnici su uzgajali ječam i pšenicu, a u njihovim voćnjacima rasli su orasi, urme, narovi, limuni i dudinje. Gajili su koze, ovce, goveda, svinje i patke. Volovi i magarci koristili su se za vuču pluga i nošenje tereta. Radne obaveze važile su za sve, pa čak i za žene i djecu.

Mesopotamci su se hranili ječmom, pšenicom, raznim vrstama mesa i ribe, pa čak i kornjačama i rakovima koje su nalazili u kanalima. Meso su jeli samo tokom velikih vjerskih praznika. Omiljeno piće bilo im je pivo, koje su pravili od ječma.

Egipatska porodica radi na njivi; dolje je prikazan njihov voćnjak.

Egipćanin crpi vodu iz Nila pomoću naprave zvane „šaduf". Šaduf se u Egiptu koristi i danas.

I Egipćani su sijali ječam za hljeb i pivo. Od povrća su uzgajali krastavce, praziluk, bijeli i crveni luk, kao i leblebiju. Od voća su gajili urme, smokve i grožđe. Uzgajali su goveda kao radnu snagu i izvor mesa. Na imanjima bogatih ljudi nalazile su se bašte i voćnjaci, ali i zanatske radionice, tkaonice, pekare, mesare i pivare, u kojima je radilo mnogo radnika. Slobodni građani su platu dobijali u ječmu.

Znaš li da...

- žene u Mesopotamiji imale ličnu slobodu i važna prava? One su mogle da posjeduju imovinu, mnoge su išle u školu, a neke su se bavile i trgovinom. Žene iz plemićkih porodica često su postajale sveštenice. Takva je bila Enheduana, kćerka kralja Sargona. Pisala je pjesme posvećene raznim božanstvima, pa se smatra prvom pjesnikinjom u istoriji čovječanstva.
- u Mesopotamiji je najviše bilo urmi? Urmine palme rasle su svuda. Urme su služile kao hrana, a od stabla su se pravili namještaj, čamci i drugi predmeti. Plod se jeo, ili se od njega pravio med i vino.
- čuvena Keopsova piramida u Gizi izgrađena je u XXVI vijeku p.n.e. u čast jednog malo poznatog faraona? Piramida je visoka oko 140 metara, a u nju je ugrađeno 2.300.000 kamenih blokova, teških od 2 do 30 tona!

Keopsova piramida

Odjeća se izrađivala od lanenog platna. I muškarci i žene koristili su šminku, a ogledala su bila znak posebnog bogatstva. U slobodno vrijeme, Egipćani su se družili na skromnim gozbama i igrali društvene igre. Jedna od najomiljenijih igara zvala se „senet".

RAZVOJ NAUKE I TEHNIKE

Na Starom Istoku pojavili su se prvi sistemi za navodnjavanje, ali i mnogi drugi izumi, kao što su plug za oranje, drveni točkovi, kola koje su vukli magarci ili volovi. Nakon što su konji bili pripitomljeni, pojavile su se i brze, lake bojne kočije.

Prva naučna znanja nastala su iz potrebe ljudi da olakšaju sebi život. Da bi tačno izmjerili zemlju, morali su poznavati geometriju. Matematika se koristila pri gradnji kuća ili kada se izračunavala površina. Posebno važna bila je astronomija. Sumerci su posmatrali nebo i dali prva imena planetama, a Babilonci su predviđali pomračenja Sunca i Mjeseca. Egipćani su godinu podijelili na 12 mjeseci i tri godišnja doba – poplava, sjetva i žetva. Astronomija i kalendar bili su veoma važni za poljoprivredu jer su ljudi trebali znati kada treba sijati i saditi, a kada žeti.

Ljekari iz Egipta i Mesopotamije znali su šiti i previjati rane, stavljati obloge, zaustavljati krvarenje, pa čak i obavljati hirurške operacije. Poznavali su više od 200 prirodnih lijekova od raznih biljaka. Ipak, kada je trebalo liječiti bolesti koje se ne vide golim okom – na primjer, glavobolju – pribjegavali su magiji.

VJEROVANJA, OBIČAJI I RELIGIJA

Svaki grad u Mesopotamiji imao je svog boga zaštitnika. Zaštitnik Babilona bio je bog Marduk, a Uruka – božica Inana. Mnogo se poštovala i Ištar, božica ljepote i rata. I u Egiptu su se poštovali mnogi bogovi. Najvažniji su bili bog Sunca Amon Ra, bog podzemlja Oziris i božica ljepote Hator.

Narodi Mesopotamije gradili su hramove u obliku visokih stepenastih kula, na čijem vrhu se nalazilo svetilište. Te kule su se zvale **zigurati**. Vjerovalo se da tu bogovi silaze na zemlju, pa su u svetilište smjeli ulaziti samo svećenici.

U Mesopotamiji se vjerovalo da je ljudski život unaprijed određen sudbinom i da se ne može promijeniti. Egipćani su, pak, vjerovali da život traje i nakon smrti, pa su se trudili da sačuvaju tijela umrlih od raspadanja. Oni su otkrili proces nazvan **balzamiranje**, kojim su pravili poznate egipatske mumije.

Egipćani mjere veličinu njive pomoću užeta.

Sumerski prikaz vidljivih sazviježđa, pronađen u Ninivi.

Babilonski bog Marduk, prikaz na reljefu.

Saznaj više...

Stari Egipćani vjerovali su u zagrobni život i željeli su sačuvati tijela umrlih. Da bi spriječili raspadanje tijela, koristili su posebnu vještinu nazvanu **balzamiranje**. Najprije su svećenici vadili unutrašnje organe iz tijela pokojnika i stavljali ih u posebne keramičke posude. Zatim su tijelo punili posebnom vrstom soli kako bi se osušilo. Nakon 40 dana, tijelo su prali i punili tkaninama i začinima da bi zadržalo svoj oblik. Zatim su ga umotavali u mnogo slojeva lanenog platna i prekrivali smolom da bi zadržalo čvrstoću. Tako pripremljena mumija stavljala se u ukrašeni kovčeg, nazvan **sarkofag**, i sahranjivala u grobnici zajedno s bogatstvima, hranom i predmetima za zagrobni život. Na taj način Egipćani su pripremali svoje voljene za vječni život u zagrobnom svijetu.

Na Starom Istoku pojavila se i prva religija u kojoj je postojao samo jedan bog. To je bila religija starih Hebreja, koji su vjerovali u Boga Jahvu. Prema hebrejskim predanjima, Bog Jahve je stvorio svijet za sedam dana. Njihovi vjerski zapisi sabrani su u Starom zavjetu, koji je danas dio hrišćanske Biblije.

Egipatski bog Amon, crtež prema egipatskoj fresci

Razmisli i odgovori

1. Po čemu su se mogli razlikovati domovi bogatih ljudi od onih siromašnih?
2. Usporedi svakodnevicu u Mesopotamiji i Egiptu. Da li je život ljudi bio sličan?
3. Nabroj koje izume Mesopotamaca i Egipćana koristimo i danas (na primjer, lanenu odjeću). Ima li još?

Zapamti

- Društvo u Mesopotamiji i Egiptu bilo je podijeljeno na slojeve. Najviše prava su imali kralj i plemići. Ispod njih su bili slobodni građani – zemljoradnici, zanatlije i trgovci. Na dnu su bili robovi, bez imovine i prava.
- U najstarijim civilizacijama pojavili su se začeci nauka kao što su geometrija, matematika, astronomija i medicina.
- Stari narodi su vjerovali u zagrobni život, pa su Egipćani otkrili način da sačuvaju tijela umrlih od raspadanja. Procesom balzamiranja stvarali su poznate egipatske mumije. U grobnice su stavljali razna blaga i predmete, vjerujući da će im biti potrebni u zagrobnom životu.

III.3. Kultura najstarijih civilizacija

PISMENOST U MESOPOTAMIJI I EGIPTU

Sumerci su stvorili pismo u IV milenijumu p.n.e. Najprije im je bilo potrebno trgovcima da bilježe robu kojom trguju. U početku se pisalo u obliku slika, ali se pismo postepeno razvijalo, pa su se počeli koristiti i znakovi koji su označavali slogove i glasove. Tako je pismom počelo da se izražavaju i složenije misli.

U Egiptu je stvoreno **hijeroglifsko pismo**. Isprva je i ono bilo slikovno. Međutim, takvim pismom nije se moglo izraziti sve, pa su se pojmovi počeli pisati kombinacijom više slika – na primjer, znakovi za kuću, nogu i usta, nacrtani zajedno, značili su "odlazim". Bilo je potrebno znati više od 700 znakova, pa su ljudi koji su znali pisati bili veoma cijenjeni.

U Sumeru se pisalo trskom na vlažnim glinenim pločicama, koje su se potom sušile. Znakovi su ličili na klince, pa se to pismo zove **klinopis**. U Egiptu se pisalo na različitim materijalima, najčešće na kamenu i papirusu.

U drugom milenijumu p.n.e. Feničani su izmislili prvo glasovno pismo. U njemu je

Feničanska pločica sa alfabetom, 10. vijek p.n.e.

Rječnik

klinopis – pismo sa znakovima u obliku klinova, korišteno u Mesopotamiji

hijeroglifi – egipatsko pismo sa slikovnim znacima

alfabet – azbuka, pismo u kojem jedan znak označava jedan glas

papirus – prvi materijal za pisanje u istoriji, izrađen od srčike biljke papirus

vapnenac (varovnik) – vrsta kamena koja se mnogo koristila u graditeljstvu

gips – mekani bijeli ili sivi mineral koji se stvrdnjava u dodiru s vodom

bista – skulptura koja prikazuje samo glavu, vrat i prsa

Egipatski pisari prikazani na fresci iz egipatske grobnice.

Scena s asirskog reljefa – iza vojskovođe stoje dva pisara: jedan Asirac koji piše klinopisom na pločici, a drugi Feničanin koji piše alfabetskim pismom na komadu kože.

Bista Nefertiti

Lica historije

Bista kraljice **Nefertiti** je poznata skulptura egipatske kraljice Nefertiti, supruge faraona Ehnatona. Napravljena je prije više od 3000 godina u Egiptu, poznata je po svojoj ljepoti i izuzetnoj izradi. Izrađena je od vapnenca, a prekrivena je obojenim slojem gipsa. Kraljica Nefertiti prikazana je s dugim vratom, visokim jagodicama i visokom plavom krunom – time je umjetnik želio da naglasi njenu otmenost i moć. Bistu su otkrili njemački arheolozi 1912. godine u mjestu Amarna, a danas se nalazi u Novom muzeju u Berlinu. To je jedno od najpoznatijih umjetničkih djela staroegipatskih majstora.

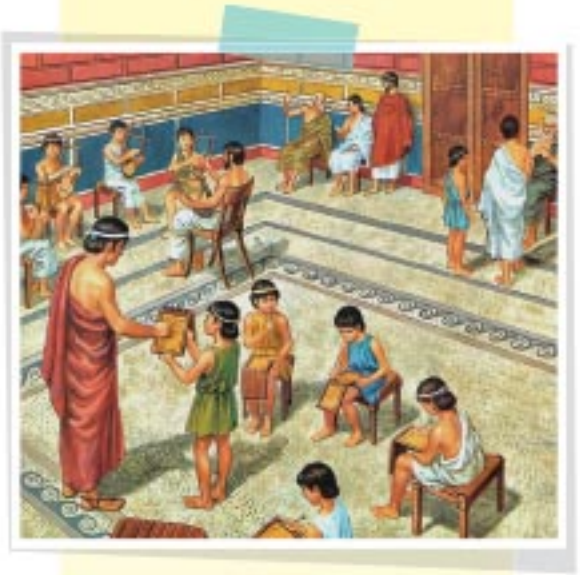
svaki znak predstavljao jedan glas. Takvo pismo nazivamo **alfabet** ili **azbuka**. Alfabet je bio jednostavniji i brži za pisanje od drugih pisama. Po njegovom uzoru nastale su gotovo sve današnje azbuke.

OBRAZOVANJE, ŠKOLE I BIBLIOTEKE

Većina ljudi u najstarijim civilizacijama nije znala ni da čita ni da piše, pa je zanimanje pisara bilo izuzetno cijenjeno. U Mesopotamiji, škole su se najčešće nalazile u hramovima, gdje su djeca učila čitanje, pisanje i matematiku. Obrazovanje je trajalo dugo, ali su učenici nakon školovanja dobijali posao u dvorcu ili hramu.

U egipatskim hramovima također su postojale škole. Njih su pohađala djeca plemića, koja su učila čitanje, pisanje, matematiku i geometriju. Na početku su vježbali na malim komadima keramike, a kasnije na papirusu. Pisali su oštrim drvenim štapićima umočenim u mastilo.

Zahvaljujući pismu, u Egiptu i Mesopotamiji pojavila se prva umjetnička književnost. Pisane su pohvale

Škola u Mesopotamiji

Pločice pronađene prilikom iskopavanja velike biblioteke u Ninivi danas se čuvaju u Britanskom muzeju.

Egipatska škola

Saznaj više

Papirus je visoka biljka slična trski, koja raste uz obale rijeke Nil u Egiptu. Papirus je bio jedna od najvažnijih biljaka u starom Egiptu. Egipćani su ga koristili za izradu prve vrste papira, tako što su stabljiku sjekli na trake, zatim ih pritiskali i sušili kako bi napravili listove za pisanje. Ti listovi koristili su se za pisma, državne dokumente, religijske tekstove i crteže. Papirus se također koristio za izradu čamaca, dušeka, korpi, užadi, pa čak i sandala. Pošto je bio lagan i mogao se motati u svitke, postao je ključni dio egipatske pisane kulture i bio je veoma važan za širenje i unapređenje znanja.

bogovima i kraljevima, ljubavna poezija, priče i pouke. Svaki dvorac i hram imao je bogatu biblioteku. U VII vijeku p.n.e., asirski kralj Ašurbanipal izgradio je u gradu Ninivi najveću biblioteku tadašnjeg svijeta. U njoj je pronađeno više od 25.000 glinenih pločica s ugovorima, zakonima, medicinskim tekstovima, mitovima i poezijom.

UMJETNOST MESOPOTAMIJE I EGIPTA

Umjetnost Starog Istoka bila je povezana s dvorcima i hramovima. Izrađivani su reljefni prikazi i kamene ploče koje su slavile kralja i njegova djela. U hramovima su se nalazile ogromne statue bogova i kraljeva, koji su prikazivani s dugom odjećom i simbolima moći. Brada kao znak njihove moći i visokog položaja u društvu.

Nakit kraljice Puabi, pronađen u kraljevskim grobnicama u Uru.

Znaš li da...

- hijeroglifsko pismo je isprva imalo oko 800 znakova, a kasnije čak 5000? Klinasto pismo se, s druge strane, pojednostavljivalo – u početku je imalo oko 1000 znakova, a na kraju svega pedesetak.
- narodi Starog Istoka pisali su odozgo prema dolje i s desna na lijevo? Današnji način pisanja, s lijeva na desno, uveli su Grci.
- prilikom iskopavanja najstarijeg sumerskog grada Uruka otkrivena je učionica s klupama napravljenim od zemljanih cigli? Na klupama su se nalazile učeničke pločice za pisanje, izrađene od vlažne gline. Na njima je bila ispisana jedna rečenica od učitelja, a učenici su je prepisivali mnogo puta i tako vježbali.

Mozaik iz Ura na kojem je prikazana gozba kralja i njegovih plemića. Dolje se nalaze sluge koje donose voće, povrće i životinje za gozbu.

Rječnik

freska – slika koja se crta na svježe, vlažan malter na zidu ili plafonu.

U egipatskim grobnicama nalazile su se freske sa scenama iz života faraona ili iz egipatske mitologije. Na tim freskama, živopisni život u Egiptu bio je prikazan kao u stripu. Egipatski zanatlije izrađivali su predmete od drveta, metala i kosti, a za plemiće su pravili ukrase od zlata i dragocjenog kamenja.

Skulpture su se izrađivale od različitih materijala, najčešće od krečnjaka. Nekada su bile obojene živopisnim bojama, ali su s vremenom izblijedile. Jedna od najljepših skulptura Starog Istoka je bista kraljice Nefertiti.

Egipatska freska iz grobnice pisara Nebamuna. Na fresci je prikazan biljni i životinjski svijet duž obale rijeke Nil.

Razmisli i odgovori

1. Kakvu ulogu je imalo obrazovanje na Starom Istoku? Kome su bili potrebni obrazovani ljudi?
2. Uporedi umjetnost Starog Istoka s današnjom. Šta misliš, da li su nekadašnja umjetnička djela bila stvarana da budu lijepa sama po sebi, ili da služe određenoj svrsi?

Zapamti

- Prvo pismo koje se pojavilo kod starih civilizacija bilo je slikovno. U drugom milenijumu p.n.e., Feničani su stvorili prvo glasovno pismo.
- Razvojem pisma širila se i pismenost. Postepeno se razvijalo obrazovanje i formirale su se škole, najčešće u hramovima.
- U gradu Ninivi, kralj Ašurbanipal je izgradio veliku biblioteku sa više od 25.000 glinenih pločica.

PROVJERI KOLIKO SI NAUČIO/NAUČILA

III.1. Prve države

1. Zašto su ljudi osjetili potrebu da se udružuju u veće zajednice?
2. Gdje su se pojavile prve države i šta označava pojam „Stari Istok"?
3. Kako su prirodni uslovi uticali na stvaranje država?
4. Koji su neki od najpoznatijih sumerskih gradova i kakvu je ulogu imao hram u njima?
5. Ko je bio Sargon i zašto je važan za historiju Mesopotamije?
6. Ko je bio Hamurabi i po čemu je poznat?
7. Koje su novine u ratovanju uveli Asirci?
8. Kakvi su bili prirodni uslovi za život i poljoprivredu uz Nil?
9. Ko je bio prvi kralj ujedinjenog Egipta i koji je bio njegov glavni grad?
10. Zašto su izgrađene piramide? Objasni.
11. Ko su bili Tutmozis III i Ramzes II?
12. Šta je grad-država i kako je bila organizovana vlast u njima?
13. Koji su bili simboli kraljevske vlasti u Mesopotamiji, a koji u Egiptu?
14. Šta je imperija i zašto se Asirija smatra prvom takvom državom?
15. Ko je osvojio Perziju i kada?
16. Koje su sličnosti i razlike između država u Mesopotamiji i Egiptu?
17. Kako misliš da bi izgledao život u jednom gradu-državi?

III.2. Život u najstarijim civilizacijama

1. Kakva je bila uloga pisara u Mesopotamiji i Egiptu?
2. Ko je bio na vrhu društva u Egiptu?
3. Objasni zašto su pisari bili tako cijenjeni u društvu.
4. Čime su se bavili većina ljudi u Mesopotamiji?
5. Koje su bile glavne poljoprivredne kulture u Egiptu?
6. Kako je izgledao život slobodnih građana u Egiptu?
7. Zašto su odjeća, ogledala i šminka imali posebno značenje?
8. Opiši kako je izgledala svakodnevica jedne egipatske porodice.
9. Koji su važni izumi i tehnička rješenja nastali na Starom Istoku?
10. Zašto su astronomija i kalendar bili važni za poljoprivredu?
11. Koji su doprinosi Sumeraca u astronomiji?
12. Navedi tri znanja koja su koristili ljekari u Egiptu i Mesopotamiji.
13. Šta su zigurat i zašto su bili važni?
14. U čemu se razlikovalo vjerovanje u život poslije smrti između Egipćana i Mesopotamaca?
15. Objasni šta je balzamovanje i koja je bila njegova svrha.
16. Koji su bili najvažniji bogovi u Egiptu?
17. Šta je Stari zavjet i zašto je važan?
18. Zamislite da ste dijete u starom Egiptu. Kako bi izgledao jedan vaš dan?

III.3. Kultura najstarijih civilizacija

1. Koji su bili razlozi za pojavu pisma na Starom Istoku?
2. Zašto se pismo naziva „klinasto"?
3. Kako se pisalo u Mesopotamiji, a kako u Egiptu?
4. Šta su predstavljali hijeroglifski znakovi u egipatskom pismu?
5. Objasni zašto su ljudi koji su znali pisati bili veoma cijenjeni.
6. Koji narod je stvorio prvo pismeno pismo (alfabet)?
7. Koje su prednosti alfabeta u odnosu na druga pisma?
8. Ko je mogao pohađati školu u Mesopotamiji, a ko u Egiptu? Da li su škole bile otvorene za sve?
9. Šta su učenici učili u hramovima?
10. Zašto je obrazovanje bilo važno za drevna društva?
11. Koji kralj je osnovao najveću biblioteku i gdje?
12. Objasni šta možemo saznati iz glinenih pločica iz Ašurbanipalove biblioteke.
13. Kako su bogovi i kraljevi prikazivani kroz skulpture?
14. Opiši jednu razliku između umjetnosti u Mesopotamiji i umjetnosti u Egiptu.
15. Koje materijale su koristili umjetnici u Egiptu?
16. Objasni zašto su boje na skulpturama izblijedjele s vremenom.
17. Šta bistu kraljice Nefertiti čini posebnom?
18. Zamislite da ste pisar u Mesopotamiji. Kako bi izgledao jedan vaš radni dan?

BALKAN U STAROM VIJEKU

Uvod

Balkan u starom vijeku je prostor na kojem su se razvile značajne civilizacije i kulture koje su oblikovale historiju Evrope. Minojska i Mikenska kultura na južnim obalama Balkana ostavile su trajne arheološke i kulturne tragove. Grčki polisi, poput Atine i Sparte, razvili su napredne oblike uređenja, umjetnosti, filozofije i nauke, koji su imali ogroman utjecaj na cijeli antički svijet. Makedonsko Kraljevstvo, sa svojim znamenitim vladarima poput Filipa II i Aleksandra Makedonskog, proširilo je svoj utjecaj širom tada poznatog svijeta. Pored njih, Ilirija i Trakija su također igrale važnu ulogu u historiji Balkana. Istraživanje ovih drevnih društava pomaže nam da shvatimo složen mozaik naroda i kultura koji su kroz vijekove oblikovali ovaj region.

SADRŽAJI

- IV.1. Najstarija kraljevstva u Evropi
- IV.2. Svijet grčkih polisa
- IV.3. Makedonsko Kraljevstvo
- IV.4. Iliri i njihova kraljevstva
- IV.5. Trakijci i Odrisko Kraljevstvo
- IV.6. Vrijeme Aleksandra
- IV.7. Nasljednici Aleksandra
- IV.8. Balkanska društva u starom vijeku
- IV.9. Svijet antičkih bogova
- IV.10. Središta nauke i kulture
- Provjeri koliko si naučio

Na kraju ove teme moći ćeš:

- ✓ Objasniti nastanak gradova-država u Staroj Grčkoj i prepoznati razlike u njihovim društvenim uređenjima.
- ✓ Objašnjavati ratove grčkih polisa i njihovo značenje i uticaj na Stare Grke.
- ✓ Navoditi teritorije na kojima su živjeli Iliri, antički Makedonci i Trakijci, i opisivati karakteristike života i vladavine u ilirskim, makedonskim i trakijskim kraljevstvima.
- ✓ Navoditi teritorije koje je osvojio Aleksandar III Makedonski i objašnjavati kulturne uticaje unutar njegove imperije.
- ✓ Upoređivati društveno uređenje, privredni i svakodnevni život antičkih balkanskih naroda.
- ✓ Opisivati kulturna, naučna i tehnološka dostignuća antičkih balkanskih naroda i prepoznati njihov uticaj na savremeno društvo.
- ✓ Objašnjavati i upoređivati vjerovanja i religije antičkih balkanskih naroda.

...razviti poštovanje prema kulturnom nasljeđu antičkih balkanskih naroda.

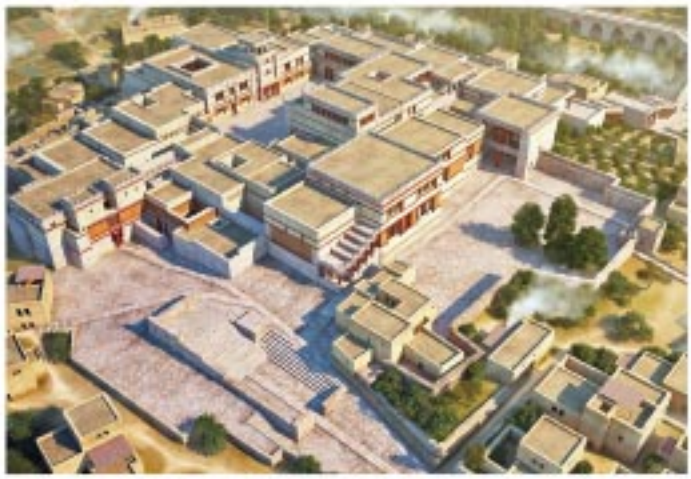
IV.1. Najstarija kraljevstva u Evropi

Pred kraj trećeg milenija p.n.e. pojavila se prva civilizacija u Evropi. Prema mjestima na kojima su pronađeni najvažniji arheološki nalazi, ovu civilizaciju nazivamo **Kritsko-mikenskom.**

MINOJCI I KRITSKA KULTURA

Ostrvo Krit nalazi se na jugu Egejskog mora. Tamo su vladali povoljni uslovi za život: klima je bila blaga, planine bogate šumama, a prostrane nizije pogodne za poljoprivredu i stočarstvo.

Na Kritu je postojalo mnogo gradova koji su predstavljali nezavisna kraljevstva. S vremenom je kralj grada Knosos nametnuo svoju vlast nad cijelim Kritom i nad susjednim ostrvima. Prema starim piscima, zvao se

Rekonstrukcija palate u Knososu

Rječnik

epopeja – duga pjesnička priča o velikim junacima, važnim događajima ili mitskim zbivanjima; obično je napisana u stihovima i pripovijeda o hrabrim djelima, ratovima ili putovanjima.

Minojska freska iz Knososa. Prikazana je jedna od omiljenih igara Kritljana – preskakanje bikova, vrsta koride u drevnom svijetu.

Lica historije

Homer

Homer je bio starogrčki pjesnik za kojeg se vjeruje da je sastavio dvije najveće grčke epopjeje – „Ilijadu" i „Odiseju". Smatra se da je živio prije više od 2.500 godina, ali se ne zna tačno kada. Neki tvrde da je bio slijep i da je svoje priče prenosio usmeno, a ljudi su ih pamtili. U Homerovim pričama govori se o herojima, bogovima i sudbini. U „Ilijadi" je opisana epizoda iz Trojanskog rata, a u „Odiseji" dugo putovanje junaka Odiseja ka kući. Iako ne znamo mnogo o njemu, Homer se smatra jednim od najvažnijih pjesnika u istoriji. Njegova djela se i danas čitaju i proučavaju.

Minoj, pa se zato ova civilizacija naziva **Minojska** ili **Kritska** civilizacija.

Krićani su plovili širom istočnog Sredozemlja. Izvozili su masline, maslinovo ulje, smokve i drvnu građu, a uvozili bronzu i slonovaču. Na taj način su stekli veliko bogatstvo. Kulturni uticaj Krita proširio se sve do grčkog kopna.

Na Kritu su otkriveni ostaci veličanstvenih palata sa širokim salama i prelijepim freskama. Najveća palata, sa preko 300 prostorija, nalazila se u gradu Knosos. Palata nije bila samo dom kralja, već i centar trgovine i državnih službi. U sredini se nalazilo dvorište, a oko njega različite prostorije – stambene sobe, radionice, skladišta i svetilište.

Na Kritu nije bilo posebnih hramova, već su se vjerski obredi obavljali u palati. Svetilišta su se nalazila i u pećinama, kao i na vrhovima pojedinih planina.

Sredinom drugog milenijuma p.n.e. kritska kultura je nestala i zamijenjena je **Mikenskom kulturom.**

Čuvena „Lavlja kapija" – ulaz u mikensku tvrđavu.

MIKENSKA KULTURA

Kultura mikenskih Grka dobila je ime po gradu Mikeni, jednom od njenih najmoćnijih centara. Mikenci su preuzeli

Zemlje koje je obuhvatala kritsko-mikenska civilizacija i njeni najvažniji centri

Znaš li da...

... Mikensko pismo dugo vremena nije bilo dešifrovano? Na kraju ga je uspio dešifrovati Englez Majkl Ventris 1952. godine, uz pomoć nekoliko saradnika. Pokazalo se da je jezik mikenskih pločica veoma rana verzija grčkog jezika. Ventris je uspio da shvati kako se čitaju riječi i šta znače. Najčešće su ti zapisi bili računi i popisi hrane, oružja i darova za bogove. Jedan od prvih naučnika koji je podržao Majkla Ventrisa i pomagao u daljem dešifrovanju bio je Mihail Petruševski, profesor na Filozofskom fakultetu u Skoplju.

Pločica s Linearnim B pismom

neka dostignuća sa Krita, poput stila građe, sistema upravljanja i pisma. Mikenci su postupno postali velika sila. Preuzeli su teritorije Krićana i proširili svoju kulturu širom Egejskog mora.

Mikenci su bili vješti ratnici i trgovci koji su trgovali keramikom, maslinovim uljem i metalima po cijelom Sredozemlju. Njihovi gradovi-kraljevstva bili su zaštićeni masivnim kamenim zidinama. Najpoznatiji spomenik mikenskog graditeljstva je Lavlja kapija u Mikeni. Od mikenske umjetnosti sačuvane su prelijepe zlatne maske, dragocjeni nakit i zidne freske sa scenama iz svakodnevnog života.

Zlatna maska iz nekropole u Mikeni

Saznaj više

Tezej i Minotaur

grčkoj mitologiji se priča da je moćni Minos, kralj Krita, htio da sakrije strašno čudovište – Minotaura, koje je imalo tijelo čovjeka i glavu bika. Zato je naredio poznatom pronalazaču Dedalu i njegovom sinu Ikaru da izgrade ogroman lavirint, toliko složen da niko ko bi ušao unutra više nije mogao da izađe.

Svakih devet godina, stanovnici Atine morali su slati sedam mladića i sedam djevojaka u lavirint, gdje ih je Minotaur proždirao.

Ali jednog dana, hrabri Tezej, sin atinskog kralja, odlučio je da ubije čudovište.

Kada je stigao na Krit, pomogla mu je Arijadna, kći kralja Minosa. Dala mu je klupko konopa kako bi označavao put. Tezej je ubio Minotaura i pomoću konopa uspio da izađe iz lavirinta. Tako je oslobodio Atenjane od strašnog danka.

TROJANSKI RAT

Prema predanjima, oko XII vijeka p.n.e., mikenski Grci napali su bogati grad Troju. Taj događaj, poznat kao „Trojanski rat", opjevao je pjesnik Homer u epovima „Ilijada" i „Odiseja". U tim djelima Mikenci se nazivaju Ahejci, a ime „Ilijada" potiče od starog imena za grad Troju – Ilion.

Priča u „Ilijadi" kaže da je rat počeo zbog prelijepe Helene. Ona se zaljubila u trojanskog princa Parisa i pobjegla od svog muža, ahejskog kralja Menelaja. Nakon desetogodišnjeg rata, u kojem je najveći junak bio Ahilej, Ahejci su uspjeli osvojiti bogatu Troju. Međutim, historičari smatraju da je rat započeo iz drugih razloga. Troja je bila vrlo bogata jer je kontrolisala važne trgovačke puteve. Imala je lak pristup dragocjenim sirovinama – željezu, bakru, olovu, srebru i zlatu. Vjerovatno je to bila prava pozadina rata.

Ubrzo nakon ovih događaja, mikenska civilizacija je nestala. Bogati gradovi-kraljevstva su iščezli, pismenost je bila zaboravljena, a trgovina je stala. Ljudi su se ponovo okrenuli zemljoradnji i stočarstvu. Grčka je počela ponovo napredovati tek u VIII vijeku p.n.e.

Oklop i šlem mikenskog ratnika. Šlem je izrađen od debele kože, na koju su prišiveni zubi divlje svinje.

Prema legendi, Ahejci su osvojili Troju tako što su sakrili vojnike u velikog drvenog konja, kojeg su ostavili Trojancima kao poklon.

Istraži

Saznaj šta znače izrazi „Ahilova peta" i „jabuka razdora" i istraži kako su nastali. Oni su povezani s predanjima o Trojanskom ratu, ali se koriste i danas.

Razmisli i odgovori

1. Zašto Homera ne nazivamo historičarem?
2. Uporedi objašnjenja o uzrocima Trojanskog rata. Po tvom mišljenju, koji je uzrok vjerovatniji?

Zapamti

- Najstarija civilizacija u Evropi pojavila se na ostrvu Krit.
- Mikenska kultura preuzela je pismo, upravljanje i stil gradnje od kritske kulture i postepeno proširila svoj uticaj po Egejskom moru.
- U epovima „Ilijada" i „Odiseja", pjesnik Homer je opjevao legendarni Trojanski rat.

IV.2. Svijet grčkih polisa

Slično malim gradovima-kraljevstvima u Mesopotamiji, i gradovi u staroj Grčkoj predstavljali su male države, nazvane „polisi". Polisi su čuvali svoju slobodu i nezavisnost i nikada se nisu ujedinili u jedinstvenu državu. Najpoznatiji grčki polisi u antici bili su Sparta i Atina.

SPARTA

Moćna vojnička država Sparta nalazila se na poluostrvu Peloponez. Imala je jednostavno uređenje. Na čelu države stajala su dva basileja (kralja), koji su komandovali vojskom. Državom je upravljao i Savjet staraca, nazvan **gerusija**. Taj savjet objavljivao je rat, sklapao mir i bio vrhovni sud u državi. U Sparti je postojala i Narodna skupština, u kojoj su učestvovali svi Spartanci stariji od trideset godina.

Stanovništvo Sparte bilo je podijeljeno u tri sloja: **spartijate**, **perioike** i **helote**. **Spartijati** su bili vojnička elita, obučavani za ratovanje i imali su svu vlast u državi. Perioici su se bavili zemljoradnjom, zanatstvom i trgovinom, plaćali su poreze, ali nisu imali nikakva politička prava. Najbrojniji su bili **heloti** – vrsta državnih robova. Živjeli su na seoskim imanjima Spartijata i bavili se poljoprivredom, a prihode od zemlje predavali svojim gospodarima.

Žene u Sparti bile su poštovane od svih. Sa ponosom su ispraćale svoje sinove u rat. Kada bi Spartanac kretao u rat, njegova majka mu je predavala štit riječima: „Vrati se s njim, ili na njemu." Zbog strogog i čvrstog odgoja, Spartanci su postali odlični vojnici, cijenjeni i poštovani u cijeloj Grčkoj i šire.

Spartanski vojnik nakon bitke

Lica historije

Leonida

Leonida, kralj Sparte, bio je jedan od najhrabrijih vojskovođa u antičkoj istoriji. U bici kod Termopila 480. godine p.n.e., sa samo 300 Spartanaca i nekoliko hiljada saveznika suprotstavio se ogromnoj persijskoj vojsci kralja Kserksa. Iako je znao da neće pobijediti, Leonida je odlučio da se bori do posljednjeg daha kako bi dao vremena ostalim Grcima da se pripreme za odbranu. Njegova hrabrost i žrtva inspirisali su narod da nastavi borbu.

Kroz vijekove, Leonida je postao simbol hrabrosti, žrtve i ljubavi prema domovini. Pokazao je da se pravi heroj ne predaje, čak ni kada su šanse za pobjedu veoma male.

ATINA

Atina se nalazila na poluostrvu Atika, blizu morske obale. U državu su ulazila i okolna seoska naselja, pa su se stanovnici Atike nazivali Atinjani.

Stanovništvo u Atini bilo je podijeljeno na **aristokrate** (plemiće) i **demos** (građane). Aristokrate su bili ugledni građani s velikim imanjima i u početku su imali svu vlast u državi. Demos su činili seljaci, zanatlije i trgovci. Iako su bili najbrojniji, nisu učestvovali u vlasti. Robovi se nisu računali kao stanovništvo i nisu imali nikakva prava.

Atinskom državom upravljala su trojica službenika zvani arhonti, koji su se birali svake godine. Postojao je i Savjet starješina, nazvan **Areopag**, u koji su ulazili bogati plemići. Punoljetni muškarci učestvovali su u Narodnoj skupštini.

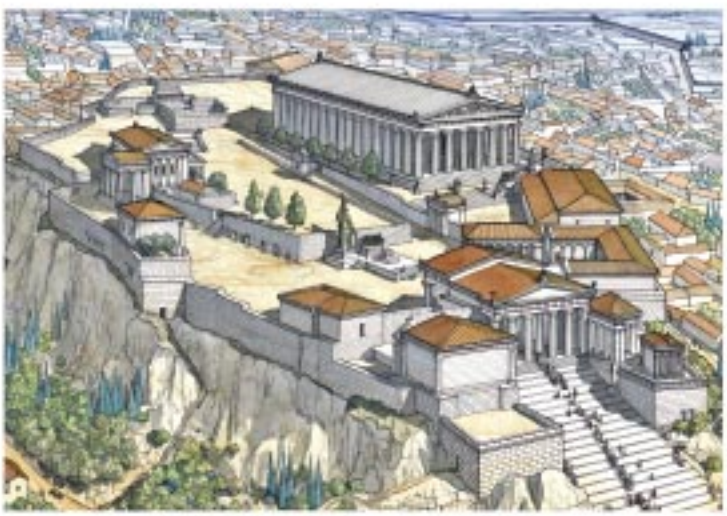
Atinski demos je stalno tražio veća prava, pa su aristokrate pristale da se sprovedu **reforme** – promjene u uređenju države. Atina je imala dvojicu velikih reformatora: Solona i Klejstena. Zahvaljujući njihovim reformama, svi slobodni građani Atine dobili su pravo da učestvuju u vlasti. Tako je u Atini uvedeno **demokratsko uređenje** – vlast građana.

Atinska država najviše je napredovala u V vijeku p.n.e., pod vođstvom državnika Perikla. U njegovo vrijeme, Atina je postala ekonomski i kulturni centar cijele Helade.

GRČKO-PERSIJSKI RATOVI

Najveći vojni uspjeh grčkih polisa bila je pobjeda u Grčko-persijskim ratovima, kojom su odbranili svoju slobodu od moćnog Persijskog Kraljevstva.

U vi vijeku p.N.E., Persijanci su pokorili grčke gradove u maloj aziji. Neki od tih gradova su digli ustanak u kojem su

Atinska akropola s hramom boginje Atene

Rječnik

basilej – starogrčka riječ koja znači kralj ili vladar.

reforme – promjene ili poboljšanja koja se sprovode u nekoj državi da bi postala pravednija i bolje organizovana.

demokratija – državno uređenje u kojem svi građani učestvuju u donošenju odluka.

Helada – staro ime za teritoriju stare Grčke, tj. za svijet starogrčkih gradova-država i njihove kulture.

akropola – utvrđeni dio gradova, najčešće građen na uzvišenju ili brdu. Bili su odbrambene tvrđave, ali i administrativni i vjerski centri gradova. Jedan primjer takve akropole je Skopsko Kale.

Atinski državnik Perikle drži govor pred građanima na Atinskoj akropoli.

dobili pomoć od slobodnih grčkih polisa, prvenstveno od Atine. Perzijski kralj ugušio je ustanak i odlučio kazniti sve one koji su im pomagali.

Godine 490. p.n.e., Perzijanci su prešli Egejsko more i rasporedili se kod mjesta Maraton, blizu Atine. Atinjani su bili malobrojniji, ali su se hrabro borili za svoju slobodu i uspjeli pobijediti. Perzijska vojska se povukla s bojišta i vratila u Aziju. Bitka kod Maratona jedna je od najslavnijih bitaka u vojnoj historiji.

Deset godina kasnije, Perzijanci su ponovo napali Grčku s ogromnom vojskom. Mala četa Spartanaca, predvođena kraljem Leonidom, pokušala ih je zaustaviti u klancu Termopile. Spartanci su se hrabro borili, ali su svi poginuli. Ipak, u bici kod ostrva Salamine, atinska mornarica je uspjela pobijediti perzijsku flotu. Nakon još jedne grčke pobjede kod grada Plataje, perzijske čete su napustile Balkansko poluostrvo i nikada se više nisu vratile.

Rječnik

(vojna) ekspedicija – vojni poduhvat u kojem se vojska šalje na stranu teritoriju s ciljem istraživanja, osvajanja ili pružanja pomoći saveznicima.

Bitka između Grka i Perzijanaca

PELOPONESKI RAT

Grčki polisi su se ponekad udruživali i stvarali snažne saveze. Najpoznatiji su bili **Peloponeski savez**, predvođen Spartom, i **Atinski pomorski savez**, kojim je upravljala Atina.

Dva saveza bila su žestoki rivali, naročito u trgovini. Zbog toga je 431. godine p.n.e. izbio rat koji nazivamo Peloponeski rat. Trajao je punih trideset godina, a u njemu je učestvovala skoro cijela Grčka. Spartanska vojska više puta je ulazila u Atiku, ali nije mogla probiti snažne zidine Atine. Atinjani su uzvraćali napadima s mora i pustošili Peloponez. Preduzeli su i veliku pomorsku ekspediciju protiv ostrva Sicilije, ali je ona završila neuspjehom.

Pred kraj rata, Sparta je uspjela poraziti Atinu, zaplijeniti njenu flotu, opsjesti grad i odnijeti konačnu pobjedu. Rat je završio 404. godine p.n.e., ali u njemu nije bilo pravih pobjednika. Donio je mnogo stradanja učesnicima, a grčkom svijetu pustoš i siromaštvo.

Znaš li da...

... Prema jednoj antičkoj priči, nakon što su Grci pobijedili u Bitci kod Maratona protiv Perzijanaca, glasnik Feidipid je trčao 42 km bez zaustavljanja kako bi donio vijest o pobjedi u Atinu. Kada je stigao u grad, uzviknuo je: „Pobijedili smo!", a zatim pao mrtav od iscrpljenosti. Njegov podvig bio je toliko nevjerovatan da je inspirisao današnju maratonsku trku na Olimpijskim igrama.

Najvažniji grčki polisi i savezi u Peloponeskom ratu. Žutom bojom označena je teritorija Atinskog pomorskog saveza, a crvenom bojom – teritorija Peloponeskog saveza i Tebe, koja se također borila protiv Atine.

Istraži

Istraži gdje i kada je nastalo Perzijsko Kraljevstvo. Koji je kralj učinio Perziju moćnom imperijom? Koje su teritorije Perzijanci osvojili prije nego što su se sukobili s Grcima?

Razmisli i odgovori

1. Zašto je spartanska vojska važila za najjaču u cijeloj Grčkoj?
2. Uporedi uređenja Atine i Sparte. Pokušaj da istakneš glavne karakteristike različitih državnih sistema..

Zapamti

- Najpoznatiji grčki gradovi-države (polisi) bili su Atina i Sparta. Sparta je bila jaka vojnička država kojom su vladali Spartijati, dok je Atina, nakon sprovedenih reformi, razvila demokratsko uređenje. Te dvije države često su ratovale jedna protiv druge.
- Godine 490. p.n.e., grčki polisi bili su primorani da se ujedine i zajednički se bore protiv Perzijanaca. Nakon što su ih pobijedili, grčki gradovi-države su međusobno zaratile u sukobu poznatom kao Peloponeski rat. Rat je završen 404. p.n.e., ali u njemu nije bilo pravih pobjednika.

IV.3. Makedonsko kraljevstvo

TERITORIJA I STANOVNIŠTVO

Antička Makedonija bila je zemlja planina, rijeka i plodnih ravnica, s odličnim uslovima za poljoprivredu i stočarstvo. Najveće rijeke bile su Aksij (današnji Vardar), Strimon (današnja Struma) i Erigon (današnja Crna Reka), koje su natapale plodna polja i olakšavale prevoz robe. Kroz obalne oblasti, Makedonci su trgovali s grčkim gradovima, ali i sa udaljenijim zemljama.

Makedonija se dijelila na više oblasti s različitim osobinama. Planinske oblasti u unutrašnjosti nazivale su se **Gornja Makedonija**, a priobalni, nizijski dio – **Donja Makedonija**. Zapadne oblasti bile su planinske, dok su se prema istoku otvarale široke nizije pogodne za uzgoj pšenice, ječma i grožđa. Ljeta su bila topla i suha, a zime hladne i kišovite.

Makedonci su bili podijeljeni u više plemena, svako sa svojim vođom i vladarskom porodicom. Najveća plemena bila su: Pajonci, Pelagonci, Linkesti i Oresti. Ona su se ponekad borila međusobno, a također su i

Rječnik

dinastija – niz vladara iz iste porodice koji vladaju jedan za drugim; u okviru jedne dinastije, vlast se nasljeđuje, obično s oca na sina ili na drugog bliskog rođaka.

drahma – grčka mjera za težinu, oko 4,5 grama; tako se zvala i srebrna moneta iste težine.

oktodrahma – velika srebrna moneta koja je vrijedila osam atinskih drahmi.

prijestolnica – glavni grad monarhije, prijestoni grad.

Najvažnije oblasti i gradovi u antičkoj Makedoniji

Lica historije

Demosten

Demosten je bio najslavniji atinski govornik. Kao dijete imao je poteškoće s govorom, ali je dugo i uporno vježbao – čak je govorio s kamenčićima u ustima kako bi poboljšao izgovor. Oštro se suprotstavljao Filipu II i vjerovao da Atina treba ostati nezavisna. Zato je pred Atinjanima održao više govora, poznatih kao „Filipike", u kojima ih je upozoravao na sve veću prijetnju od makedonskog kralja. Kasnije, u vrijeme Aleksandra Makedonskog, Demosten je nastavio da se protivi, ali je na kraju morao pobjeći iz grada. Uprkos neuspjehu u borbi protiv Makedonskog kraljevstva, Demosten je ostao upamćen kao primjer vještog i oštrog govornika.

sarađivali kako bi se odbranili od zajedničkih neprijatelja. S vremenom, sva ta plemena ušla su u sastav Makedonskog Kraljevstva.

KRALJEVSTVO DO VREMENA FILIPA II

Ujedinjenje makedonskih plemena započelo je u osmom vijeku p.n.e. Osnivač Kraljevstva bio je kralj Perdika I. Njegova prijestolnica bio je grad Ajga, na padinama Pijerskih planina. Kraljevska porodica poticala je iz grada Argosa u oblasti Orestida, pa se prva makedonska dinastija naziva i **dinastija Argeada**.

Kralj je dijelio vlast s Narodnim saborom. On je proglašavao kralja i odlučivao o svim državnim pitanjima. U sabor su ulazili svi Makedonci sposobni da nose oružje. Važnu ulogu imali su **hetajri** – vjerni kraljevi pratioci koji su ga pratili svuda: u miru, u ratu i u lovu. U vojsci su služili kao konjanici.

Nasljednici Perdike I trudili su se da ojačaju i prošire državu. Najznačajniji kasniji kraljevi bili su Aleksandar I, Perdika II i Arhelaj.

Aleksandar I je vladao za vrijeme Grčko-perzijskih ratova. Historičar Herodot, koji ga pominje u nekoliko poglavlja, piše da je pomagao Grcima u ratu protiv Perzije, pa je kasnije nazvan **Filhelen** – „prijatelj Grka". U njegovo vrijeme, Makedonsko Kraljevstvo se proširilo sve do rijeke Strimon.

Njegov nasljednik bio je kralj Perdika II, koji je vladao tokom Peloponeskog rata između Atine i Sparte. Učestvovao je u ratu, najčešće na strani Atine, ali je nekoliko puta ratovao i sa Spartancima. Zahvaljujući njegovoj vještoj politici, Perdika je uspio sačuvati Kraljevstvo od vojnih prijetnji.

U vrijeme kralja Arhelaja, makedonska država doživjela je procvat. Arhelaj se posvetio unutrašnjem uređenju – probijao je puteve, gradio tvrđave i organizirao vojsku.

Oktodrahma Aleksandra I. On je bio prvi makedonski kralj koji je posjedovao bogate srebrne rudnike, pa je stoga i prvi kovao novac. Prema mišljenju nekih naučnika, lik prikazan na tim kovanicama predstavlja samog kralja.

Freska s prikazom makedonskog vojnika. U ruci drži dugo koplje, a na glavi nosi poznatu makedonsku kapu, nazvanu „kavsija".

Premjestio je prijestolnicu iz Ajge u Pelu, koja se nalazila bliže središtu Kraljevstva.

U svom dvorcu u Peli, Arhelaj je ugostio i angažovao poznate grčke umjetnike, pisce i arhitekte, među kojima je bio i atinski dramski pjesnik Euripid. U vrijeme Arhelaja, u svetom gradu Dionu, na padinama planine Olimp, održavane su sportske igre slične Olimpijskim.

Kraljevska palata u Ajgi

Od palate u drugoj prijestolnici, Peli, danas gotovo ništa nije sačuvano.

VLADAVINA FILIPA II

Kralj Filip II (359–336. godine p.n.e.) bio je sposoban vladar, veliki vojskovođa i mudar političar. U njegovo vrijeme, Makedonija je postala najjača država na Balkanu.

Znaš li da...

... Na samo tri kilometra od bitoljskog Širokog sokaka nalazi se Herakleja, grad koji je osnovao Filip II Makedonski? Herakleja je bila strateški važan grad, osnovan na teritoriji plemena Linkesti, kako bi Filip ojačao kontrolu nad oblastima Gornje Makedonije. Ipak, grad je svoj najveći procvat doživio u rimsko doba. Danas se na lokalitetu mogu vidjeti teatar, rimsko kupatilo, četiri bazilike, predivni mozaici i rimske statue.

Filip je sproveo brojne reforme kako bi ojačao makedonsku državu, ali najvažnija je bila uvođenje čuvene **makedonske falange**. Falanga je bila formacija od 16 redova vojnika, naoružanih vrlo dugim kopljima zvanim **sarise**. Zahvaljujući falangi, Filip je uspješno vodio ratove protiv Ilira, Pajonaca i Trakijaca, koji su svi priznali njegovu vlast. Zatim je pokorio i grčke kolonije na obali, kao i plodnu oblast Tesaliju.

Kralj Filip je vješto koristio neslogu među grčkim gradovima-državama, koji su neprestano ratovali jedni protiv drugih. Pružao je pomoć jednima protiv drugih i tako uspio proširiti svoj uticaj sve do srednje Grčke. To je predstavljalo ozbiljnu prijetnju za Atinu i ostale polise. U Atini je stanovništvo bilo podijeljeno na pristalice i protivnike Filipa. Jedni su ga smatrali ujediniteljem Grka i željeli da ih povede u rat protiv Persije, dok su drugi u njemu vidjeli najvećeg neprijatelja. Na čelu protivnika bio je Demosten, najslavniji atinski govornik. On je uspio da ubijedi nekoliko polisa da se udruže u savez protiv Makedonaca.

Posljednja bitka između Filipa II i udružene grčke vojske odigrala se 338. godine p.n.e. kod grada Heroneje. Bitka je završena pobjedom makedonske vojske, u kojoj se posebno istakao kraljev sin, mladi Aleksandar. Grci su morali da priznaju Filipovu nadmoć.

Nakon pobjede kod Heroneje, Filip II se sastao s predstavnicima grčkih polisa, s kojima se dogovorio da ih povede u rat protiv Persije. Međutim, smrt je spriječila kralja da završi ovaj pohod. Na samom početku rata, Filip je ubijen na jednoj svečanosti u Peli.

Rječnik

tetradrahma – srebrna moneta koja je vrijedila četiri atinske drahme.

portret – umjetnički prikaz neke osobe, najčešće lica ili gornjeg dijela tijela.

Figurina Filipa od slonovače, možda jedini realističan portret makedonskog kralja.

Tetradrahma Filipa II

Ulaz u kraljevske grobnice u Ajgi, gdje su sahranjeni Filip II i njegov sin Filip III Aridej.

Teatar u Ajgi, gdje je Filip II ubijen. Od njega nije ostalo gotovo ništa, jer je samo prvi red sjedišta bio od kamena, a ostala mjesta su bila drvene klupe.

Iz djela starih pisaca

„Vidjevši da je makedonski kralj još samo beba, Iliri su odlučili napasti Makedonce. Potisnuti na bojnom polju, Makedonci su, kao posljednji pokušaj, doveli svog malog kralja u njegovoj kolijevci i postavili ga iza prvih redova. To im je dalo novu snagu, kao da su vjerovali da su prethodno gubili samo zato što njihov vladar nije bio s njima. Još više ih je pokrenula briga za bespomoćno dijete: znali su da će, ako izgube, njihov kralj pasti u ruke neprijatelja. S tom mišlju ušli su u bitku svom snagom, pobijedili Ilire i pokazali da im nije nedostajala hrabrost, već samo njihov kralj."

– Historičar Justin prenosi legendu o kralju Aeropu I.

Saznaj više

Makedonska falanga bila je moćna borbena formacija razvijena od strane Filipa II, a kasnije usavršena od njegovog sina Aleksandra Velikog. Sastojala se od redova dobro obučenih vojnika. Svaki vojnik imao je dugo koplje zvano sarisa, koje je moglo biti dugo i do 6 metara – znatno duže od kopalja njihovih neprijatelja. Prvi redovi držali su koplja usmjerenima naprijed, stvarajući neprobojan zid od oštrih vrhova. Redovi iza njih držali su koplja uspravno, okrenuta prema gore. Vojnici su nosili male štitove, ali im je glavna zaštita bila to što su stajali zbijeno, rame uz rame.
Falanga se kretala naprijed kao jedno tijelo i uz pomoć dugačkih kopalja probijala neprijateljske redove, stvarajući ogromnu prednost na bojištu.

Razmisli i odgovori

1. Podsjeti se kako su bile uređene helenske polise, a kako Makedonsko kraljevstvo. Ima li sličnosti? Koje su razlike?
2. Šta misliš, zašto se grčki polisi nisu odmah ujedinili kako bi se suprotstavili Filipu?

Zapamti

- Prije ujedinjenja, Makedonci su bili podijeljeni na plemena poput Pajonaca, Pelagonaca, Linkesta i Oresta. Perdika I započeo je njihovo ujedinjenje u VIII vijeku p.n.e., a prva prijestolnica bila je Ajga.
- Pod vođstvom Filipa II, Makedonija je postala najmoćnija država na Balkanu. On je stvorio snažnu vojsku – falangu – i pobijedio grčku vojsku kod Heroneje 338. godine p.n.e.

IV. 4. Iliri i njihova kraljevstva

TERITORIJA I STANOVNIŠTVO

Iliri su naseljavali zapadni dio Balkanskog poluostrva. O njima postoji malo pisanih izvora, ali je sačuvano mnogo arheoloških nalaza.

Stari pisci opisuju Ilire kao visoke, snažne ljude i dobre vojnike. Živjeli su u patrijarhalnim zajednicama, ali su žene bile veoma cijenjene, a ponekad su čak i predvodile plemena.

U VII vijeku p.n.e., na ilirskoj obali osnovane su brojne grčke kolonije. Tako su Iliri s primorja bili izloženi grčkom kulturnom uticaju. Za razliku od njih, Iliri iz unutrašnjosti dugo su ostali vjerni starim običajima i načinu života. Pred kraj V vijeka p.n.e. pojavila su se prva gradska naselja. Ona su postala ekonomski, zanatski i trgovački centri, okruženi selima i poljoprivrednim imanjima. Nalazila su se na važnim trgovačkim putevima i bila zaštićena čvrstim bedemima.

Najvažnija ilirska plemena i gradovi

Saznaj više

Godine 231. p.n.e., **ilirska kraljica Teuta** uspjela je da osvoji bogati grad Fojnike. Iako se ubrzo dogovorila sa stanovnicima i oslobodila grad, to je zabrinulo Rimljane. U isto vrijeme, brzi ilirski brodovi napadali su i pljačkali rimske trgovce, pa se činilo da Ilirija postaje prijetnja rimskoj sigurnosti. Rimljani su poslali izaslanike da zatraže od kraljice da zaustavi pljačke. Ona im je odgovorila da, prema domaćim zakonima, ne može zabraniti svojim ljudima da skupljaju bogatstva s mora. Jedan mladi Rimljanin se naljutio i povikao da će je prisiliti da donese drugačije zakone, jer Rim štiti nevine, a kažnjava zločince. Njegove oštre riječi uvrijedile su kraljicu. Dok su izaslanici napuštali dvor, jedan od njih je ubijen – možda po njezinoj naredbi. Ogorčeni ovim činom, Rimljani su se počeli pripremati za rat protiv Teute i njenog kraljevstva.

Teuta, savremena skulptura

PLEMENSKI SAVEZI I KRALJEVSTVA

Iliri su bili podijeljeni na mnoga plemena, koja nikada nisu uspjela da se potpuno ujedine. Najpoznatija su bila: Ardijejci, Taulanti, Delmati i Partini. Prema starim piscima, Dardanci su također bili ilirsko pleme. Na čelu plemena stajali su starješine, koje su željele da zadrže nezavisnost i samo su se povremeno ujedinjavali u saveze. Na čelu saveza nalazio se zajednički vladar – kralj.

Najstarije kraljevstvo Ilira bilo je osnovano na obali Jadranskog mora. Na čelu te moćne države nalazio se kralj

Moneta ilirskog kralja Monunija, iskovana u kovnici grada Epidamna.

Ostaci grada Bilisa

Ostaci gradskog vijeća (bouleuteriona) u Apoloniji

Lica historije

Moneta Gentija

Kralj Gencije se na sve načine trudio da zaštiti kraljevstvo i svoj narod od Rima. Kako bi sačuvao nezavisnost, najprije je pokušao biti saveznik Rimljana; međutim, oni su podržavali njegove neprijatelje i čak mu zarobili pedeset brodova, čime su mu znatno oslabili snagu. Gencije je tada shvatio da Rim nije pouzdan saveznik, pa je sklopio savez s makedonskim kraljem Perzejem. Zajedno su se nadali da će se uspješno suprotstaviti Rimskoj državi, koja je postajala sve jača. Ipak, Rimljani su bili previše moćni i odlično organizirani. Na kraju, Gencije je zarobljen i odveden u Rim, a njegovo kraljevstvo palo je pod rimsku vlast. Borba kralja Gencija pokazuje koliko je malim narodima bilo teško da se odbrane od većih i snažnijih država.

Grabos. Poznat ilirski vladar bio je i Bardilis, koji je uspješno ratovao protiv Makedonije, poginuo je u 90. godini života.

U četvrtom vijeku p.n.e. kralj Glavkija je ujedinio više plemena i stvorio snažnu državu. On je pokorio bogate primorske kolonije Epidamnos i Apoloniju. Ilirski utjecaj je sve više rastao, ali nakon Glavkijine smrti kraljevstvo je počelo slabiti.

RIMSKO-ILIRSKI RATOVI

Najpoznatije ilirsko kraljevstvo osnovali su Ardijejci. Njihov kralj Agron uspio je ujediniti više plemena i stvoriti snažnu državu s prijestolnicom u gradu Skodra. Agron je uspješno ratovao protiv Rimljana i Grka. Sa svojom brzom i lakom flotom napadao je grčke i rimske brodove, ali i naselja na kopnu. Njegovi vojnici su pljačkali polja i stoku iz sela, a ljude pretvarali u robove. Nakon Agronove smrti, prijesto je preuzela njegova žena, kraljica Teuta. Ona je uspjela još više proširiti državu, pa čak i pobijediti jednu grčku ratnu flotu. Istina, kada je Teuta osvojila

Rimljani su se plašili da će Iliri uskoro postati prijetnja Italiji. Stvarno, kada je Teuta osvojila jedan grad u susjednom

Ilirski vojnik

Znaš li da...

... Iliri su bili odlični brodograditelji? Razvili su različite tipove plovila – lembos, liburna, liburnska serilija i pristis, koji su bili poznati u antičkom svijetu.

Ilirski lembos

Iz djela starih pisaca

Prikaz ilirskih vojnika na toki

Dvije vojske su se približile jedna drugoj i započela je strašna bitka. Borci su trčali jedni prema drugima uz glasne povike. Ali Iliri se nisu uplašili. Brzo su se postrojili i formirali čvrst kvadrat da se zaštite. Bitka je bila veoma teška i dugo je izgledalo da niko ne pobjeđuje. Obje strane bile su veoma hrabre, a mnogo vojnika je poginulo ili bilo ranjeno. U jednom trenutku činilo se da će Iliri pobijediti, a u drugom – da su Makedonci jači... Na kraju su makedonski konjanici napali sa strane i s leđa, dok su Filip i njegovi najbolji vojnici nastavili da pritiskaju s prednje strane. Iliri su počeli gubiti snagu i bili su prisiljeni da se povuku... Filip je trubom dao znak svojim vojnicima da prestanu s progonjenjem. Podigao je spomenik pobjede i sahranio poginule. Tako je konačno postignut mir.

– Diodor sa Sicilije pripovijeda o bici između Bardilisa i Filipa II

Epiru – nastradali su i mnogi rimskih trgovaca. Zato je Rim poslao veliku vojsku. Iliri su pružili snažan otpor, ali uzalud. Nakon godinu dana ratovanja, Rimljani su svrgnuli Teutu. Iliri su izgubili sve osvojene teritorije i morali su platiti ratnu odštetu. Deset godina kasnije, jedan Demetrije, koji je ranije izdao Teutu, počeo je širiti vlast i protjerivati rimske pristalice. Rimljani su ponovo poslali vojsku. Otpor je slomljen za nekoliko sedmica, a Demetrije je pobjegao u Makedoniju. Tako su završeni dva ilirska rata.

U narednim godinama Iliri su bili vjerni saveznici Rima i učestvovali su u dva rata protiv Makedonije. U trećem ratu, makedonski kralj Perzej obećao je veliko bogatstvo ilirskom kralju Gencija kako bi mu se pridružio u ratu protiv Rimljana. To se pokazalo kao pogrešna odluka, jer je rat izgubljen, a Iliri su pali pod rimsku vlast.

Razmisli i odgovori

1. Pogledaj kartu. Na kojoj teritoriji su živjeli Iliri? Koje se današnje države nalaze na toj teritoriji?
2. Šta je gusarenje? Koji je bio cilj gusarskih napada Ilira?

Zapamti

- Iliri su bili naseljeni na zapadnom dijelu Balkana, a najpoznatija plemena bili su Ardijejci, Taulanti, Delmati i Partini. Pod utjecajem grčkih kolonija, prihvatili su dio grčke kulture.
- Najstarije ilirsko kraljevstvo bilo je osnovano na jadranskoj obali, a na čelu mu je bio kralj Grabos. Nakon završetka Trećeg rimsko-makedonskog rata, zbog širenja Rima, Iliri su izgubili nezavisnost i postali dio rimske države.

IV.5. Trakijci i Odrisko Kraljevstvo

TERITORIJA I STANOVNIŠTVO

Prema starim piscima, Tračani su bili jedan od najbrojnijih naroda u antici. Bili su podijeljeni na mnoga plemena koja su živjela nezavisno jedni od drugih, ali su govorila istim jezikom i imala slične običaje. Najpoznatija plemena bili su Besi, Odrisi i Sapajci. Tračani su bili poznati kao hrabri ratnici, vješti zemljoradnici i lovci, te kao odlični zanatlije, naročito poznati po izradi oružja i nakita.

U sredini 1. milenijuma p.n.e., u Trakiji su se pojavila značajna gradska naselja. Neka su bila prijestolnice vladara, a druga trgovačka naselja. U gradu Sevtopolisu otkriveni su ostaci velike kraljevske palate, bogatih gradskih kuća, odbrambenih bedema i velikog centralnog trga.

Rječnik

nimfe – bića iz grčke mitologije, lijepe mlade djevojke povezane s prirodnim elementima.

plaćenici – vojnici koji se bore u tuđoj vojsci za novac.

peltast – lako naoružani vojnik koji je nosio mali drveni štit zvan "pelta".

barbari – narodi i plemena koji nisu govorili grčki ili latinski, ili su imali kulturu drugačiju od grčke i rimske.

Trakijska freska sa prikazom lova

Znaš li da...

- Tračani se prvi put spominju u "Ilijadi" Homera? Predvodio ih je kralj Resos, za koga se govorilo da su ga odgojile planinske nimfe.
- Grci i Rimljani su Tračane nazivali "ratobornim barbarima"? Ipak, mnogo su ih cijenili i često su ih angažirali kao plaćenike u svojim vojskama.
- tračanske žene su mogle biti ratnice i vladarke? Za razliku od mnogih drugih antičkih društava, tračanske žene su imale uticaj u društvu, učestvovale su u bitkama, pa čak i vladale plemenima. Ova ratnička kultura inspirisala je Grke da tračku tradiciju pretoče u poznati mit o Amazonkama.

Saznaj više

Tračanske žene nosile su predivne **naušnice**, **prstenje i sjajne ogrlice od zlata i srebra.** Međutim, stari umjetnici često su prikazivali još jedan veoma važan dio njihovog izgleda – **tetovaže**. Herodot piše: „Kod Tračana, tetoviranje se smatra znakom plemenitog porijekla, dok je kod običnih ljudi to znak srama." Tračanke su ukrašavale svoje ruke, noge i vrat znakovima i šarama.
Njihove tetovaže sastojale su se od pravih i krivih linija, tačaka, zvijezda i slika životinja. Ove tetovaže imale su posebno značenje i bile su povezane s vjerovanjima u moćne sile. Za Tračane, one nisu bile samo ukras, već i dio njihove kulture i tradicije.

ODNOSI SA SUSJEDIMA

Tračani su bili poznati po svojoj ratobornosti. Imali su kontakte s Grcima, Makedoncima, Keltima, Perzijancima i Skitima – nekada su im bili saveznici, a nekada neprijatelji.

Grci su osnovali mnoge trgovačke kolonije na obalama Tračke. Postepeno, tračke zemlje uključile su se u trgovačku razmjenu s grčkim svijetom. Grci su kupovali zlato, srebro, žito, drvo, vosak i robove, a Tračanima prodavali ukrašenu keramiku, maslinovo ulje i skupa vina.

Makedonski kraljevi širili su svoju vlast i na Trakiju. Tračka plemena bila su jaka, ali razjedinjena, pa su ih Makedonci uspjeli poraziti i osvojiti. U vojsci Aleksandra III Makedonskog bilo je mnogo tračkih boraca. Ipak, najveća prijetnja za Tračane bili su Rimljani. Nakon nekoliko vijekova borbi, rimski car Klaudije konačno je pokorio Tračku i učinio je rimskom provincijom. Jedan od najpoznatijih boraca protiv Rima bio je Spartak, rob i gladijator iz Tračke, koji je poveo veliku pobunu robova u Italiji.

Tračka vojnika s karakterističnim kapama prikazani na perzijskom reljefu

Tračka peltast. U jednoj ruci drži mali štit od drveta i kože, a u drugoj – remen (žila) kojim baca koplje na veću daljinu.

Tračka šljem od bronze i srebra

Iz djela starih pisaca

„Ako želite već da zavirite u trojansku vojsku, na kraju su tamo Tračani, koji su posljednji stigli od svih, među njima i njihov kralj Res... On ima prekrasne konje, najveće što sam ikad vidio, bijele kao snijeg; kada trče, vjetru nalikuju. Njegova bojna kola ukrašena su zlatom i srebrom; a njegovo zlatno oružje je ogromno, pravo čudo za vidjeti, što ga je on ovamo donio; ono nikako ne priliči da ga nose smrtni ljudi, već samo besmrtni bogovi."

– Homer, „Ilijada"

ODRISKO KRALJEVSTVO

S vremenom su trački plemenski vođe počeli sebe nazivati kraljevima i prenositi vlast nasljedno, s oca na sina. Tako su nastale prve tračke države.

Najveća je bila država plemena Odrisa. Osnivač i prvi vladar Odriskog kraljevstva bio je Teres. On je dugo živio, ujedinio mnoga tračka plemena i stvorio veliku državu – od Mramornog mora na jugu do ušća rijeke Dunav na sjeveru. Teres je kontrolisao trgovinu i rudarstvo, pa je njegovo kraljevstvo bilo snažno i bogato.

Trački kralj i kraljica prikazani na fresci

Odrisko kraljevstvo je bilo najmoćnije u vrijeme Sitalka, Teresovog sina. Na nagovor Atene, Sitalk je poveo 150.000 ratnika protiv makedonskog kralja Perdike II. Njegova konjica je lako prodrla u Makedoniju i opustošila mnoge oblasti, ali nije uspjela osvojiti prijestonicu Ajgu. Pošto je dolazila zima, morao je početi pripreme za povratak kući, Sitalk je odlučio da zaustavi rat. Pomirio se

Istraži

Pronađi na karti gdje se nalazila Trakija i uporedi je sa današnjim državama – koje savremene zemlje su bile dio nekadašnje Trakije?

Istraži kako su izgledali trački nakit i oružje – pokušaj pronaći slike zlatnih predmeta ili mačeva koje su izrađivali.

Lica historije

Glava Sevtesa

Sevtes III bio je posljednji veliki kralj Odriskog kraljevstva. Nakon smrti Aleksandra Velikog, digao je ustanak protiv makedonske vlasti, ali je bio poražen; zbog toga se povukao dalje od mora, ka središnjoj Trakiji, gdje je učvrstio vlast i osnovao veliki grad Seutopolis. U njegovoj grobnici, u blizini Kazanlaka u Bugarskoj, arheolozi su pronašli važne i dragocjene nalaze: zlatni vijenac, zlatni pehar za vino, srebrni i zlatni nakit, kao i jednu glavu izrađenu od bronze. Arheolozi vjeruju da je to portret kralja Sevtesa.

s Perdikom, oženio svog nećaka Perdikinom sestrom i povukao se nazad u Trakiju.

Posljednji veliki odriski kralj bio je Kotis I. Vodio je mnoge ratove, pa je, kako bi obezbijedio novac, naredio svim Tračanima da za njega zasiju određenu količinu žita. Prikupljeno žito prodato je u grčkim kolonijama, a on je tako dobio potreban novac. Kotis je kovao srebrni i bronzani novac, a njegovo ime se pojavljuje i na srebrnim posudama koje su mu poklanjali njegovi podanici.

Nakon smrti Kotisa I, Odrisko kraljevstvo je podijeljeno između trojice nasljednika. Jedno po jedno, sva tri kraljevstva bila su osvojena od strane makedonskog kralja Filipa II.

Pogrebna maska Teresa, osnivača Odriskog kraljevstva

Razmisli i odgovori

1. Kako je nezavisnost tračkih plemena uticala na njihovu odbranu od vanjskih neprijatelja?
2. Šta otkriva odluka Kotisa I da prikuplja žito od naroda za svoje potrebe?
3. Misliš li da su Tračani mogli sačuvati nezavisnost da su bili ujedinjeniji?

Zapamti

- Tračani su bili jedan od najbrojnijih naroda u antici, podijeljeni na plemena kao što su Besi, Odrisi i Sapajci. Bili su hrabri vojnici i vješti zanatlije, a grad Seutopolis bio je njihov važan centar. Imali su odnose s mnogim narodima i često su bili dio saveza ili ratova.
- Odrisko kraljevstvo, osnovano od strane Teresa, dostiglo je vrhunac pod vladavinom Sitalka, dok je posljednji moćni vladar bio Kotis I. Nakon njegove smrti, kraljevstvo je osvojio Filip II.

IV.6. Vrijeme Aleksandra

DJETINJSTVO I OBRAZOVANJE

Aleksandar je bio sin kralja Filipa II i kraljice Olimpijade. Odrastao je zajedno s djecom saradnika svoga oca. Još odmalena imao je više vaspitača i učitelja, a kada je imao četrnaest godina, učitelj mu je postao poznati grčki filozof Aristotel. Od njega je naučio mnogo toga o filozofiji i prirodnim naukama. Na dvoru u Peli, Aleksandar se susretao s ljudima iz različitih zemalja. S njima je razgovarao o njihovim državama i običajima, o njihovoj udaljenosti i načinu na koji su ratovali.

Kada je napunio šesnaest godina, Aleksandar je počeo da prati svog oca u ratovima. Kada je Filip bio odsutan, Aleksandar je upravljao državnim poslovima. Tako je sticao iskustvo o životu, vojnim vještinama i vladanju.

Aleksandar je naslijedio prijesto sa samo dvadeset godina. Kada su saznali da Makedonijom vlada mlad kralj, neki od pokorenih naroda pokušali su da odbace makedonsku vlast; ali, Aleksandar je uspio da ih uguši njihove ustanke. Tokom jednog pohoda ka sjeveru, uspio je čak i da pređe

Rječnik

kameja – vrsta rezbarije u kamenu, mineralu ili školjci, s ispupčenom slikom, obično portretom ili scenom s likovima.

pohod – putovanje vojske prema nekoj zemlji s ciljem vođenja rata ili osvajanja.

Bista Aleksandra

Mozaik s prikazom lova na lavove. Smatra se da su prikazani likovi Aleksandar i njegov prijatelj Krater.

Znaš li da...

... Kada se rodio Aleksandar, kralj Filip II je istovremeno dobio tri radosne vijesti. Prva je bila da je njegova vojska pobijedila Ilire; druga da su njegovi konji pobijedili na trci u Olimpiji; a treća vijest bila je da mu se rodio sin. Njegovu sreću dodatno su uvećali gatari, koji su protumačili da niko neće moći pobijediti njegovog novorođenog sina.

Saznaj više

„Gordijev čvor" bio je veoma složen i zapetljan čvor koji je kralj Gordije iz Frigije svezao za jednu kola posvećena bogu Zeusu. Prema starom proročanstvu, čovjek koji bi uspio da razveže taj čvor postao bi vladar Azije. Mnogi su pokušavali, ali niko nije uspio. Kada je Aleksandar stigao u Frigiju, izazvali su ga da razveže čvor. Nakon nekog vremena, umjesto da ga razmrsi, Aleksandar je izvukao mač i jednim snažnim udarcem presjekao čvor na dva dijela. Ljudi su vjerovali da je time ispunio proročanstvo. Zapravo, Aleksandar je pokazao da se i najveći problemi mogu riješiti razmišljanjem izvan uobičajenih okvira.

rijeku Dunav. Nakon što je sredio stanje na Balkanu, počeo je da se priprema da ostvari zamisao svog oca – da krene na istok, protiv Persije.

POHOD NA AZIJU

Aleksandar je započeo pohod protiv ogromnog Persijskog Kraljevstva 334. godine p.n.e. Krenuo je sa dobro organiziranom i disciplinirano vojskom od oko 40.000 ljudi. Perzijska vojska bila je brojnija, ali loše organizovana. U prvoj bici, kod rijeke Granik u Maloj Aziji, Makedonci su izvojevali veliku pobjedu. Perzijski kralj Darije III pokušao je da zaustavi makedonsko napredovanje, ali je u narednoj bici, kod mjesta Isos, doživio još jedan poraz.

Nakon ove dvije pobjede, Aleksandar je krenuo prema Egiptu. Tamo su ga dočekali kao oslobodioca od Persijci

Sl. Svetilište Nimfi u Mijezi, gdje su Aleksandar i njegovi prijatelji slušali predavanja Aristotela.

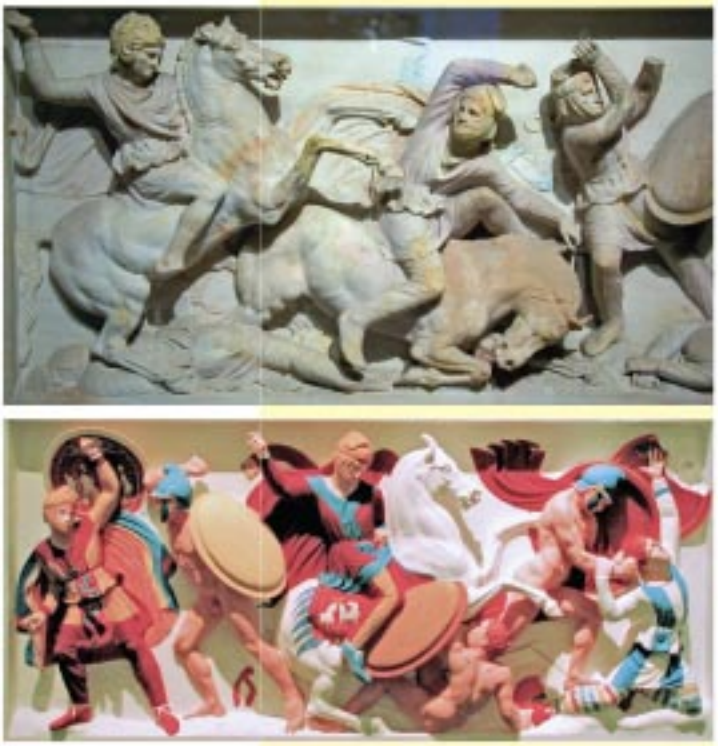

Aleksandar i Darije u bici kod Isosa, detalji s mozaika.

su ga okrunili za faraona, a egipatski svještenici su ga proglasili sinom boga Amona Ra. Na obali Sredozemnog mora osnovao je grad Aleksandriju. Zatim je u osvojenim zemljama osnovao još sedamdesetak gradova koji su nosili njegovo ime.

Iz Egipta, Aleksandar se uputio ka srcu Persije. Presudna bitka odigrala se 331. godine p.n.e. kod mjesta Gaugamela. Perzijska vojska doživjela je težak poraz. Aleksandar se proglasio kraljem Azije, a za prijestonicu je izabrao grad Babilon. Na kraju pohoda, sukobio se i s vladarom zapadne Indije, kraljem Porom.

Država Aleksandra III već se prostirala na tri kontinenta i postala svjetska sila. Međutim, nakon dugih ratovanja u dalekim zemljama, makedonska vojska bila je umorna. Vojnici su dugo bili odvojeni od svojih porodica, teško su podnosili nepovoljnu klimu i često su se bunili. Zbog toga je Aleksandar odlučio da se vrati nazad. Na najudaljenijem mjestu do kojeg je stigao, naredio je da se postavi stub na kojem je pisalo: „Ovdje je

Reljef s prikazom bitke kod Isosa.
U antičko doba, reljefi su bili oslikani jarkim bojama.

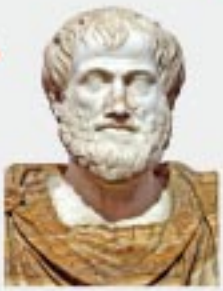
Iz djela starih pisaca

„Takšila je bio mudar kralj. Vladao je jednim dijelom Indije koji je bio velik kao cijeli Egipat, sa lijepim pašnjacima i plodnom zemljom. Taj Takšila je dočekao Aleksandra i obratio mu se: 'Šta će nam, kralju, ratovi i bitke, ako nisi došao da nam uzmeš vodu i hljeb? Samo za te dvije stvari vrijedi da se čovjek bori. A za bogatstva i imanja – ako ja imam više, spreman sam da ih podijelim s tobom; a ako imam manje, zahvalit ću ti na onome što ćeš mi dati!'vAleksandar se obradovao, pružio mu ruku i rekao: 'Takšila, zar misliš da ćemo nakon ovih ljubaznih riječi proći bez borbe? Ne! Borit ću se i takmičiti s tobom u dobrim djelima! Iako si plemenit, nećeš me nadmašiti!' I tako, nakon što je primio mnogo poklona, ali i sam poklonio još više, Aleksandar mu je dao dvadeset i pet hiljada kilograma kovanog novca."

– Biograf Plutarh pripovijeda o susretu Aleksandra s Takšilom

Lica historije

Aristotel

Aristotel je bio čuveni atinski filozof, učenik filozofa Platona i učitelj Aleksandra Makedonskog. Rođen je u Stagiri, vrlo blizu Makedonije. Njegov otac Nikomah bio je ljekar i prijatelj makedonskog kralja Aminta III. Sa osamnaest godina, Aristotel je otišao u Atinu i učio u Platonovoj filozofskoj školi, nazvanoj „Akademija". Nakon što je Platon umro, na zahtjev kralja Filipa II, Aristotel je došao u Makedoniju da podučava mladog Aleksandra. Njih dvojica su se dopisivali i razgovarali o filozofiji čak i nakon što je Aleksandar krenuo u pohod na Aziju. Kasnije, Aristotel je osnovao svoju filozofsku školu, nazvanu „Likej".

Imperija Aleksandra

stao Aleksandar." Povratak iz Indije ka Babilonu odvijao se kopnom i morem. Vojska se kretala kroz teško prohodne i surove pustinjske predjele. Veliki broj vojnika stradao je zbog velike vrućine i suše.

Nakon višemjesečnog putovanja, Aleksandar je sa vojskom stigao u grad Susu. Sretan dolazak proslavljen je masovnim vjenčanjem, na kojem se oko deset hiljada Makedonaca oženilo Persijkama. Sam Aleksandar oženio se s dvije perzijske princeze. Vjenčanje je organizovano prema perzijskim običajima, a svi mladoženje dobili su bogate poklone od kralja.

Tetradrahma Aleksandra

ODNOS PREMA POKORENIM NARODIMA

Svadba u Susu

Aleksandar je proveo život u ratovima i osvajanjima i uvijek je pobjeđivao na bojnom polju. Narodi koje je pokorio govorili su različitim jezicima, vjerovali u različite bogove i imali običaje koji su se razlikovali od makedonskih. Ipak, on nikada nije potcjenjivao osvojene narode i kulture, već je poštovao njihove običaje, a neke od njih je i sam prihvatio. Takvim odnosom želio je da pridobije pokorene narode. Zato su ga neki dočekivali kao oslobodioca i proglašavali bogom, kao što su to učinili Egipćani. Ponesen idejom o stvaranju svjetske države, Aleksandar je sprovodio politiku međusobne tolerancije među različitim narodima i kulturama.

Ipak, Aleksandar je bio veoma oštar prema onima koji su mu pružali otpor. Bio je posebno strog prema svojim bliskim saradnicima, prijateljima i vojskovođama. Sudio im je i strogo kažnjavao ih je zbog nediscipline, neposlušnosti ili pripremanja zavjera i izdaja.

Znaš li da...

- konj Aleksandra zvao se Bukefal – „Volovoglav"? Bukefal se plašio svoje sjene, pa je bio veoma divlji i niko nije mogao da ga jaše. Jedino ga je Aleksandar uspio ukrotiti, na veliku radost svoga oca Filipa.
- kada bi stigla vijest da je Filip osvojio neki grad ili pobijedio u nekoj bici, Aleksandar to nije doživljavao s radošću, već bi govorio svojim vršnjacima: „Drugari, otac mi sve unaprijed uzima; za mene neće ostati nijedno veliko i važno djelo koje bih mogao ostvariti s vama!"
- u zemljama koje je osvojio, Aleksandar je osnovao 72 Aleksandrije, gradove koji su nosili njegovo ime?
- na teritoriji na kojoj se prostiralo kraljevstvo Aleksandra III danas postoji 25 država?

Aleksandar je bio najveći vojskovođa i osvajač u istoriji. Svojim pohodima proširio je i proslavio ime Makedonije do kraja poznatog svijeta. Stvorio je ogromnu državu koja se prostirala na tri kontinenta – Evropu, Aziju i Afriku. Zbog svojih osvajanja, Rimljani su mu kasnije dali nadimak „Veliki".

Njegovi planovi za nove pohode nisu se ostvarili. Iznenada je umro 323. godine p.n.e., u dobi od samo 33 godine. Sahranjen je u gradu Aleksandriji u Egiptu. Nakon Aleksandrove smrti, započele su borbe za njegovo nasljeđe i za makedonski prijesto. Te borbe su bile razlog raspada ogromne države koju je Aleksandar stvorio.

Kameja s likom Aleksandra, izrađena od strane njegovog privatnog gravera Pirgotela, koji je bio jedan od najpoznatijih umjetnika svoga vremena.

Istraži

Pogledaj istorijsku kartu imperije Aleksandra Makedonskog. Na koja tri kontinenta se prostirala njegova država? Navedi najmanje tri današnje države koje su bile dio te imperije.

Razmisli i odgovori

1. Zašto je Aleksandar želio da poštuje običaje pokorenih naroda?
2. Kako mu je učenje kod njegovog učitelja, filozofa Aristotela, pomoglo da postane uspješan vladar?
3. Zašto su ga neki osvojeni narodi (poput Egipćana) dočekali kao oslobodioca i čak ga proglasili bogom?

Zapamti

- Aleksandar III Makedonski bio je sin kralja Filipa II i postao je kralj Makedonije veoma mlad. Učio je kod čuvenog grčkog filozofa Aristotela, od kojeg je naučio mnogo o filozofiji i prirodnim naukama.
- Nakon gušenja ustanaka, poveo je pohod protiv Persije i proširio svoju imperiju do Indije. Stvorio je državu na tri kontinenta i poštovao kulture pokorenih naroda.
- Zbog svojih velikih uspjeha i brojnih pobjeda, kasnije je nazvan Aleksandar Veliki i zapamćen je kao jedan od najvećih osvajača u historiji.

IV.7. Nasljednici Aleksandra

STVARANJE HELENISTIČKIH KRALJEVSTAVA

Aleksandar III nije stigao da odredi nasljednika. Makedonci su odlučili da vlast dijele njegov sin Aleksandar IV i njegov brat Filip Aridej. Međutim, Filip Aridej je bio bolestan, a Aleksandar IV beba, pa su državom upravljali saradnici Aleksandra. Njih nazivamo **dijadosi,** ili „nasljednici".

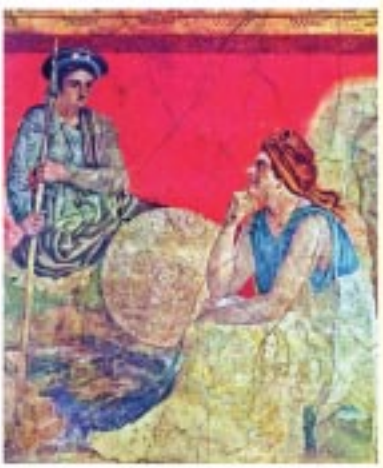
Ubrzo su započeli ratovi među dijadosima, koji su trajali čitavih četrdeset godina. Postalo je jasno da svi oni žele da imaju svoja vlastita kraljevstva. Većina dijadosa je poginula u borbama, ubijena ili zarobljena. Na kraju tih ratova, ostale su samo tri kraljevske dinastije. **Ptolemeidi** su vladali Egiptom i Kiprom, a **Selevkidi** - azijskim dijelom Aleksandrovog kraljevstva. **Antigonidi**, koji su vladali Makedonijom, osnovali su kraljevstvo nešto kasnije od ostalih dinastija, ali su uspjeli da se održe sve do dolaska Rimljana.

Filip III Aridej prikazan na reljefu kao egipatski faraon.

Ptolemej I, osnivač dinastije Ptolemeida.

Freska na kojoj su prikazani makedonski vladar Antigon Gonata i njegova majka Fila.

Lizimah, jedan od najsposobnijih dijadosa, koji je ipak na kraju bio poražen i nije uspio stvoriti trajnu državu.

Znaš li da...

- Tri glavne kraljevske dinastije nazivaju se po svojim osnivačima: Ptolemeidi – po Ptolemeju I, Seleukidi – po Seleuku I, a Antigonidi – po Antigonu Jednookom.

Saznaj više

Helenistička kraljevstva vrlo često su ratovala jedna protiv drugih. Ptolemeidi i Seleukidi vodili su čak sedam ratova u kojima su se borili za različite teritorije u Siriji i Maloj Aziji. Ti ratovi poznati su pod nazivom **„Sirijski ratovi"**. U 3. vijeku p.n.e. jači su bili Ptolemeidi. Osim Egipta, kontrolisali su ostrvo Kipar, dijelove Palestine i Sirije, kao i više oblasti i ostrva u Egejskom i Sredozemnom moru. Seleukidi su imali najveću teritoriju, ali su često morali da se bore protiv vanjskih neprijatelja i da smiruju ustanke. Krajem 3. vijeka p.n.e., seleukidski kralj Antioh III konačno je uspio da pobijedi Ptolemeide i zavlada čitavom teritorijom sve do Egipta. Ipak, ta pobjeda nije značila mnogo. Stalni ratovi iscrpili su oba kraljevstva, pa se u 2. vijeku p.n.e. njihova moć znatno smanjila.

Rekonstrukcija helenističkog ratnog broda na kojem je postavljena opsadna sprava.

DOLAZAK RIMLJANA

Neprijateljstva između Makedonije i Rima započela su jer se makedonski kralj Filip V udružio s rimskim neprijateljem Hanibalom. Zbog toga su Rimljani sklopili saveze sa svim susjedima Makedonije. Filip V je nekoliko godina odlučno branio svoje teritorije, pa je rat završio bez pobjednika.

Ubrzo su Rimljani započeli novi rat protiv Makedonije. Filip se uspješno branio, ali je pretrpio težak poraz kod mjesta Kinoskefale. Morao je da se povuče s osvojenih teritorija i da plati odštetu. Ipak, Makedonija je ostala slobodna, a rimska vojska se povukla s Balkana.

Srebrna tetradrahma s likom Filipa V, koji je dvaput ratovao protiv Rima.

Filipa V naslijedio je njegov sin Perzej. Makedonija je ponovo počela da napreduje. Perzej je sklapao saveze i širio uticaj u Grčkoj; nije želio da ratuje protiv Rimljana, ali je bio spreman da se brani. Rimljani su odlučili da konačno unište Makedonsko Kraljevstvo. Nakon nekoliko godina teškog rata, 168. godine p.n.e. Perzej je poražen kod grada Pidna. Rimljani su ukinuli kraljevstvo, a Makedonija je podijeljena na četiri dijela.

Trijumfalna povorka Emilija Paula u čast pobjede nad Perzejem kod Pidne.

Znaš li da...

- u I vijeku p.n.e. Rimljani su vodili tri teška rata protiv Mitridata VI, kralja Ponta. On je uspio da osvoji veliki dio Male Azije, pa čak i da prodre u Grčku. Ipak, na kraju su ga Rimljani uspjeli poraziti. Izgubio je kraljevstvo i bio prisiljen da izvrši samoubistvo.
- Zbog dolaska Julija Cezara u Egipat izgorio je jedan dio slavne Aleksandrijske biblioteke. Cezar je podržao Kleopatru, koja se borila za prijesto protiv svog brata Ptolemeja XIII. Ptolemej je okupio veliku vojsku i opsjeo Cezara i Kleopatru u Aleksandriji. Upravo tokom tih borbi, slučajno je zapaljen dio čuvene biblioteke. Na kraju, Cezar je pobijedio u bici kod rijeke Nil. Ptolemej je poginuo, a Kleopatra je ostala da vlada sama.

Nakon dvadesetak godina pojavio se izvjesni Andrisk, koji je tvrdio da je sin Perzeja. Uspio je da pobijedi Rimljane u jednoj bici, ali je ubrzo bio zarobljen. Makedonija je tada izgubila slobodu i postala prva rimska provincija na Balkanu.

KRAJ SELEVKIDA I PTOLEMEIDA

Do I vijeka p.n.e., od kraljevstva Selevkida nije ostalo gotovo ništa. Dio države bio je osvojen od strane neprijatelja, a neke oblasti su se otcijepile. Selevkidi su vladali samo Sirijom i Palestinom i bili su previše slabi da bi se oduprli Rimu. Rimski vojskovođa Pompej stigao je u Siriju, uklonio posljednje vladare i proglasio kraljevstvo rimskom provincijom.

Posljednji su ostali Ptolemeidi. Njihovo kraljevstvo bilo je oslabljeno nemirima i sukobima. Rimljani su se stalno

Selevkidski vladar Antioh III, koji je u 2. vijeku p.n.e. bio poražen od Rimljana i morao da se povuče iz Male Azije.

Iz djela starih pisaca

„Demetrije je napao Antioha s najboljom konjicom. Borio se sjajno i natjerao neprijatelje u bijeg... ali, željan slave, dao se u potjeru i tako je upropastio pobjedu. Kada se okrenuo, vidio je da ne može da se vrati svojoj vojsci, jer su se između njih isprječili slonovi... Mnogi neprijatelji su napali i Antigona. Neko od njegovih ljudi mu je rekao: 'Idu na tebe, kralju!' A on mu je odgovorio: 'Pa kakav bi drugi cilj imali osim mene? Ali Demetrije će mi donijeti pomoć!' U to se nadao sve do kraja; okretao se na sve strane da vidi sina, ali je na kraju pao pod udarcima kopalja."

– Plutarh opisuje odlučujuću bitku među dijadosima, u kojoj je poginuo Antigon Jednooki.

Lica historije

Demetrije Opsadnik

Demetrije je bio sin Antigona Jednookog. Bio je sposoban i hrabar vojskovođa koji je vješto opsjedao i osvajao gradove. Zbog toga je dobio nadimak „Opsadnik". Ipak, često je postupao ishitreno i nepromišljeno, pa je imao isto toliko poraza koliko i pobjeda. Bio je sličan i po ponašanju: ljudi su ga brzo zavoljeli, ali je volio raskoš i živio raspušteno, pa su se isto tako brzo i udaljavali od njega. Nakon mnogo avantura i preokreta, Demetrije je napokon uspio postati kralj Makedonije. Ali, kako nije želio da obavlja dužnosti koje su se očekivale od kralja, Makedoncima je dosadio i protjerali su ga iz zemlje. Na kraju, protjeran iz Makedonije, krenuo je u pohod u Malu Aziju, ali ga je zarobio Selevk I i umro je kao zarobljenik.

miješali u unutrašnje poslove Egipta; čak islavna Kleopatra postala je kraljica uz pomoć vojskovođe Julija Cezara.

U to vrijeme, u Rimu je započeo građanski rat. Kleopatra je pokušala da to iskoristi i udala se za rimskog vojskovođu i državnika Marka Antonija. Time se Egipat upleo u međusobne sukobe Rimljana. Kleopatra je pratila Antonija u ratu protiv njegovog protivnika Oktavijana. Godine 31. p.n.e. Antonije je poražen u pomorskoj bici i zajedno s Kleopatrom pobjegao nazad u Egipat. Oktavijan je ubrzo stigao u Egipat, a Antonije i Kleopatra su izvršili samoubistvo.

Tako je nestalo posljednje helenističko kraljevstvo koje su osnovali saborci Aleksandra Makedonskog.

Kleopatra VII, posljednja vladarka iz dinastije Ptolemeida

Razmisli i odgovori

1. Zašto su nakon smrti Aleksandra izbili ratovi među njegovim saradnicima?
2. Kako nestanak helenističkih kraljevstava pokazuje da je Rim postao najjača sila u regionu?
3. Šta misliš, zašto se raspala velika imperija koju je stvorio Aleksandar Veliki?

Zapamti

- Nakon smrti Aleksandra III, njegovi saradnici – dijadosi – podijelili su vlast i formirali tri helenistička kraljevstva: Antigonidi, Seleukidi i Ptolemeidi.
- Rimljani su počeli da se miješaju u njihove poslove i da vode ratove. Makedonija je prva pala pod rimsku vlast, zatim Sirija, a posljednji je bio Egipat s Kleopatrom. Sa njenom smrću nestalo je posljednje helenističko kraljevstvo.

IV.8. Balkanska društva u starom vijeku

SVAKODNEVNI ŽIVOT U GRČKOM POLISU

Središte života u grčkom polisu bio je trg, nazvan **agora**. Tamo su se ljudi okupljali da se dogovaraju i odlučuju o pitanjima polisa. U blizini su se nalazili pijaca i zanatske radionice, a dalje odatle – privatne kuće. Kuće su se gradile od gline, imale su jedan ili dva sprata i bile su pokrivene crijepom. Iz ulice se ulazilo u unutrašnje dvorište, a oko njega su bile kuhinja, dnevna soba, spavaće sobe i druge pomoćne prostorije.

Muškarci su stupali u brak s oko dvadeset godina, a djevojke još mlađe; brakove su dogovarali roditelji. U slobodno vrijeme, muškarci su išli u posjete i uživali u gozbama i razgovorima, dok su žene živjele na spratu i rijetko napuštale kuću. One su se brinule za domaćinstvo, kuhale, šile i odgajale djecu. Najčešće nisu učestvovale u političkom životu. Samo žene iz Sparte su radile izvan doma, same birale muževe i posjedovale vlastitu imovinu.

Rječnik

agora – trg u starim grčkim gradovima, centralno mjesto za okupljanje ljudi.

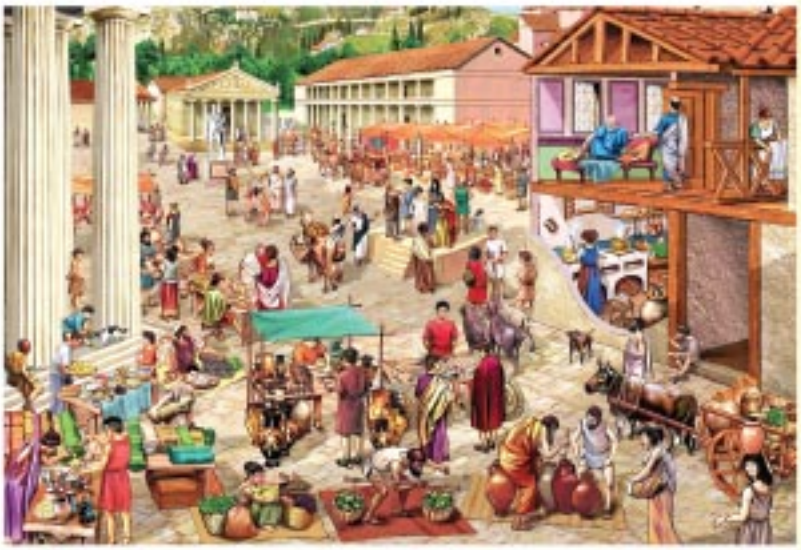
flota – organizovana grupa brodova koja plovi zajedno.

trijera – brzi antički brod s tri reda veslača.

krater – veliki sud koji se koristio za miješanje vina s vodom.

kavsija – posebna vrsta kape koju su nosili stari Makedonci.

situla – metalni sud u obliku kofe.

Atinska agora

Dvije žene tkaju na uspravnom razboju

Znaš li da...

... Stari Grci su jako voljeli da vježbaju. Međutim, njihova vježbališta mogli su koristiti samo slobodni muškarci. Vježbali su goli, jer su vjerovali da na taj način pokazuju svoju snagu i ljepotu.

Lica historije

Orfej

Orfej je bio mitski muzičar i pjesnik iz Trakije, poštovan od svih antičkih naroda na Balkanu. U mitovima se priča da je Orfejeva muzika bila toliko predivna da je mogla da umiri divlje životinje, zaustavi rijeke, pa čak i da pomjera stijene. Poznat je i po svom putovanju u Podzemni svijet, gdje je otišao da spasi svoju voljenu Euridiku. Svojom magičnom lirom uspio je da omekša srce Hada, boga mrtvih. Bog je dozvolio Euridiki da se vrati, ali pod jednim uslovom: Orfej nije smio da se okrene unazad. Nažalost, on se okrenuo da pogleda svoju ženu, pa je Euridika zauvijek nestala. Tokom vjekova, Orfej je postao simbol umjetnosti, ljubavi i moći muzike u antičkoj kulturi.

GRČKA KOLONIZACIJA

Grčka nije imala mnogo plodnog zemljišta. Plemići su posjedovali velike posjede, ali mnogi građani nisu imali zemlju. Neki su postajali sve bogatiji, a drugi sve siromašniji, što je izazvalo unutrašnje sukobe. Zato su Grci počeli da se iseljavaju iz matične zemlje i da osnivaju nova naselja, nazvana **kolonije**. Ovo grčko iseljavanje preko mora nazivamo **grčkom kolonizacijom.**

Grci su osnovali stotine kolonija širom Sredozemlja. U nova područja nisu odlazili samo siromašni zemljoradnici, već i zanatlije i trgovci. Tamo je svako od njih dobijao zemlju i započinjao novi život. Neke kolonije su postale značajni trgovački centri, koji su ponekad nadmašivali čak i matični grad.

Kolonizacijom se grčka kultura počela širiti u susjedne, pa čak i u udaljenije zemlje.

Trijera „Olimpijada", savremena rekonstrukcija grčkog broda

SVAKODNEVNI ŽIVOT BALKANSKIH NARODA

Jezici balkanskih naroda prestali su da se govore još krajem antike. Od antičkog makedonskog jezika sačuvano je samo oko 150 riječi, od ilirskog pedesetak, a od tračkog oko dvadeset riječi. Budući da nemamo pisane izvore na tim jezicima, o njihovim društvima saznajemo samo iz djela grčkih pisaca i brojnih materijalnih izvora.

Makedonci su bili poznati po zanatstvu. Izrađivali su bogato ukrašene posude, kao i nakit od srebra i zlata. Makedonsko drvo bilo je posebno cijenjeno za gradnju brodova. Iako Makedonci dugo nisu imali vlastitu flotu, od makedonskog drveta građene su mnoge druge flote, posebno atinska.

Bogate kuće bile su ukrašene slikama i skulpturama, a na podovima su se nalazili predivni mozaici. Mnoga

„Krater iz Derveniја", remek djelo makedonskih zanatlija

Saznaj više

U antičkoj Makedoniji **gozbe** nisu služile samo da bi se gosti najeli. One su bile i važni politički i društveni događaji. Na tim gozbama, plemići i vojnici su se okupljali da jedu pečeno meso, piju vino i slušaju pjesnike i svirače. Razgovaralo se o ratovima, savezima i najnovijim vijestima iz kraljevstva. Prije početka gozbe, bogovima se odavala počast darovima i žrtvama. Makedonci su vjerovali da dijeljenje hrane stvara snažne veze među ljudima; osim toga, lijepo pripremljena gozba pokazivala je bogatstvo i moć, pa su kraljevi često organizovali velike gozbe za svoje goste.

umjetnička izrade su sačuvane u prijestonici Peli, kao i u kraljevskim grobnicama u Vergini. Bogati nalazi postoje i u ohridskom selu Trebenište, u Marvinci blizu Valandova i na Vardarskom Ridu kod Gevgelije.

Makedonci su voljeli jahanje i lov. Značajan dio života bile su zajedničke gozbe i vjerske svečanosti. Dječaci su se učili vojnoj vještini i disciplini. Osim čitanja i pisanja, djeca plemića učila su i filozofiju. Porodice su bile tradicionalne, a veoma su se cijenile vjernost, poslušnost i poštovanje prema starijima.

Makedonci su nosili kapu zvanu „kavsija", a kraljevi su preko nje nosili bijelu traku ili dijademu. Imali su i prsten–pečatnjak i kraljevski žezal. Prikazivali su se ogrnuti lavljom kožom, po uzoru na mitskog junaka Herakla.

Iliri su živjeli u utvrđenim naseljima. Njihovi ratnici bili su poznati po borbenoj vještini, a mnogi su služili kao plaćenici u stranim vojskama. Plemena na jadranskoj obali bavila su se brodogradnjom, trgovinom i gusarenjem, dok su druga kontrolisala trgovačke puteve i trgovala gvožđem, srebrom i solju.

Žene su imale veliki uticaj. Često su učestvovale u vojnim pohodima, pa čak i u upravljanju državom. Dječaci su od malih nogu učili borbene vještine i streljaštvo. Iliri nisu imali posebne škole, već su znanje prenosili usmeno, kroz pripovijedanje i učenje zajedničkih tradicija.

Iliri su ostavili mnogo materijalnih tragova. Sačuvani su ostaci gradova zaštićenih čvrstim bedemima. U njima su živjeli vladari, plemići, trgovci i veliki zanatlije. Važniji gradovi bili su Pelion, Dimale i Skodra. Jedan od najvećih gradova bio je Bilis. Imao je zidine duge preko dva kilometara, veliki trg, teatar za oko 7000 gledalaca, cisterna za vodu i stadion.

Figurina dječaka s makedonskom kavsijom na glavi

Ilirski čup za vodu

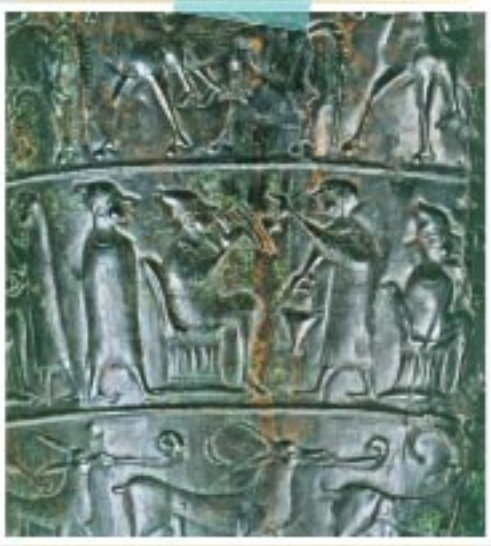
Znaš li da...

- Neke od grčkih kolonija postoje i danas. Kolonija Nikaia danas je grad Nica u Francuskoj. Kolonije Masalija i Monoikos danas se zovu Marsej i Monako. Kolonija Neapol u Italiji danas je grad Napoli. U Hrvatskoj, grčke kolonije su Hvar (Faros), Vis (Isa) i Trogir (Tragurion).
- U Grčkoj, zbog vruće klime, vino se pilo razrijeđeno s vodom. Herodot s interesovanjem piše da Makedonci i Tračani ne razrjeđuju vino, već ga piju čisto, „na barbarski način".

Tračani su bili odlični zemljoradnici. Uzgajali su žito, ječam i vinovu lozu. Tračansko vino bilo je poznato kao jedno od najboljih u antičkom svijetu. Tračani su bili poznati i po obradi metala, naročito po izradi zlatnih i srebrnih predmeta, skupocjenog nakita i oružja.

Vladari su živjeli u zaštićenim palatama izvan naseljenih mjesta. Prema Herodotu, bogati Tračani nisu voljeli fizički rad. Njihova uobičajena zabava bio je lov, a posebno su voljeli lov na divlje svinje.

Tračanska djeca su od malih nogu učila da love, jašu i rukuju oružjem. Posebno su se cijenili muzika i poezija. Svi mladi su učili da sviraju instrumente i da plešu. Ni u Trakiji nije bilo posebnih škola, već su se plemenske tradicije prenosile usmeno, s generacije na generaciju.

Detalji iz života Ilira, reljef na situli.

Razmisli i odgovori

1. Koji dokazi nam danas pomažu da saznamo o životu starih Makedonaca?

Zapamti

- U grčkim polisima život je bio organizovan oko agore, a žene su imale malu ulogu (osim u Sparti). Grci su osnivali kolonije i širili svoju kulturu.
- Makedonci su bili vješti zanatlije i lovci, poznati po metalnim posudama, nakitu i mozaicima. Cijenili su vjernost, hrabrost i obrazovanje. Iliri su bili borbeni i trgovački orijentisani, a Tračani – zemljoradnici i umjetnici, poznati po vinu i nakitu.

IV.9 Svijet antičkih bogova

BOGOVI I JUNACI

Stari Grci su vjerovali da bogovi imaju ljudski izgled i osobine, te da žive na vrhu planine Olimp. Vrhovni bog starih Grka bio je bog Zevs. On je bio gospodar munje, svijeta, bogova i ljudi. Veliko poštovanje su uživali i bog svjetlosti Apolon, božica mudrosti Atena, božica ljepote Afrodita, božica lova Artemida i mnogi drugi.

U grčkoj mitologiji sačuvano je mnogo priča o titanima, junacima i polubogovima. Titani su bila stara, moćna bića koja su vladala prije bogova. Junaci su bili ljudi s nevjerovatnom snagom, koji su činili hrabra djela i borili se protiv čudovišta. Polubogovi su bila djeca boga i smrtnog čovjeka, koja su često imala posebne moći.

Vrhovni bog Makedonaca bio je Dios, gospodar neba. On je vladao zajedno s Adrajom, božicom svjetlosti. Makedonci su poštovali i boga vegetacije Dijalisa, božicu ljepote Zejrenu i mnoge druge. Slavili su i Herakla, kojeg su smatrali svojim mitskim pretkom.

Iliri nisu imali glavno božanstvo, već je svako pleme vjerovalo u svoje bogove. Vrlo je poštovan bio konjanik Medaur, bog iscjelitelj. Neka plemena su slavila Bindosa, boga zaštitnika izvora i voda. Njemu su podizali žrtvenike na izvorima rijeka, a prikazivan je s veslom ili trozupcem u desnoj ruci.

Stari pisci kažu da su Tračani poštovali Aresa, Dionisa i Artemidu, ali to nisu bila grčka božanstva nego božanstva slična njima. Tračka Artemida bila je božica plodnosti, a tračko Dionis, nazvan i Sabazije – gospodar zemlje i neba.

Rječnik

kult – poštovanje nekog božanstva kroz izvođenje određenih rituala.

Gromovnik Zevs s munjom u ruci

Ilirski Silvan, bog divljine, šuma i polja

Ploča s prikazom tračkog konjanika

Makedonska božica Atena bog Alkidemosa na novčiću

Saznaj više

Olimpijske igre

U antičko vrijeme, u mnogim svetilištima održavane su atletske igre u čast nekog božanstva. Najpoznatije takve igre bile su Olimpijske, koje su se organizovale svake četvrte godine, a prvi put su održane 776. godine p.n.e. Održavale su se u gradu Olimpiji na Peloponezu, gdje se nalazio najpoznatiji hram boga Zevsa. Po mjestu održavanja, igre su dobile i svoje ime. Učestvovali su samo muškarci, a za vrijeme igara prekidani su svi ratovi. Takmičenja su trajala pet dana, a pobjednici su se krunisali vijencem od maslinovih grančica i slavili su ih kao junake. Današnje Olimpijske igre inspirisane su ovom tradicijom.

U Trakiji su otkrivene hiljade ploča s likom konjanika, koje su se posvećivale bogovima kao zahvalnost za ispunjene želje.

KULTOVI I OBIČAJI

Makedonci su poštovali prirodne sile. Sunce su prikazivali na nakitu, na oružju, na štitovima i na novčićima kraljeva. Poštovali su rijeke kao božanstva i prinosili im žrtve. U izvorima se pominju razni makedonski običaji. Prema jednom običaju, na svadbama se pekao hljeb, koji se zatim sjekao kopljem, jer se vjerovalo da gvozdeno sječivo tjera zle duhove. Kada bi se osnivao novi grad, njegove granice su se obilježavale brašnom od ječma, kao znak da će grad hraniti mnogo ljudi.

Ilirski kultovi bili su vezani za prirodne sile. Kod sjevernih plemena posebno je poštovano sunce, a kod južnih – zmija. Iliri su gradili svetilišta i postavljali im žrtvenici bogovima služili su za ostavljanje hrane, životinja ili skupocjenih predmeta kao darova.

Znaš li da...

- Hramovi su bile najvažnije građevine u staroj Grčkoj. Jedan od najljepših primjera je hram božice Atene, nazvan „Partenon". Blizu njega nalazio se „Erehtejon", poznat po stubovima u obliku žena. Ovi hramovi nalazili su se na atinskoj Akropoli. Važna svetilišta bili su i hram Zevsa u Olimpiji i hram Artemide u Efesu, koji je bio jedno od sedam čuda antičkog svijeta.
- Herakle je bio najsnažniji junak u grčkim mitovima. Bio je sin Zevsa, ali je, kao kaznu, morao da ispuni dvanaest nemogućih zadataka, poznatih kao „Heraklovi podvizi". Borio se s lavom čija je koža bila tvrda kao čelik, uhvatio divljeg jelena brzog kao vjetar, pa čak je i nakratko pridržao nebo! Herakle je bio hrabar, pametan i nikada nije odustajao. Zbog svoje snage i junaštva, nakon smrti se uzdigao na planinu Olimp i postao bog.

Tetovska menada

Lica historije

„Tetovska menada" je bronzana statueta žene, pronađena u ulici „Štipska" u Tetovu 1933. godine. Visoka je 9 centimetara i vjerovatno je bila dio nekog većeg posuđa. Menade su bile vjerne pratilje Dionisa, boga vina, plodnosti i teatra. Obično su prikazivane obučene u duge plašteve ili životinjske kože, s vijencima od bršljana na glavi i dugim štapovima u rukama, kako slave boga igrajući razne plesove i kola. Zato je i „Tetovska menada" prikazana s podignutim rukama, kao da pleše. U antičkoj Makedoniji, menade su se zvale „klodonke" ili „mimalonke".

VJEROVANJA U ZAGROBNI ŽIVOT

Antički Makedonci su vjerovali da preminuli nastavljaju živjeti u drugom svijetu. Vojnici su sahranjivani sa mačevima, kopljima i oklopima, za slučaj da im zatrebaju i nakon smrti. Žene su sahranjivane sa svojim skupocjenim zlatnim nakitom. U grobovima su ostavljana hrana i posuđe, da bi pomogli preminulima na budućim gozbama.

Iliri su također vjerovali u zagrobni život. U grobovima su ostavljali oružje, nakit i druge predmete koje su koristili dok su bili živi, jer su vjerovali da će im biti potrebni i nakon smrti. Tračani su svoje kraljeve sahranjivali sa bogatim darovima, konjima, pa čak i bojnom zapregom, koja je trebala da im služi u zagrobnom životu.

Zlatna grobna kutija s motivom makedonskog sunca

Zlatna pogrebna maska pronađena u Trebeništu, kod Ohrida

Razmisli i odgovori

1. Zašto su Makedonci smatrali Herakla svojim pretkom?
2. Po tvom mišljenju, zašto su ljudi toliko snažno vjerovali u zagrobni život?

Zapamti

- Stari Grci su vjerovali da bogovi žive na Olimpu i imaju ljudske osobine. Najviši je bio Zevs.
- Makedonci, Iliri i Tračani su imali svoje bogove, slične grčkim. Poštovali su prirodne sile poput sunca i rijeka, gradili svetilišta i prinosili darove. Vjerovali su u zagrobni život i u grobove ostavljali predmete za preminule.

IV.10. Žarišta nauke i kulture

KULTURA U KLASIČNOJ ANTIČKOJ

Kultura i umjetnost starih Grka bili su povezani s mitologijom. Od najstarijih vremena pjevale su se pjesme o podvizima bogova i junaka. One su izvodjene na vjerskim svečanostima ili raznim gozbama. Pjesme su se prenosile usmeno, a kasnije su počele i da se zapisuju. Tako je nastala umjetnička književnost. Najprije su se pojavili epska i lirika poezija, a kasnije tragedija, komedija i proza.

U 5. vijeku p.n.e. počele su se prikazivati drame pred publikom. One su mogle biti tužne – tragedije, ili vesele – komedije. Najpoznatije tragedije napisali su Ajshil, Sofokle i Evripid, a komedije Aristofan. Teatri su se nalazili na otvorenom i mogli su primiti hiljade gledalaca.

U staroj Grčkoj pojavila su se i prva historijska djela; Herodot, „otac historije", opisao je Grčko-persijske ratove, a Tukidid - Peloponeski rat.

Poznati „Bacač diska" vajara Mirona.

Grčke skulpture ubrajaju se među najljepša umjetnička djela. Najpoznatiji vajari bili su Fejdija, Miron i Poliklet. Pravili su statue bogova, heroja i olimpijskih pobjednika.

Najpoznatija djela Fejdije su statua Zevsa u Olimpiji i statua Atene na atinskoj Akropoli. Skulpture su pravili od bronze ili mermera, ali Fejdija je koristio posebnu tehniku. Unutrašnjost njegovih statua bila je od drveta, koža od slonove kosti, a odjeća od zlatne limarije.

Rječnik

statua – velika figura napravljena od kamena, metala, drveta ili drugog materijala, koja prikazuje čovjeka, životinju ili neki predmet.

mavzolej – velika i lijepa grobnica koja se gradi za važne ličnosti, poput kraljeva ili heroja. U njoj se čuva tijelo preminulog, a ljudi dolaze da mu odaju počast.

Pozorišni glumci sa tragičnim maskama

Znaš li da...

... Pozorišni glumci su nosili velike maske sa naglašenim izrazima lica. Te maske su pomogle gledateljima da jasno vide njihove emocije, čak i s velike udaljenosti. Pošto su glumili samo muškarci, maske su im također pomogle da igraju i ženske uloge.

Saznaj više

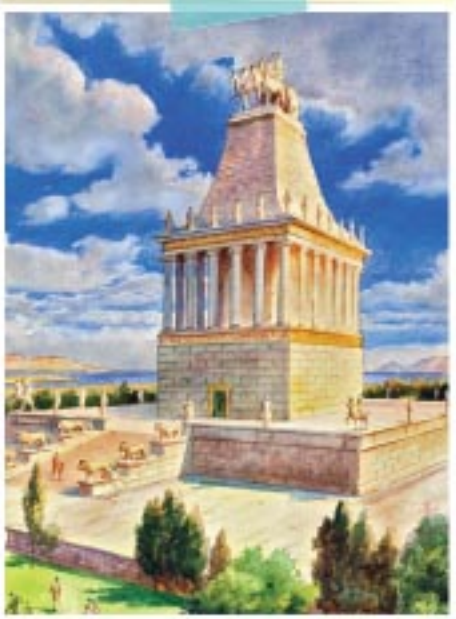
Hieron, vladar grada Sirakuze, imao je skupocjenu zlatnu krunu, ali nije bio siguran da li je napravljena od čistog zlata ili je zlatar bio nepošten i dodao jeftinije metale. Zato je naredio poznatom matematičaru **Arhimedu** da to otkrije, ali bez oštećenja krune. Dok je razmišljao, Arhimed je odlučio da se okupa. Kada je ušao u kadu, primijetio je da voda preliva preko ruba i shvatio je da je količina prelivene vode jednaka volumenu njegovog tijela. To je značilo da može provjeriti krunu na isti način: uzeti komad čistog zlata istog volumena, vidjeti koliko će vode preliti, a zatim isto učiniti sa krunom. Ako količina prelivene vode bude ista, kruna je od čistog zlata. Uzbuđen, Arhimed je iskočio iz kade i potrčao na ulicu vičući: „**Eureka! Eureka!**", što znači „Našao sam! Našao sam!" Od tada se izraz „Eureka!" koristi kada neko dobije izvrsnu ideju.

HELENISTIČKA KULTURA I UMJETNOST

U helenističko vrijeme, kultura Makedonaca i Grka spojila se s kulturama istočnih zemalja koje je osvojio Aleksandar. Glavni centri bili su gradovi Aleksandrija, Pergam, Antiokija i Efes. Imali su pravilne, široke ulice i trgove, palate, hramove i pozorišta, a vodovodne cijevi su snabdijevale vodom desetine hiljada stanovnika.

Ovo razdoblje poznato je po veličanstvenim građevinama koje su se ubrajale među svjetska čuda. Najpoznatiji je svjetionik u Aleksandriji, visok 120 metara, čije se svjetlo moglo vidjeti na udaljenosti od 60 kilometara. Na ulazu u luku u Rodosu stajala je džinovska statua zvana **Kolos s Rodosa**. U gradu Efesu nalazio se veličanstveni hram božice Artemide, a u Halikarnasu čuvena grobnica kralja Mavzola, nazvana **Mauzolej.**

Mauzolej u Halikarnasu.

Znaš li da...

... Jedan umjetnik postao je poznat po tome što su ptice pokušavale da jedu njegove slike. Umjetnik Zevksid bio je toliko vješt u slikanju grožđa da su ptice navodno pokušavale da kljucaju njegove zrnce!

Znaš li da...

... Matematičar Pitagora je vjerovao da brojevi mogu objasniti svemir. On i njegovi sljedbenici smatrali su da matematika nije samo rješavanje problema, već ključ za razumijevanje svih stvari. Njegova teorema o odnosu tri strane u pravouglom trouglu i danas se uči u školama.

RAZVOJ NA NAUKU I TEHNIKU

Grčki filozofi prvi su počeli da razmišljaju o biljkama i životinjama, o zemljama i morima, o narodima, brojevima i planetama. Filozofija je podstakla razvoj mnogih nauka. Poznati filozof Pitagora bio je jedan od najboljih matematičara u antičkom svijetu. On je prvi skovao pojam **filozof**, koji znači „ljubitelj mudrosti". Tako je nazvao ljude koji proučavaju prirodu stvari i teže znanju i istini.

Filozofija je uticala i na razvoj medicine. Najpoznatiji ljekar antike, Hipokrat s Kosa, također se bavio filozofijom. Matematika, fizika, geografija i astronomija postepeno su se odvojile od filozofije i postale samostalne nauke.

U helenističko vrijeme geograf Eratosten izmjerio je površinu Zemlje, a astronom Aristarh

Prostorija sa svicima u Aleksandrijskoj biblioteci

Iz djela starih pisaca

Cijeli grad je ispresijecan ulicama pogodnim za konjanike i kola. Dva najšira puta, koja su široka preko sto stopa, sijeku se pod pravim uglom. U gradu postoje prekrasni javni prostori i kraljevske palate, koje zauzimaju četvrtinu, pa čak i trećinu njegove površine. Dio kraljevskih građevina je i Muzej. U njemu se nalaze šetalište sa stubovima, dvorana za zasjedanja i menza u kojoj zajedno ručaju naučnici koji rade u muzeju. U blizini se nalazi mjesto „Sema", ograđeni prostor u kojem su grobnice kraljeva i grob Aleksandra. Na ulazu u veliku luku, s desne strane nalaze se ostrvo i svjetionik Faros, a s lijeve strane – stjenoviti greben i rt Lohijada s kraljevom palatom.

– Geograf Strabon opisuje Aleksandriju.

Astronom Hiparh

Lica historije

Hiparh je bio jedan od najvećih astronoma u helenističkom svijetu. Proučavao je zvijezde, Mjesec i Sunce, i napravio prvi zvjezdani katalog u kojem je zabilježio položaje stotina zvijezda. On je izumio **trigonometriju** – granu matematike koja se koristi u astronomiji i inženjerstvu. Jedno od njegovih najvećih otkrića bilo je saznanje da se Zemljina osa s vremenom polako pomjera. Također, Hiparh je uspio preciznije od svih svojih savremenika izračunati udaljenost Mjeseca od Zemlje.

pretpostavio je da se Zemlja okreće oko Sunca, a matematičar Arhimed je izračunao zapreminu predmeta.

Helenistički kraljevi su mnogo ulagali u kulturu i nauku. U Aleksandriji je otvorena naučna ustanova zvana **Muzej**, u kojoj su radili naučnici iz cijelog svijeta. Za potrebe Muzeja osnovana je biblioteka sa stotinama hiljada rukopisa. To je bila čuvena Aleksandrijska biblioteka, u kojoj je sakupljeno znanje cijelog dotadašnjeg svijeta.

Istraži

Pronađi sliku ili rekonstrukciju Aleksandrijskog svjetionika ili Kolosa sa Rodosa.

Šta misliš, zašto se ove građevine ubrajaju među čuda starog svijeta?

Razmisli i odgovori

1. Zamisli da si vajar poput Fejdije – koga bi isklesao i zašto?
2. Ako bi mogao/la da posjetiš jedno od sedam antičkih čuda, koje bi izabrao/la? Zašto?
3. Na koje se stvari savremena nauka još uvijek oslanja iz znanja starih vremena?
4. Šta možemo naučiti iz činjenice da su antički naučnici proučavali prirodu i svijet oko sebe bez tehnologije?
5. Kako bi izgledao jedan dan u Aleksandrijskom muzeju ako bi mogao/la da putuješ kroz vrijeme?

Zapamti

- Stari Grci su stvorili mnoga umjetnička i književna djela povezana s mitologijom. U helenističko doba, makedonska i grčka kultura su se stopile s kulturama istočnih zemalja.
- Veliki svjetionik u Aleksandriji i Kolos sa Rodosa bili su čuda arhitekture. Grčki filozofi postavili su temelje matematike, astronomije i medicine. U Aleksandriji je osnovana čuvena biblioteka sa hiljadama knjiga i rukopisa.

PROVJERI KOLIKO SI NAUČIO/NAUČILA

IV.1. Najstarija kraljevstva u Evropi

1. Opiši kako je izgledala palata u Knososu.
2. Zašto je kritska civilizacija značajna za evropsku historiju?
3. Kako su izgledali gradovi-kraljevstva Mikenjana?
4. Koja književna djela pripovijedaju događaje iz Trojanskog rata?
5. Razmisli: zašto Homera ne nazivamo historičarem?
6. Po tvom mišljenju, koji je vjerovatniji uzrok Trojanskog rata?

IV.2. Svijet grčkih polisa

1. Šta znači pojam „polis"?
2. Koje su bile najvažnije institucije koje su upravljale Spartom?
3. Objasni ulogu geruzije u Sparti.
4. Zašto se spartanska vojska smatrala najjačom u cijeloj Grčkoj?
5. Može li se Atena nazvati prvom demokratijom? Obrazloži.
6. Ko je pobijedio u Peloponeskom ratu? Obrazloži.

IV.3. Makedonsko kraljevstvo

1. Kada je počelo ujedinjenje makedonskih plemena?
2. Zašto se prva makedonska dinastija naziva Argeadi?
3. Objasni kako je kralj Perdika II uspio da sačuva državu.
4. Šta je makedonska falanga i zašto je bila važna?
5. Kakve je reforme sproveo kralj Filip II? Kakva je bila njegova vojska?
6. Šta se dogodilo s pohodom protiv Persije nakon smrti Filipa II?

IV.4. Iliri i njihova kraljevstva

1. Nabroj važnija ilirska plemena. Koja su živjela na jadranskoj obali, a koja u unutrašnjosti, blizu Makedonaca?
2. Kako su bili organizirani ilirski savezi?
3. Gdje se nalazila prijestolnica Agrona i Teute? Koji je to grad danas?
4. Kako su završila dva ilirska rata s Rimom?
5. Zašto je Gencije odlučio da se pridruži Perzeju u borbi protiv Rima?

IV.5. Tračani i Odrisko Kraljevstvo

1. Kakvu je ulogu imala trgovina s Grcima u razvoju tračkog društva?
2. Objasni zašto je grad Seutopolis bio važan za Tračane.
3. Ko je bio osnivač Odriskog Kraljevstva?
4. Kako je kralj Kotis I učvrstio svoju vlast?
5. Kako bi ti postupio/la na mjestu Kotisa I – da li bi ubirao žito od naroda ili ne?
6. Misliš li da su Tračani mogli sačuvati svoju nezavisnost da su bili ujedinjeniji?

IV.6. Vrijeme Aleksandra

1. Ko je bio učitelj Aleksandra Makedonskog i čemu ga je učio?
2. Objasni kako su odgoj i sredina u kojoj je odrastao uticali na karakter Aleksandra.
3. Koje godine je Aleksandar započeo rat s Persijom i kako se zvala prva bitka koju je dobio?
4. Kako su Egipćani prihvatili Aleksandra? Zašto je osnovao grad Aleksandriju?
5. Zašto se bitka kod Gaugamele smatra najvažnijom pobjedom Aleksandra?
6. Šta simbolizira stub s natpisom „Ovdje je stao Aleksandar"?
7. Kako se Aleksandar odnosio prema osvojenim narodima i njihovim običajima?
8. Zašto je Aleksandar III Makedonski dobio nadimak „Veliki"?

IV.7. Nasljednici Aleksandra

1. Zašto je upravljanje državom nakon Aleksandrove smrti bilo povjereno dijadosima?
2. Kako su započela neprijateljstva između Makedonije i Rima?
3. Zašto je Persej pokušao izbjeći rat s Rimom i kakav je bio njegov kraj?
4. Kakvu je ulogu imao Pompej u sudbini Seleukida?
5. Objasni zašto je Kleopatra odlučila da se uda za Marka Antonija.
6. Zašto pad Kleopatre označava i kraj helenističkih kraljevstava?

IV.8. Balkanska društva u starom vijeku

1. Kakvu je ulogu imala agora u svakodnevnom životu grčkih polisa?
2. Kakve su posljedice imale grčke kolonizacije na susjedne narode?
3. Opiši izgled jednog ilirskog grada prema arheološkim nalazima.
4. Kakve su kulturne navike njegovali Tračani još od djetinjstva?
5. Po tvom mišljenju, šta je zajedničko, a šta različito u svakodnevnom životu Makedonaca, Ilira i Tračana?

IV.9. Svijet antičkih bogova

1. Ko je bio vrhovni bog kod Grka, a ko kod Makedonaca?
2. Koja je razlika između Titana i bogova?
3. Zašto su Makedonci slavili Herakla i šta je on simbolizirao za njih?
4. Kako su se Tračani odnosili prema svojim bogovima?
5. Koji su bili neki od makedonskih običaja vezanih za religiju?
6. Procijeni zašto su antički narodi toliko snažno vjerovali u zagrobni život.

IV.10. Središta nauke i kulture

1. Kako je izgledalo starogrčko pozorište? Ko je mogao prisustvovati predstavama?
2. Ko su Herodot i Tukidid i po čemu su poznati?
3. Objasni kako je filozofija uticala na razvoj nauke.
4. Koji su antički naučnici napravili značajna otkrića i šta su otkrili?
5. Zašto je Aleksandrijska biblioteka važna za historiju nauke?

HISTORIJA TEMA V

STARI RIM

Uvod

Rim je jedan od najznačajnijih antičkih centara koji se od malog grada-države razvio u moćnu imperiju koja je ujedinila Evropu, dijelove Azije i Afrike. Kroz svoju organizaciju, pravo i kulturna dostignuća, Rim je postavio temelj savremene civilizacije. Rimsko pravo, inženjerstvo i arhitektura i dalje su primjer ljudskog napretka. Od Rimske Republike do Carstva, historija Rima ispunjena je dramatičnim događajima, velikim osvajanjima I padovima, koji su ostavili trajan pečat na evropsku i svjetsku historiju. Razumijevanje rimske civilizacije je ključ za razumijevanje današnjeg svijeta.

SADRŽAJI

- V.1. Stari Rim
- V.2. Rimsko Carstvo
- V.3. Rimsko društvo
- V.4. Svakodnevni život u Rimu
- V.5. Rimska kultura i umjetnost
- V.6. Religija u rimsko doba
- V.7. Pojava hrišćanstva
- Provjeri koliko si naučio/naučila

Na kraju ove teme moći ćeš:

- ✓ da objašnjavaš nastanak i širenje rimske države, državno uređenje i upravljanje državom u starom vijeku;
- ✓ da objašnjavaš ratove Rima za teritorijalno širenje na Balkanu, u Africi, Evropi i Aziji;
- ✓ da upoređuješ i objašnjavaš društveno uređenje, privredni i svakodnevni život Starog Rima;
- ✓ da opisuješ kulturna, naučna i tehnološka dostignuća starih Rimljana i prepoznaješ njihov uticaj na savremeno društvo;
- ✓ da objašnjavaš uticaj Rimskog carstva na život ljudi u rimskim provincijama Ilirik, Makedonija i Trakija;
- ✓ da objašnjavaš i upoređuješ vjerovanja i religiju Rimljana;
- ✓ da objašnjavaš nastanak i širenje hrišćanstva i njegov uticaj na život ljudi;

...i razvit ćeš poštovanje prema kulturnom nasljeđu Rimskog carstva kao dijelu svjetske kulturne baštine.

V.1. Stari Rim

POČECI STAROG RIMA

Apeninsko poluostrvo imalo je blagu klimu i tlo pogodno za poljoprivredu i stočarstvo, pa je zato u antici bilo dom mnogim plemenima. Najpoznatiji su bili Latini, Oskani i Umbri. Na jugu su se nalazile brojne grčke kolonije, a sjeverno od Latina živjeli su Etruščani. Oni su imali moćne utvrđene gradove, vlastito pismo i razvijenu kulturu.

Grad Rim osnovan je 753. godine p.n.e. na obali rijeke Tibar, na granici između Latina i Etruščana. Zbog toga je grad od samog početka bio izložen snažnom etruščanskom uticaju. Prema izvorima, Rimom je u najstarije vrijeme vladalo sedam kraljeva. Oni su imali najvišu vlast, ali su upravljali zajedno s plemstvom. Prvi kralj bio je Romul, osnivač Rima. U njegovo vrijeme osnovani su glavni državni organi. Posljednja trojica kraljeva bili su Etruščani. U njihovo vrijeme preduzeti su prvi veliki građevinski poduhvati – izgradnja velikog hrama na brdu Kapitol i prvog kanalizacionog sistema. Međutim, posljednji kralj vladao je oholom i samovoljnom vlašću, pa su ga Rimljani 509. godine p.n.e. zbacili s vlasti i protjerali. Kraljevstvo je zamijenjeno Republikom.

RIMSKA REPUBLIKA

Najviši državni organ postalo je Narodno skupštinsko vijeće (Narodno sobranje), u koje su ulazili svi rimski građani. Građani su glasali o zakonima, objavljivali rat, sklapali mir i birali državne službenike, koji su se zvali

Rječnik

magistrati – državni službenici u Rimu koje je birala Narodna skupština.

konzuli – najvažniji magistrati u vrijeme Republike; svake godine birala su se po dva.

legija – velika grupa vojnika u rimskoj vojsci.

Bista Bruta, osnivača Rimske Republike

"Lapis niger", najstariji rimski natpis otkriven do danas

Zgrada u kojoj je zasjedao rimski Senat

Julije Cezar

Lica historije

Julije Cezar bio je jedan od najvećih i najslavnijih vojskovođa u antici. U historiji je ostao zapamćen po brojnim vojnim uspjesima. Nakon deset godina ratovanja, uspio je osvojiti i pokoriti cijelu Galiju (današnja Francuska), poduhvat koji je opisao i u svojoj knjizi. Cezar je bio prvi rimski zapovjednik koji je prešao rijeku Rajnu i prvi koji je ušao u Britaniju.

Godine 45. p.n.e., Cezar je pobijedio u građanskom ratu i postao najmoćniji čovjek u Rimu. Uveo je nove zakone, dao zemlju vojnicima, pa čak i stvorio kalendar koji još uvijek koristimo. Ljudi su ga voljeli, ali su se neki senatori plašili da ima previše moći i da želi postati kralj. Dana 15. marta 44. godine p.n.e., na dan poznat kao „martovske ide", grupa senatora, među kojima je bio i njegov prijatelj Brut, ubila ga je noževima u Senatu.

Cezar je bio i izvrstan govornik i pisac. Sačuvana su njegova djela Bilješke o Galskom ratu i Bilješke o Građanskom ratu. Ona su važni izvori za proučavanje ovog perioda.

Rimski forum, politički i ekonomski centar grada

Rječnik

Senat – najmoćnije tijelo u Rimu, sastavljeno od bivših magistrata i najbogatijih ljudi u državi.

provincija – teritorijalna jedinica stvorena na mjestu pokorene države; provincijama su upravljali upravitelji poslani iz Rima.

magistrati. Najvažniji među njima bila su dvojica konzula, koji su se birali svake godine. Oni su imali najvišu civilnu i vojnu vlast. Bivši magistrati i najmoćniji pojedinci u državi bili su članovi Senata. **Senat** je bio zadužen za svakodnevnu upravu i donošenje najvažnijih odluka.

Svi građani koji su mogli nositi oružje i imali dovoljno imovine služili su u vojsci. Vojska je bila podijeljena u jedinice koje su se zvale **legije**. U vrijeme Rimske Republike, jedna legija brojala je otprilike 4200 legionara. Rimljani su se uglavnom oslanjali na brojne i dobro uvježbane pješake, dok su konjanici bili malobrojniji.

Rimljani su morali imati snažnu i mnogobrojnu vojsku jer su neprestano ratovali sa svojim susjedima. U prvim vijekovima nakon osnivanja, Rim je zabilježio mnoge važne pobjede – najprije nad Latinima, zatim nad etruškim gradovima u susjedstvu, a na kraju i nad Samnitima, protiv kojih su vodili tri rata. Posljednji izazov u Italiji došao je od grčkog grada Tarenta, koji je pozvao u pomoć epirskog

kralja Pira. Iako su Rimljani nekoliko puta bili poraženi, na kraju su uspjeli pobijediti, nakon čega su zavladali čitavom Italijom.

ŠIRENJE RIMSKE DRŽAVE

Rim nije pokoravao poražene neprijatelje iz Italije, već je s njima sklapao saveze i tražio od njih vojnike za rimsku vojsku. Tako su Rimljani sakupili ogromnu vojsku i bili spremni da se sukobe s velikim silama na Sredozemlju.

Najveći protivnik Rima bio je grad Kartagina na obali današnjeg Tunisa. Rimljani su vodili tri rata protiv Kartagine, poznata pod imenom **Punski ratovi**. Najteži je bio Drugi punski rat, u kojem su Kartaginjane predvodili hrabri vojskovođa Hanibal. On je ušao u Italiju i uspio pobijediti Rimljane u više bitaka. Ipak, Rim je nastavio rat. Na kraju je rimski zapovjednik Scipion napao Afriku i u jednoj bici kod mjesta Zama porazio Hanibala. Tako su Rimljani postali gospodari zapadnog Sredozemlja.

Nakon poraza u Drugom punskom ratu, Kartagina više nije predstavljala nikakvu prijetnju za Rim, ali je i dalje bila značajna trgovačka sila. Zato su Rimljani odlučili da unište grad. Nakon trogodišnje opsade, 146. godine p.n.e., osvojili su Kartaginu i potpuno je razorili.

Već smo vidjeli da su u isto vrijeme Rimljani počeli osvajati i na istoku; do kraja II vijeka p.n.e., rimska država se

Reprodukcija Pobjedničkog stuba Duilija, s kljunovima osvojenih kartaginskih brodova

Kartaginski vojskovođa Hanibal, najstrašniji neprijatelj Rima

Saznaj više

Rimska vučica doji Romula i Rema.

Prema jednoj legendi, nakon pada Troje, trojanski junak Eneja naselio se u oblasti Lacij i oženio kćerku tamošnjeg kralja. Njegov sin Askanije osnovao je grad Alba Longa, najvažniji grad Latina. Mnogo godina kasnije, tamo je zavladao Amulije, koji je svom bratu Numitoru oduzeo prijestolje. Numitorova kćerka morala je postati sveštenica i nije se smjela udavati. Ipak, ona je rodila blizance – **Romula i Rema**, čiji otac je bio bog Mars. Amulije je naredio da se djeca ubiju, ali su se sluge sažalile i stavile kolijevku u rijeku Tibar.
Kolijevka je nekako ipak stigla do obale. Tada se pojavila vučica koja je podojila bebe, a potom ih je pronašao i spasio jedan pastir. Kada su odrasli, braća su vratila prijestolje svom djedu Numitoru. Odlučili su da osnuju novi grad, blizu mjesta gdje ih je spasila vučica. Međutim, prilikom osnivanja grada, braća su se posvađala i Romul je ubio Rema. Romul je sam osnovao Rim 21. aprila 753. godine p.n.e.

prostirala na tri kontinenta. Teritorije koje su bile osvojene u III i II vijeku p.n.e. proglašene su za provincije. Prirodna bogatstva provincija sada su pripadala Rimu, a stanovništvo je moralo plaćati poreze. Najviša vojna i civilna vlast bila je u rukama provincijskog upravnika, koji je bio poslat iz Rima. Većinu upravnika zanimala je samo eksploatacija provincija i lično bogaćenje. U vrijeme Republike, Rimljani nisu mnogo činili da poboljšaju život stanovnika u provincijama. Rimska vlast izazivala je veliko nezadovoljstvo, a ponekad čak i ustanke.

KRIZA REPUBLIKE

Brojni uspjesi i velika osvajanja donijeli su nevolje Rimskoj Republici. Njeni državni organi bili su uspostavljeni kada je Rim bio mali grad-država; više nisu bili prikladni za upravljanje jednom ogromnom državom. Privreda je počela slabiti, a započeo je i rat sa saveznicima iz Italije, koji su tražili jednaka prava s Rimljanima. Posljednji vijek Republike proteklo je u stalnim previranjima i unutrašnjim borbama.

To su iskoristili neki ambiciozni vojskovođe koji su se borili za vlast u Rimu. Najuspješniji među njima bio je Julije Cezar, koji je pobijedio protivnike i postao doživotni diktator Rima. Međutim, ubrzo je ubijen od svojih političkih protivnika.

Zapamti

- **Rim je osnovan 753. godine p.n.e., a 509. godine p.n.e. iz kraljevstva je prešao u Republiku, u kojoj su građani glasali za zakone i birali službenike. Sa snažnom vojskom organiziranom u legije, Rim je pobijedio u tri punska rata i postao najmoćnija sila na Sredozemlju. Osvajane teritorije pretvarane su u provincije, ali zbog lošeg upravljanja došlo je do unutrašnjih kriza. Julije Cezar je postao diktator, ali je ubijen zbog političkog nezadovoljstva.**

V.2. Rimsko Carstvo

RAĐANJE RIMSKOG CARSTVA

Nakon ubistva Julija Cezara započeli su novi ratovi. Pobjednik u tim ratovima bio je Kajserov nećak, Oktavijan Avgust. Avgust je vladao od 27. godine p.n.e. do 14. godine n.e. Nije ukinuo republikanske institucije niti je uzeo neku novu titulu, već se predstavljao kao prvi čovjek u državi, u kojoj su i dalje važili zakoni i državni organi Republike. Zato se uređenje koje je osmislio naziva **prinkipat**, odnosno vladavina **prinkepsa**, prvog čovjeka u državi. Principat kao oblik vladavine održao se gotovo tristo godina.

USPONI I PADOVI CARSTVA

Avgust je bio najveći osvajač u istoriji Rima. U njegovo vrijeme osvojeni su Egipat, Balkansko poluostrvo i mnoge druge zemlje. Njegovi nasljednici su se zadovoljili samo odbranom državnih granica, koje su pratile tok rijeka Rajne, Dunava i Eufrata. Izuzetak su bili carevi Klaudije i Trajan. Klaudije je uspio pokoriti veliki dio Britanije, a Trajan je osvojio Dakiju, kao i dijelove Mesopotamije. U vrijeme Trajana, Carstvo je doživjelo najveće teritorijalno proširenje.

Prva dva vijeka Carstva bila su vrijeme mira, stabilnosti i napretka. Ovo je važilo i za provincije, kojima se sada upravljalo bolje nego u vrijeme Republike. U svakoj provinciji postojala je veliki gradovi i razvijen gradski život bili su temelj rimske države.

Oktavijan Avgust, prvi rimski car

Reljef sa Trijumfalne kapije Klavdija, u čast osvajanja Britanije

Lica historije

Avrelijan

U III vijeku n.e. Carstvo je zahvatila velika kriza i činilo se da će se raspasti. Dio teritorija se otcijepio, a dio su preplavili varvari. Srećom, 270. godine na vlast je došao **Avrelijan**, najsposobniji vojskovođa svog vremena. On je prvo porazio plemena koja su napala Balkan i granice, zatim je povratio istočne provincije, a na kraju je porazio i odmetnike iz Galije te potpuno ujedinio Carstvo. Zbog tih uspjeha nazvan je „Obnovitelj svijeta". Avrelijan je strogo kažnjavao službenike koji su zloupotrebljavali svoju funkciju. Neki od njih su se uplašili da će biti uhvaćeni, pa su skovali zavjeru i ubili ga 275. godine.

Međutim, u III vijeku n.e. Carstvo je zahvatila velika kriza. Napadi varvarskih plemena postali su učestali, a gradovi su imali unutrašnje probleme. Granice su popustile, pa su varvarska plemena prodrla u više provincija, a neke teritorije su se odvojile od Carstva.

Detalj sa Trajanovog stuba prikazuje bitku između Rimljana i Dakijaca.

Rimska imperija u II vijeku n.e.

Znaš li da...

- da li znaš da je još od vremena Avgusta Rim imao stalnu i profesionalnu vojsku? Legionari su dobijali platu i služili u vojsci dvadeset godina. Nakon završetka vojnog roka, dobijali su zemlju ili veću sumu novca.
- da su u vrijeme prinkipata car i Senat podijelili upravu nad provincijama? One kojima je upravljao car zvale su se carske provincije, a one kojima je upravljao Senat – senatorske provincije. Sve rimske legije bile su raspoređene u carskim provincijama, pa je tako car imao potpunu kontrolu nad rimskom vojskom.

Saznaj više

Rimljani su neprestano ratovali s **plemenima** na svojim granicama. Ta su plemena isprva pljačkala provincije i povlačila se, ali su kasnije, potisnuta od drugih plemena sa istoka, počela trajno da se naseljavaju u provincijama. To je bilo veoma opasno za državu, koja je gubila stanovništvo i sredstva. Teško se mogla nositi s navalom ratobornih doseljenika. Do sredine V vijeka n.e., sve provincije Zapadnog Carstva prešle su u ruke germanskih plemena. U Britaniji su se naselili Anglosaksonci, u Francuskoj – Franci, u Španiji – Vizigoti, a u Africi – Vandali. Od takve sudbine nije bila pošteđena ni Italija. Desetak godina nakon svrgavanja posljednjeg cara, u Italiju su ušli Ostrogoti, koji su osnovali svoje kraljevstvo.

MINAT

Stvari su počele da se poboljšavaju tek krajem III vijeka n.e., kada je na vlast došao Dioklecijan. On je sproveo temeljite reforme kojima je potpuno preuredio državu. Vladar se sada smatrao neprikosnovenim gospodarom nad svim podanicima i poštovan je kao božanstvo. Zato se ovaj sistem naziva **dominatom**, od latinske riječi **dominus** – „gospodar".

Palača Dioklecijana blizu Salone, današnji Split

Nakon što se Dioklecijan povukao, odmah su izbile nove borbe za vlast. One su završile pobjedom Konstantina I, koji je postao jedini vladar Carstva. Konstantin je nastavio reforme i dodatno izgradio dominat kao sistem vladavine. Ogromno značenje imala je njegova odluka da izgradi novi grad na mjestu grčke kolonije Bizantion. Grad je nazvao **Konstantinopolj**, a osnovao ga je 330. godine n.e. S vremenom, grad je toliko porastao i razvijao se da je u V vijeku postao prijestolnica Istočnog Carstva.

Iz djela starih pisaca

„Huni ne znaju ni za pečeno meso ni za začine. Nikada ne koriste plug; ne žive ni u kućama ni u kolibama. Vječno lutaju šumama i planinama, stalno mijenjaju boravište, ili bolje rečeno – nemaju boravište. Od djetinjstva su naviknuti na sve vrste nevolja: hladnoću, glad i žeđ. U tim selidbama, njihova stada idu za njima i vuku kola u kojima su im porodice."

– Rimski historičar Amijan Marcelin opisuje Hune.

Znaš li da...

- ... da se rimski car Neron više zanimao za poeziju i umjetnost nego za državu? Često je priređivao poetska čitanja, a i sam je učestvovao na pjesničkim takmičenjima. Rimljani su smatrali da takvo ponašanje nije dostojno jednog vladara. Kada je u Rimu izbio veliki požar, proširio se glas da je, umjesto da pomogne u gašenju, Neron pjevao pjesmu o padu Troje.
- ... do vremena Dioklecijana upravljanje državom postalo toliko teško, da je on uzeo čak trojicu suvladara? Ovaj način vladavine naziva se "četverovlašće" ili "tetrarhija". Nakon Dioklecijana, novi vladari su ubrzo počeli međusobno ratovati, pa je tako propao pokušaj da državom upravljaju četiri vladara.

PAD ZAPADNOG RIMSKOG CARSTVA

Neprilike u državi postale su toliko velike da jedan vladar više nije bio dovoljan da upravlja cijelim Carstvom. Posljednji vladar koji je vladao cijelom državom bio je Teodosije I. Na kraju svog života, on je podijelio upravu među svojim sinovima. U to vrijeme učestali su napadi raznih plemena, a neka od njih su se uspjela naseliti na teritoriji Carstva. Napadi su bili jači i brojniji u zapadnom dijelu; tamo je Carstvo izgubilo sve provincije osim Italije. Napokon, 476. godine varvarski vojskovođa Odoakar zbacio je posljednjeg cara Romula Augustula. Ovo se uobičajeno smatra krajem Zapadnog Rimskog Carstva. Za razliku od njega, Istočno Carstvo nastavilo je postojati još hiljadu godina.

Zlatni novčić Teodosija I, posljednjeg cara koji je vladao čitavom državom.

Razmisli i odgovori

1. Kako su Rimljani uspjeli da održe mir i stabilnost dva vijeka u tako velikoj državi?

Zapamti

- Rimsko Carstvo osnovao je Oktavijan Avgust, koji je vladao kao prvi čovjek (priniceps), zadržavajući institucije Republike.
- U vrijeme Avgusta i Trajana, Carstvo se najviše proširilo. Prva dva vijeka donijela su stabilnost, ali u III vijeku nastupila je velika kriza.
- Dioklecijan je uveo novi oblik vladavine – dominat, u kojem je car bio apsolutni gospodar.
- Konstantin I osnovao je Konstantinopolj, koji je postao prijestolnica Istočnog Carstva. Zapadno Carstvo palo je 476. godine, ali Istočno je opstalo još hiljadu godina.

V.3. Rimsko društvo

DRUŠTVENI SLOJEVI

U rimskoj državi, građani su bili podijeljeni na **patricije** i **plebejce**. Patriciji su predstavljali staru aristokratiju iz kraljevskog perioda. Kada je osnovana Republika, oni su preuzeli sve političke i vjerske funkcije. Ostali građani su činili plebejci.

Prvi vijekovi Republike bili su ispunjeni borbama između ova dva sloja. Bogatiji plebejci su težili da dobiju pristup najvišim političkim funkcijama, dok su siromašniji željeli poboljšanje imovinskog položaja i zaštitu svojih prava. Politička borba je završena početkom III vijeka p.n.e. Plebejci su dobili pristup svim vjerskim i političkim službama, ali ekonomski problemi siromašnijih slojeva nisu bili u potpunosti riješeni do kraja Republike.

Kako se država širila, pojavila se podjela na one koji su imali građanska prava i one koji su se smatrali strancima. Protiv te podjele najviše su se bunili saveznici iz Italije, koji su objavili rat Rimu. Nakon završetka rata, dobili su rimsko građansko pravo. Svi ostali slobodni stanovnici države dobili su ovo pravo tek 212. godine n.e.

U vrijeme Carstva pojavila se i podjela na **časne** i **ponižene**. U časne su spadali plemići iz Rima i provincija, carevi službenici i vojni zapovjednici. Oni su imali različite ekonomske i pravne pogodnosti bile su uskraćene poniženima. Takva podjela zadržala se do kraja Carstva.

Rječnik

patrikiji – članovi stare rimske aristokratije; u jednom periodu, oni su kontrolisali sve političke i vjerske funkcije u Republici.

Novčić italijskih ustanika, koji su tražili rimsko građansko pravo. Prikazan je italijski bik kako probada rimsku vučicu.

Dvije robinje u porodici patricija služe gospodaricu.

Car Karakala, koji je 212. godine dao građansko pravo svim slobodnim stanovnicima Carstva.

Lica historije

Mark Kras

Marko Kras bio je jedan od najmoćnijih i najbogatijih ljudi u kasnoj Republici. Njegovo bogatstvo procjenjivalo se na 229 tona srebra! Veliki dio bogatstva stekao je tako što je jeftino kupovao imanja ubijenih i progonjenih političkih protivnika, zatim ih obnavljao i prodavao po visokim cijenama. Govorio je da je bogat samo onaj koji može sam da opremi i izdržava nekoliko rimskih legija. Proslavio se kada je surovo ugušio ustanak Spartaka, pri čemu je razapeo čak 6.000 zarobljenih robova. Međutim, kasnije ga je sreća napustila – poražen je i ubijen u ratu protiv Parta. Prema tradiciji, Parti su mu u usta izlili rastopljeno zlato, kao kaznu za njegovu neizmjernu pohlepu.

ROBSTVO U RIMU

U Rimu je robova bilo još od najstarijih vremena, ali se njihov broj znatno povećao nakon velikih osvajanja. Imali su težak život i koristili su se za najteže i najopasnije poslove. Nisu imali nikakva prava i zavisili su od milosti svojih gospodara. Jedan rimski pisac čak je tvrdio da je jeftinije iscrpiti robove do smrti i zamijeniti ih, nego brinuti se za njih. Zbog toga su često dizali ustanke. Najpoznatiji je bio **ustanak Spartaka** u I vijeku p.n.e., koji je jedva bio ugušen. U vrijeme Carstva stanje se malo poboljšalo, a robovi su dobili i manju zakonsku zaštitu. Ipak, njihov položaj i dalje je bio težak.

Okovi kojima su vezivali rimske robove

Bolje su prolazili oni koji su živjeli i radili u domaćinstvima, a posebno su se cijenili učitelji i ljekari. Oni su često bili oslobađani od svojih gospodara. Takvi ljudi nazivali su se **oslobođenici**. S vremenom se stvorio veliki sloj oslobođenika, a neki od njih su uspjeli steći i ogromno bogatstvo.

Dva roba služe vino na gozbi

Znaš li da...

... Nezadovoljni svojim položajem, plebejci su nekoliko puta napuštali Rim i prijetili da će osnovati svoj grad. Uplašeni zbog toga, patriciji su morali napraviti više ustupaka kako bi uvjerili plebejce da se vrate u Rim.

Saznaj više

Još od najranije istorije Rima, veoma je bio važan odnos između **patrona** i **klijenata**. Rimljanin koji je tražio pomoć i zaštitu od nekog bogatog i moćnog pojedinca nazivao se klijent. Klijenti su morali svakodnevno da posjećuju svoje patrone, da ih prate dok šetaju gradom, da slušaju njihove naredbe i da na skupštini glasaju za njih i njihove najbliže. U najranije vrijeme, morali su čak i da ratuju u vojskama koje su prikupljali patroni. Patroni su, s druge strane, bili dužni da štite interese i prava svojih klijenata – ako je trebalo, zastupali su ih na sudu, davali im novac i pomagali im ako su se našli u nevolji. Smatralo se da broj klijenata odražava moć patrona: što više klijenata – to je patron bio moćniji. Ovaj običaj se zadržao i u carsko vrijeme.

PRIVREDNE DJELATNOSTI

Poljoprivreda i stočarstvo bili su osnova rimske privrede. U različitim provincijama uzgajale su se različite kulture, u zavisnosti od prirodnih uslova. Većina stanovnika obrađivala je male ili srednje posjede, dok su bogati raspolagali ogromnim imanjima koja su se zvala **latifundije**.

Dugi mir i odlična mreža puteva olakšavali su trgovinu među provincijama. Razne robe proizvedene na jednom kraju Carstva mogle su se naći i na drugom kraju. Samo u Rimu postojalo je više od 150 trgovačkih esnafa. Rimljani su trgovali i s dalekim zemalja Istoka uvozila se svila, začini i egzotične robe, a sa Baltičkog mora stizao je ćilibar.

Rječnik

oslobođenici – bivši robovi koji su bili oslobođeni od svojih gospodara.

Zlatna moneta cara Klaudija pronađen u Indiji.

Znaš li da...

- plebejci su se okupljali na svom plebejskom saboru, na kojem su birali svoje službenike. Najvažniji su bili plebejski tribuni, zaduženi da štite interese svih plebejaca. Budući da se smatralo da su tribuni pod zaštitom bogova, oni su stekli veliku moć i uticaj i kasnije su igrali važnu ulogu u upravljanju Republikom.
- robovi na Siciliji su već podigli dva ustanka nekoliko decenija prije Spartakovog ustanka? Za razliku od Spartaka, koji je želio da pobjegne iz Italije, robovi na Siciliji su organizovali svoju državu bivših robova. Međutim, kao i Spartakov ustanak, i ova dva ustanka su bila krvavo ugušena.

Iz djela starih pisaca

„Neki ljudi su ostavljali svoje bolesne i iscrpljene robove na ostrvu Asklepija, jer nisu htjeli da plaćaju za njihovo liječenje. Zato je car Klaudije objavio da će svi robovi koji su na takav način napušteni, ako ozdrave, postati slobodni i neće se vratiti pod vlast bivših gospodara. Ako pak neko odluči da ubije bolesnog roba, umjesto da ga napusti, moći će biti optužen za ubistvo."

– Svetonije opisuje jedan od carevih zakona kojim se ograničavala zloupotreba robova.

Jednako važna bila je i zanatska djelatnost. Svi veći gradovi, a naročito Rim, bili su veliki proizvodni i zanatski centri. To je važilo i za velike logore legija; zapravo, mnogi značajni gradovi nastali su u blizini logora rimskih legija.

Rječnik

latifundije – ogromna zemljišna imanja obrađivana od strane robova i slobodnih nadničara.

Mozaik na kojem je prikazano pretovarivanje tereta u luci Ostija. Teret se prebacuje sa velikog morskog broda na manji riječni brod koji će potom ploviti rijekom Tibar do Rima

Nadgrobni reljef rimskog oslobođenika, koji je prikazan kako prede vunu

Razmisli i odgovori

1. Da li danas ima ljudi koji nemaju jednake mogućnosti kao drugi? Šta se može učiniti povodom toga?

Zapamti

- U rimskom društvu postojale su velike razlike – patriciji su bili bogati i moćni, a plebejci obični ljudi koji su kasnije dobili politička prava.
- Postojali su i robovi, koji nisu imali nikakva prava. Najpoznatiji ustanak robova predvodio je Spartak.
- Osnova privrede bilo je poljoprivreda, ali su važni bili i trgovina i zanatstvo. Razvijena mreža puteva povezivala je cijelo Carstvo.

V.4. Svakodnevni život u Rimu

KULTURA ŽIVLJENJA

Život plemića se veoma razlikovao od života običnih građana. Oni su živjeli u velikim i prostranim vilama, koje su se nalazile u gradovima ili izvan njih. Kada su boravili u Rimu, dan su provodili na forumu, u Senatu ili u sudnicama. U slobodno vrijeme priređivali su raskošne gozbe i vodili rasprave o raznim temama iz politike, književnosti ili kulture uopšte.

Rimska vila

Obični građani živjeli su mnogo skromnije. Oni koji su živjeli izvan gradova, vrijeme su provodili posvećeni svakodnevnim poslovima. Siromašniji stanovnici gradova, posebno Rima, živjeli su u **insulama** – stambenim zgradama visokim i do šest spratova. U prizemlju su se nalazile razne prodavnice i zanatske radionice. Zbog loše gradnje, insule su se često rušile; u njima su izbijali i požari, koji su mogli zahvatiti veći dio grada.

Rječnik

insule – visoke zgrade sa mnogo stanova, u kojima su živjeli siromašniji ljudi u starom Rimu.

cirkus – stadion, mjesto u starom Rimu gdje se narod okupljao da gleda trke dvokolica, navija i zabavlja se.

Rimske insule

Iz djela starih pisaca

„Politički vješt car nije smio zanemariti ni glumce i druge izvođače na sceni, ni cirkus ni arenu. Car je razumio da je, kako bi kontrolisao rimski narod, najvažnije obezbijediti snabdijevanje žitom i priređivati predstave. Uspjeh vlasti zavisi koliko od ozbiljnih stvari, toliko i od zabave. Zanemarivanje ozbiljnih problema donosi veću štetu, ali zanemarivanje zabave donosi veću nepopularnost. Davanje novca je manje popularno od predstava: davanje novca zadovoljava samo pojedine plebejce, dok predstave čine sretnim čitavo stanovništvo."

– Fronton opisuje važnost priređivanja predstava i igara u Rimu.

Znaš li da...

- Rimljani su često koristili **garum** da poboljšaju ukus hrane? To je bio sos koji se pripremao od ribe i bilja. Unutrašnjost ribe se miješala sa solju i ostavljala da odstoji na suncu dok se ne pretvori u gust i aromatičan začin.
- Rimljani su često posjećivali gostionice? Gostionice su bile opremljene jednostavnim stolicama i stolovima, a osim vina, na jelovniku su se mogli naći masline, hljeb i čorba. Zapravo, Rimljani su bili veliki ljubitelji vina i često su ga miješali s vodom, medom i začinima.

Freska koja je stajala na zidu jedne gostionice.

ŠKOLE I OBRAZOVANJE

U početku je za obrazovanje djece bila zadužena porodica. Takvo obrazovanje uglavnom je značilo da dijete treba da nauči očev zanat. Čitati i pisati učila su samo djeca iz najviših slojeva. Kasnije su se u plemićkim porodicama pojavili učitelji – **tutori**, koji su najčešće bili robovi ili oslobođenici. U drugoj polovini III vijeka p.n.e. pojavile su se i prve privatne škole. Cijene pohađanja nastave bile su niske, pa je većina građana mogla sebi priuštiti da njihova djeca dobiju makar osnovno obrazovanje. Iako su većinu učenika činili dječaci, u školu su išle i mnoge djevojčice.

Nastava je počinjala ujutro. Bila je veoma stroga i često je bila praćena fizičkim kaznama. Učenici su svoje vježbe pisali na drvenim tablicama, a bogatija djeca i na papirusu. Najprije su učili pisanje, čitanje i osnove matematike, a zatim su izučavali grčki i latinski jezik, kao i klasične autore. Na kraju su učili besjedništvo (govorništvo). U doba Carstva veoma su važna postala pravna učilišta.

IGRE I ZABAVA

Stanovnici Rima često su imali priliku da uživaju u državnim praznicima i proslavama. Postojale su i brojne svečanosti povodom neke vojne ili političke pobjede. Posebno veličanstvene bile su proslave velikih pobjeda rimske vojske – ta su slavlja nazvana **trijumfi**. U doba Republike, igre i predstave organizovali su bogati, ambiciozni političari su u doba Republike organizovali igre, dok se u doba Carstva

Reljef na kojem su prikazani učitelj, njegov pomoćnik i dva učenika.

Saznaj više

U **trkama dvokolica** učestvovala su četiri tima – Plavi, Zeleni, Bijeli i Crveni. Svaki tim je mogao učestvovati s najviše tri vozača u jednoj trci. Vozači iz istog tima često su sarađivali protiv ostalih učesnika. Timovi su imali svoje grupe navijača i pristalica, a najpopularniji su bili Plavi i Zeleni. Čak su i carevi bili strastveni navijači – većina za Zelene, ali neki i za Plave. Rivalstva između navijačkih grupa bila su veoma žestoka i često su završavala fizičkim obračunima. Pronađene su brojne tablice s kletvama i uvredama koje su članovi jedne grupe upućivali onima iz druge. Navijačke grupe opstale su i u vrijeme Istočnog carstva, gdje su čak dobile politički i vojni značaj. Najvažniji politički događaj povezan s navijačkim grupama bilo je ustanak „Nika", u kojem su se Plavi i Zeleni udružili protiv cara Justinijana I.

o organizaciji brinula carska porodica. Broj praznika je toliko porastao da je u II vijeku n.e. u jednoj godini bilo čak 135 prazničnih dana.

Zabava se sastojala od raznih aktivnosti, a najpopularnije su bile trke dvokolica. Te trke su se održavale na **Kirkusu Maksimusu** – ogromnoj građevini koja je mogla da primi više od 150.000 gledalaca. Posebno mjesto u rimskim igrama i zabavi zauzimale su gladijatorske borbe. U najranije doba, one su bile dio etrurskih pogrebnih običaja, ali do sredine Republike, njihovo prvobitno značenje bilo je zaboravljeno, pa su se prikazivale samo radi zabave. Gladiatori su odmjeravali snage u različitim

Katon sa kćerkom

Lica historije

Prema tradiciji, Rimljani su u doba rane Republike živjeli skromno, umjereno, pa čak i strogo. To je važilo i za siromašne i za rimske plemiće. Postoje mnogi primjeri uspješnih političara i vojskovođa koji su, nakon završetka službe, vraćali se na svoja imanja i nastavili da obrađuju zemlju.

Međutim, u III i II vijeku p.n.e. pojavili su se novi uticaji. Rimska aristokratija se sve više prepuštala raskoši i slobodnom ponašanju. Protiv toga je govorio **Katon Stariji**, jedan od najpoznatijih političara Republike. Borio se protiv uticaja Grčke i helenističkog Istoka, a posebno nije imao povjerenja u grčke ljekare i filozofe. Zalagao se za povratak staroj rimskoj jednostavnosti i skromnosti, o čemu je pisao u mnogim svojim djelima. Za razliku od svojih prethodnika koji su pisali na grčkom, Katon je bio prvi rimski istoričar koji je pisao na latinskom jeziku.

Znaš li da...

... Harpastum je bila drevna rimska igra s loptom, slična današnjem ragbiju. Cilj je bio prenijeti loptu na suprotnu polovinu terena, dok se protivnički tim trudio da je oduzme. Rimski vojnici često su je igrali kao dio obuke; na taj način su se upoznavali s osnovnim principima vojne taktike i poboljšavali svoju fizičku izdržljivost.

vrstama borbi. Često se izvodila rekonstrukcija neke poznate bitke iz prošlosti; povremeno su se organizovale čak i pomorske bitke. Osim borbi između gladijatora, omiljene su bile i borbe s rijetkim divljim životinjama. Ponekad su se organizovale hajke na životinje, a ponekad su se životinje borile međusobno. Čak su i neki prestupnici završavali u areni kao žrtve divljih zvijeri.

Borba između gladijatora i borba gladijatora s divljim životinjama

Razmisli i odgovori

1. Kako se razlikovao život bogatih i siromašnih u Rimu?
2. Da li bi ti želio/željela prisustvovati gladijatorskoj borbi? Zašto da ili zašto ne?

Zapamti

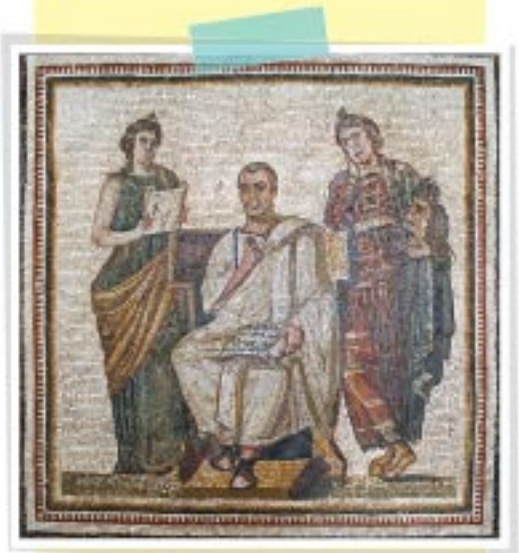
- U rimskom društvu postojala je velika razlika između bogatih i siromašnih – jedni su živjeli u vilama, a drugi u insulama. Djeca su se obrazovala kod kuće ili u školama, gdje je nastava bila stroga. Rimljani su se često zabavljali trkama, predstavama i gladijatorskim borbama, posebno u Cirkusu Maksimusu. Također, slavili su mnogo praznika – čak 135 dana godišnje.

V.5. Rimska kultura i umjetnost

RIMSKA KNJIŽEVNOST

Rimska književnost počela je da se razvija pod uticajem grčkih i helenističkih pisaca. Prvi rimski pisci čak su pisali na grčkom jeziku. Kao i Grci, i Rimljani su voljeli prozu, a posebno poeziju. S vremenom, mnogi rimski pisci proslavili su se svojim izuzetnim stilom i jezikom, pa se njihova djela danas smatraju klasicima.

Rimska književnost dosegla je vrhunac u posljednjem vijeku Republike i prvom vijeku Carstva. Najpoznatiji pjesnici tog doba bili su Vergilije, Horacije i Ovidije. Posebno je bila popularna „Eneida" od Vergilija. U ovom epskom djelu pjesnik opisuje putovanja i avanture trojanskog junaka Eneje – od uništenja Troje pa sve do njegovog dolaska u Latijum. Vergilije je slavio drevnu prošlost Rimljana, pjevao o rimskim vrlinama i naglašavao da su Rimljani predodređeni da postanu gospodari Sredozemlja.

Mozaik s prikazom Vergilija, koji u ruci drži svitak Ajneide. Pored njega se nalaze muze historije i tragedije.

Znaš li da...

... koloseum u Rimu bio je najveći amfiteatar u antici. Izgradili su ga carevi Flavije Vespazijan i njegovi sinovi Tit i Domicijan, zbog čega se često naziva i „Amfiteatar Flavijevaca". Građen od travertina, vulkanskog kamena i betona, procjenjuje se da je ova ogromna građevina mogla da primi između 50.000 i 80.000 gledalaca. Fasada je imala tri sprata, sa dorskim, jonskim i korintskim polustubovima, a na vrhu su postojali nosači za platnene nadstrešnice.

Koloseum je imao 80 ulaza koji su vodili do hodnika i stepenica, kojima su se gledatelji raspoređivali do svojih mjesta. Pristup sjedištima bio je tako dobro organizovan da se čitav objekat mogao isprazniti za nekoliko minuta. Koloseum se koristio za razne događaje i spektakle: gladijatorske borbe, lov na divlje životinje, pogubljenja prestupnika, pozorišne predstave i dr. – sve do ranog srednjeg vijeka.

Lica historije

Publije Ovidije

Publije Ovidije bio je jedan od najslavnijih rimskih pjesnika. Danas je najpoznatiji po svom epskom djelu s mitološkim sadržajem pod nazivom „Metamorfoze", ali je prvo stekao slavu zahvaljujući svojoj ljubavnoj poeziji. Za razliku od svojih savremenika, on nije pisao o slavnoj prošlosti Rima, niti je veličao vladavinu Avgusta. Više su ga zanimale ljubavne avanture i skandali rimske aristokratije. Budući da je i sam bio upleten u jedan takav skandal, bio je lično protjeran od cara Avgusta i umro je u izgnanstvu. Ne znamo tačno kakav je bio Ovidijev prestup, ali on sam kaže da je bio protjeran „zbog jedne pjesme i jedne greške".

Od proznih žanrova, Rimljani su posebno voljeli istoriografiju. Jedan od najpoznatijih istoričara bio je Tit Livije, koji je živio u vrijeme cara Avgusta. On je napisao jedno ogromno djelo u 142 knjige pod naslovom „Od osnivanja grada". U tom djelu prikazana je rimska historija od samih početaka Rima pa do vladavine cara Avgusta. Iako je Livije imao mnoge nedostatke kao historičar, znao je izvanredno da priča uzbudljive događaje i djela.

Besjedništvo je doživjelo svoj najveći procvat u doba kasne Republike. Od rimskih političara se očekivalo da budu vješti i uvjerljivi govornici; morali su znati govoriti i u Senatu, i pred okupljenim narodom, i na sudovima. Najveći rimski govornik bio je Kikeron, koji je ostavio veliki broj sudskih i političkih govora. Njegovi najpoznatiji govori su govori protiv Katiline i govori protiv Antonija. Napisao je i više filozofskih djela, ali u filozofiji su Rimljani još dugo zaostajali za Grcima.

Rimski govornik

Rimljani su dali ogroman doprinos razvoju pravne nauke. Počeci rimskog prava vezuju se za **Zakonik dvanaest tablica**, donesen još u V vijeku p.n.e. Kako se država razvijala, donosili su se i mnogi drugi zakoni. Rimski pravnici su analizirali i tumačili sve te zakone, i time postavili temelje pravne nauke. Svi rimski zakoni bili su konačno skupljeni i uređeni tek u VI vijeku n.e., u vrijeme cara Justinijana. Ta djela su kasnije poslužila kao osnova za razvoj savremenog prava.

RIMSKA UMJETNOST

I rimska umjetnost se razvijala pod spoljim uticajima. U početku je jak utjecaj imala etrurska kultura, a kasnije je prevagnuo grčki utjecaj. Ipak, Rimljani su dali vlastiti doprinos razvoju

Freske u spavaćoj sobi rimske vile

Saznaj više

Jedne od najprepoznatljivijih građevina u rimskim gradovima bile su **javne terme** (javna kupatila). Samo u Rimu, krajem 1. vijeka p.n.e., postojalo je više od 170 banja, a do 4. vijeka n.e. – skoro hiljadu. Rimljani su uživali da posjećuju terme i odlazili su barem jednom dnevno.

Banje su se sastojale od nekoliko glavnih prostorija – svlačionice, topla prostorija, vrela prostorija, hladna prostorija i sauna. Temperatura u prostorijama regulirala se pomoću bronzanog diska, kojim se otvarao ili zatvarao otvor na plafonu.

Prvobitno su prostorije grijane kotlima na ugalj, ali se od 1. vijeka p.n.e. proširila upotreba podnog grijanja. Kroz ventilacijski sistem, vreli zrak iz vanjskih peći ulazio je ispod poda, a zatim zagrijavao i zidove prostorije. Ovaj sistem grijanja koristio se i u drugim javnim zgradama, ali i u privatnim kućama.

umjetnosti. Jedna od glavnih osobina rimske umjetnosti je realistični portret. Rimljani nisu prikazivali likove idealizirano, već onako kako su zaista izgledali, sa svim svojim nedostacima. Realistični prikazi vidljivi su i na rimskim skulpturama, slikama, ali i na rimskom novcu.

Rimljani su bogato ukrašavali javne građevine i privatne domove skulpturama i slikama. Pod uticajem helenističkih zemalja, postepeno su se proširili i pažljivo izrađeni mozaici, kojima su se ukrašavali podovi. Mozaici su postali toliko popularni da je s vremenom svaka provincija razvila vlastiti stil. Kod Rimljana se pojavila i jedna novina: oni nisu koristili mozaike samo za ukrašavanje podova, već su ih postavljali i na zidove i svodove. Ova tehnika se kasnije koristila i pri izgradnji hrišćanskih crkava.

Detalj iz mozaika iz velike bazilike u Herakleji, Bitola.

RIMSKA ARHITEKTURA

Rimljani su bili izvanredni graditelji. U njihovo vrijeme, po prvi put u historiji, kao osnovni građevinski materijal počeo se koristiti beton. Rimski beton je bolje i čvršće povezivao kamene blokove, a mogao se stvrdnjavati i pod vodom. Zbog načina na koji

se pripremao, rimski beton ima veliku čvrstoću i trajnost – čak je trajniji od mnogih savremenih betona. Druga važna osobina rimske gradnje jeste korištenje luka, svoda i kupole.

Korištenje betona i luka omogućilo je Rimljanima da grade ogromne i dugotrajne građevine. Jedne od najpoznatijih su rimski vodovodi, nazvani **akvadukti.** Samo za potrebe Rima izgrađeno je više od deset akvadukta, koji su svakodnevno donosili svježu vodu za grad koji je u doba Carstva imao više od milion stanovnika. Druga vrsta građevina karakteristična za Rimljane su trijumfalne kapije. Sastojale su se od ogromnih stubova i jednog ili više prolaza pod svodom, a gradile su se u čast velikih vojnih pobjeda. Za građevinsku vještinu Rimljana svjedoče mnoge građevine koje su preživjele do danas. Među njima posebno mjesto zauzima **Panteon** – hram posvećen svim bogovima. Kupola ovog hrama važila je za najveću na svijetu sve do XV vijeka.

Rimski akvadukt

Rimljani su bili poznati i po svojim brojnim popločanim putevima, uz koje su bile smještene gostionice, stanice i prenoćišta. Ukupna dužina rimskih puteva širom Carstva prelazila je 80.000 kilometara.

Rimski Panteon

Razmisli i odgovori

1. Zašto su rimski pjesnici, poput Vergilija, pisali o prošlosti Rima? Šta su željeli postići?
2. Šta možemo saznati o rimskom društvu kroz njihovu umjetnost i arhitekturu?

Zapamti

- Rimska književnost, inspirisana grčkom, zablistala je kroz autore poput Vergilija i Cicerona, a rimsko pravo postavilo je temelje današnjeg zakonodavstva. Umjetnost se odlikovala realizmom, posebno u portretima i skulpturama.
- U arhitekturi, Rimljani su koristili beton i nove tehnike da izgrade veličanstvene objekte poput Panteona i akvadukata. Sa putevima dužim od 80.000 km, povezali su čitavo Carstvo.

V.6. Religija u rimsko doba

RIMSKI BOGOVI I VJEROVANJA

Rimljani su vjerovali da svijet nastanjuju različite natprirodne sile i duhovi. Posebno su poštovali duhove predaka, kao i zaštitničke duhove doma i ognjišta. Bogovi su, prema njihovom vjerovanju, živjeli na nebeskim visinama i u podzemnom svijetu. Smatrali su da bogovi upravljaju svim aspektima ljudskog života. Kako bi zadržali njihovu naklonost i izbjegli njihovu srdžbu, Rimljani su im se molili i prinosili različite žrtve. U trenucima velike opasnosti, zabilježeni su čak i primjeri ljudskih žrtava.

Minerva, Jupiter i Junona

Rimski bogovi i način na koji su ih zamišljali bili su slični grčkim. Kako je grčki kulturni uticaj rastao, tako su sličnosti postajale sve veće. Na kraju su se bogovi gotovo uopće nisu razlikovali osim po imenima.

Vrhovni bog bio je Jupiter, gospodar neba, gromova i munja. Vladao je zajedno sa svojom suprugom Junonom, zaštitnicom žena i braka. Njihova kćerka Minerva bila je božica mudrosti. Rimljani su zajednički slavili Jupitera, Junonu i Minervu, vjerujući da su oni najvažniji za stabilnost i napredak države. Veliku počast ukazivali su i Marsu, bogu rata, Vesti, božici doma i ognjišta, a kasnije i Veneri, božici ljubavi.

Mars Osvjetitelj, rimski bog rata

ISTOČNI KULTOVI

Rimljani su poštovali tuđa vjerovanja i dopuštali obožavanje lokalnih božanstava. Kult maloazijske Kibele bio

Znaš li da...

... Jan bio jedan od najneobičnijih rimskih bogova? Bio je bog početaka i završetaka, prijelaza, vrata i vremena. Zbog toga se prikazivao s dvostrukim licem. Kao bog početaka, pozivan je na početku svake ceremonije, pa je prvi mjesec u godini – januar, nazvan po njemu. Također je bio povezan s početkom i krajem svakog rata – vrata hrama posvećenog njemu otvarala su se za vrijeme rata, a zatvarala u vrijeme mira.

... planete u Sunčevom sistemu dobile su imena po rimskim bogovima? Izuzetak je planeta Uran. U 18. vijeku, predlagač tog imena pogrešno je pretpostavio da Uran potiče iz rimske mitologije, iako je zapravo iz grčke.

Lica historije

Numa Pompilije

Prema predaji, **Numa Pompilije** bio je drugi kralj Rima. Za razliku od Romula i drugih kraljeva, Numa je bio miroljubiv i za vrijeme njegove vladavine nije bilo novih osvajačkih ratova. Umjesto toga, posvetio se organiziranju novog grada. Donio je mnoge zakone i uredio vjerski život u Rimu, osnovao glavna svešteničkа udruženja, imenovao svećenike posvećene svakom bogu, utvrdio kako pravilno obavljati vjerske obrede, reformisao kalendar i izgradio hram boga Janusa. Tvrdio je da su sve te mjere bile inspirisane nimfom Egerijom, koja mu je bila stalna savjetnica. Bili su toliko bliski da, kada je saznala da je Numa umro, Egerija je toliko plakala da se od njenih suza pretvorila u izvor.

Naravno, sve je to legenda, a Numa vjerovatno nikada nije ni postojao. Ali ovakve priče su važne jer nam otkrivaju šta su Rimljani mislili i kako su shvatali vlastitu prošlost i početke svoje države. Romul se može shvatiti kao simbol za rimsku vojnu moć i osvajanja, a Numa – za uređenje države, poštivanje zakona i poštovanje rimskih bogova.

je uključen čak i u državni panteon. Druga božanstva su se postepeno širila među stanovništvom, često prateći trgovačke puteve. Vrlo popularan bio je kult Izide, stare egipatske božice, koja se tada slavila kao zaštitnica braka i žene, novorođenčadi i plodnosti. Popularan je bio i iranski Mitra, koji se u Rimu slavio zajedno s kultom Nepobjedivog Sunca. Mitraizam je bio popularan u vojsci, a neki vladari su smatrali Mitru i svojim ličnim zaštitnikom. Takva mistična

Rječnik

panteon – zbir svih bogova u nekoj religiji ili mitologiji

Božica Izida

Bog Mitra prikazan kao Nepobjedivo Sunce

vjerovanja širila su se zbog težnje ljudi ka dubljem duhovnom iskustvu, kao i zbog obećanja o boljem životu nakon smrti, koje su ta vjerovanja nudila.

RELIGIJA I DRŽAVA

Rimljani su vjerovali da će država biti sigurna i uspješna sve dok poštuju bogove. Zato su, prije donošenja bilo kakve odluke, najprije ispitivali kakva je volja bogova, odnosno da li oni odobravaju tu zamisao. Za to su bile zadužene brojne svećeničke udruge, koje su na različite načine pokušavale da otkriju kakva je poruka od bogova. Jedan od najčešćih načina bilo je ispitivanje unutrašnjih organa životinja – običaj koji su Rimljani preuzeli od Etruščana. Ipak, očekivalo se da poštovanje bogova i vršenje vjerskih obreda budu pristojni i u skladu sa rimskim zakonima. Zbog toga su se neki strani kultovi zabranjivali, a njihovi vjernici progonili.

U carskom periodu za državnu religiju brinuo se vladar, koji je bio i vrhovni svećenik. Nakon smrti, dobri vladari su proglašavani za bogove. U stvari, carevi su još za vrijeme svog života imali sopstveni carski kult u provincijama. On se slavio zajedno s kultom božice Rime. Poštivanje carskog kulta istovremeno je značilo i prihvatanje carske, odnosno rimske vlasti. Oni koji su odbijali da poštuju carski kult bili su kažnjavani i progonjeni.

Rječnik

svećenik – službenik u hramu koji je predstavljao vezu između ljudi i bogova, i zato je imao velik uticaj.

Avgust prikazan kao vrhovni sveštenik.

Saznaj više

„Saturnalije" su bile najveseliji i najomiljeniji praznik Rimljana. Proslava je počinjala 17. decembra: tada se oslobađala statua boga Saturna koja je tokom cijele godine bila okovana. Vremenom, praznik se počeo slaviti sve duže, pa su na kraju proslave trajale sedam dana. Neki carevi su pokušali da smanje broj prazničnih dana, ali narod je i dalje slavio čitavu sedmicu. Na Saturnalijama je vladala gotovo karnevalska atmosfera. Bilo je mnogo šale, a građani su nosili slobodnu i neformalnu odjeću. Razmjenjivali su poklone, najčešće voštane figurice ili keramiku, a vrijeme su provodili u jelu, piću, veselju i raznim društvenim igrama.

Na čitavu proslavu nadgledao je „prvak Saturnalija", čiji je izbor služio za ismijavanje uobičajenih, ozbiljnih izbora državnih službenika. Čak su i robovi imali veću slobodu. Večerali su ispred svojih gospodara i mogli su im se obraćati slobodnije, pa čak i drsko! Nije ni čudo što su Rimljani toliko voljeli ovaj veseli praznik, a slavni pjesnik Katul ga je proglasio „najboljim danom u godini".

Znaš li da...

- sveštenice koje su služile božici Vesti nazivale su se „vestalke"? Birane su među djevojčicama iz plemićkih porodica i služile su najmanje trideset godina. Za to vrijeme nisu smjele da se udaju niti da imaju ljubavne veze. Kršenje tog zavjeta kažnjavalo se strašnom smrću. Njihova dužnost bila je da održavaju sveti i vječni oganj Veste, koji je, prema legendi, u Rim donio kralj Numa Pompilije. Vestalka koja bi dopustila da se oganj ugasi bila bi bičevana i pretučena. Ipak, vestalke su bile veoma poštovane i uživale su privilegije koje nisu bile dostupne ostalim Rimljanima. Zato su mnoge od njih, i nakon što bi prošlo trideset godina, odlučivale da nastave sa svešteničkom službom.
- nazivi mjeseci su isti kao oni koje su koristili Rimljani? Neki od njih nazvani su po božanstvima, a neki – po svom mjestu u kalendaru. Juli i avgust, koji su ranije imali druga imena, preimenovani su u čast Julija Cezara i Oktavijana Avgusta.

Istraži

Napravi spisak s nekoliko rimskih bogova (na primjer: Jupiter, Minerva, Mars, Venera) i istraži kako su se zvali njihovi grčki ekvivalenti. Napiši po jednu rečenicu za svakog. Pronađi koji simboli ili životinje su ih predstavljali. Nacrtaj jednog od tih bogova sa njegovim simbolima.

Razmisli i odgovori

1. Zašto su Rimljani dopuštali poštovanje tuđih bogova, ali su ipak uveli carski kult?
2. Kako je religija pomagala Rimskog državi da održava red i vlast?

Zapamti

- Rimljani su poštovali mnoge bogove i duhove, posebno one povezane s domom i precima. Glavna božanstva bili su Jupiter, Junona i Minerva, zaštitnici države.
- Mnogi rimski bogovi bili su slični grčkim, ali s drugim imenima. Prihvatali su i strane kultove, kao što su Kibela, Izida i Mitra.
- Religija je bila povezana sa slobodom ispovijedanja vjere – car je bio vrhovni sveštenik i imao je vlastiti kult.

V.7. Pojava hrišćanstva

ISUS HRISTOS

Zbog dugog života pod jarmom osvajača, među Hebrejima se razvilo učenje da će Bog poslati Spasitelja koji će im pomoći da povrate slobodu. Jedna takva ličnost bio je Isus iz mjesta Nazaret, rođen za vrijeme cara Augusta. Zajedno sa svojim najbližim sljedbenicima, zvanim **apostoli,** putovao je kroz oblasti Judeje i Galileje i propovijedao da će Bog uspostaviti svoje carstvo i donijeti pravdu. Tokom svojih putovanja Isus je učio narod dobroti, smirenosti i međusobnoj ljubavi, a priča se i da je činio čuda. Njegova popularnost predstavljala je prijetnju i za Hebreje i za rimske vlasti. Zbog toga je, u vrijeme cara Tiberija, Isus bio razapet – a prema njegovim učenicima, nakon tri dana je uskrsnuo.

ŠIRENJE HRIŠĆANSTVA

Hrišćanstvo je počelo kao pokret unutar hebrejske religije, ali se brzo proširilo i među ostalim stanovništvom. Već do II vijeka postojale su veće hrišćanske zajednice u svim važnijim gradovima Carstva. Najveći broj vjernika dolazio je iz nižih slojeva, ali je bilo i uticajnih pojedinaca koji su pripadali rimskoj aristokratiji. Širenje hrišćanstva bilo je olakšano zahvaljujući organizaciji Carstva. Ono je bilo veliko i imalo je odličnu mrežu puteva koja je povezivala gradove i pokrajine. Najudaljenija mjesta u državi bila su međusobno povezana. Dug period mira omogućio je ljudima da putuju bezbjedno.

Mozaik s prikazom Isusa, crkva Sv. Praksede, Rim

Rječnik

katakombe – podzemne prostorije ili hodnici gdje su se u staro vrijeme sahranjivali ljudi.

hadž – putovanje vjernika do svetog mjesta.

Znaš li da...

... Julijan (361–363), nazvan „Otpadnik", bio je posljednji car koji je pokušao da spriječi širenje hrišćanstva i da obnovi poštovanje prema starim bogovima? Ponovo je otvorio hramove koji su bili zatvoreni i obnovio mnogo toga što je u međuvremenu propalo. Nije organizovao nove progone hrišćana, već je ukinuo razne privilegije koje su vjernici i crkva dobijali kroz godine. Ipak, njegove mjere su postepeno postajale sve strožije. Na kraju, njegove reforme nisu uspjele, jer je nakon samo godinu i po dana vlasti, Julijan poginuo u pohodu protiv Persije.

Saznaj više

Katakombe su dugi podzemni hodnici u kojima su hrišćani sahranjivali svoje preminule vjernike. U vrijeme velikih progona – kada je okupljanje i obavljanje obreda po privatnim kućama postalo opasno – katakombe su se počele koristiti i kao skrovišta i mjesta za bogosluženje. Hrišćani su ukrašavali zidove katakombi jednostavnim crtežima i simbolima, poput ribe, jagnjeta, pastira, sidra, kako bi pokazali svoju vjeru bez da budu otkriveni od Rimljana. Ove slike su izgledale kao svakodnevne scene, ali su vjernicima prenosile hrišćanske poruke i ideje. Nakon priznanja hrišćanstva kao ravnopravne religije, katakombe su postale mjesto hodočašća.

Isus i apostoli

Korištenje grčkog i latinskog jezika širom Carstva omogućilo je da poruka lakše stigne do različitih naroda. Učenja Isusa u početku su se prenosila usmeno. Ubrzo su se pojavila i pisana djela, u kojima su se tumačila i objašnjavala hrišćanska vjerovanja i davali praktični savjeti. Veliku važnost imala su poslanice sv. apostola Pavla, kao i četiri evanđelja u kojima su opisani život i djela Isusa. Oni su poslužili kao

Krštenica u Stobiju

Znaš li da...

- ... dva najvažnija hrišćanska praznika su Božić, dan kada je rođen Isus, i Vaskrs (Uskrs), kada je on vaskrsao. Pravoslavni hrišćani Božić slave sedmog januara, dok se Vaskrs svake godine slavi na različit datum, ali uvijek u nedjelju.
- ... tokom svojih misionarskih putovanja, apostol Pavle je četiri puta posjetio provinciju Makedoniju? Tokom tih putovanja osnovao je prve hrišćanske zajednice u Filipima, Tesaloniki i Bereji.

osnova za **Novi zavjet**, koji zajedno sa **Starim zavjetom** čini svetu knjigu hrišćana – **Bibliju**.

HRIŠĆANSKI PROGONI

U početku, Rimljani nisu posvećivali mnogo pažnje hrišćanima. Smatrali su ih još jednom jevrejskom sektom, pa su njihova vjerovanja i obrede prezirali i ismijavali. Hrišćani su povremeno bili napadani i gonjeni – na primjer, za vrijeme cara Nerona, koji ih je optužio da su podmetnuli veliki požar u Rimu. Ipak, u prva dva vijeka takvi slučajevi su bili izuzetak. Progon hrišćana postao je češći u trećem vijeku, a vrhunac je dostigao za vrijeme cara Dioklecijana i njegovog nasljednika Galerija. U njihovo vrijeme stradalo je mnogo hrišćana; takve osobe nazivamo **mučenicima.**

Treba zapamtiti da se progoni nisu dešavali zbog netrpeljivosti prema hrišćanskoj religiji. Rimljani nisu bili zainteresovani za to u šta hrišćani vjeruju. Međutim, kako su hrišćani vjerovali samo u jednog Boga, Hrišćani

Rječnik

sekta – grupa ljudi koja vjeruje i ponaša se drugačije od većinske vjerske zajednice.

vaskrsenje – povratak u život nakon smrti.

evanđelja – knjige koje pripovijedaju životnu priču i učenja Isusa Hrista.

Zlatni novčić cara Galerija

Lica historije

Apostola Pavla

Apostola Pavla prvi put srećemo u „Djelima svetih apostola", i to kao progonitelja hrišćana. Bio je revnosni pripadnik hebrejske vjere; ali jednom, dok je putovao za Damask, navodno ga je zaslijepilo nebesko svjetlo i čuo je glas Hrista koji ga je upitao zašto ga progoni. Nakon toga, Pavle se krstio. Budući da je imao rimsko građansko pravo, putovao je svuda i propovijedao Evanđelje – od Arabije do Španije, i među Hebrejima i među paganima. Tokom svog misionarskog djelovanja, apostol Pavle osnovao je mnoge crkvene zajednice i napisao brojne poslanice koje su uključene u Novi zavjet. Prema predanju, pogubljen je odsijecanjem glave u Rimu, za vrijeme vladavine cara Nerona.

Iz djela starih pisaca

„Hrišćani ne treba da se gone, ali ako ih neko prijavi i optuži, tada treba da budu kažnjeni. Ako neko poriče da je hrišćanin, i to javno dokaže time što će prinijeti žrtve našim bogovima, čak i ako je ranije bio sumnjiv, treba mu oprostiti jer se pokajao. Prilikom optuživanja ne treba uzimati u obzir anonimne dojave, jer su one najgori primjer i nisu primjereni duhu našeg vremena."

– Uputstva cara Trajana upravniku provincije Plinju o postupanju u slučaju optužbi protiv hrišćana.

su odbijali da ukažu počast državnim božanstvima i da učestvuju u carskom kultu. Kao što smo pomenuli, odbijanje se smatralo za izdaju koja se kažnjavala smrću. Ipak, do IV vijeka već je postalo jasno da se hrišćanstvo ne može iskorijeniti nasiljem. Zato su 313. godine Konstantin I i Licinije objavili **Milanski edikt**. Ovim dokumentom hrišćanima je zagarantovana sloboda vjeroispovijesti i vraćena im je sva imovina oduzeta tokom progona. Već 380. godine, car Teodosije I proglasio je hrišćanstvo za državnu religiju.

Prikaz bitke na Milvijskom mostu. Navodno, prije ove bitke Konstantin je na nebu ugledao znak u obliku krsta.

Razmisli i odgovori

1. Misliš li da je važno da svako ima slobodu da vjeruje u što želi? Zašto?
2. Zamisli da si učenik u vremenu kada su hrišćani bili progonjeni. Kako bi se osjećao kada bi čuo da je neko kažnjen samo zato što vjeruje drugačije?

Zapamti

- Hrišćanstvo je počelo sa učenjima Isusa Hrista o ljubavi, pravdi i Božjem carstvu.
- Prema vjerovanju, on je bio razapet i uskrsnuo nakon tri dana.
- Vjera se brzo proširila po Rimskom Carstvu zahvaljujući miru, putevima i zajedničkim jezicima.
- Hrišćani su bili progonjeni zato što nisu poštovali carski kult. Godine 313. Milanskim ediktom dobili su slobodu vjere, a 380. godine hrišćanstvo je postalo državna religija.

PROVJERI KOLIKO SI NAUČIO/NAUČILA

V.1. Stari Rim

1. Koji su bili među najvažnijim i najpoznatijim narodima koji su živjeli na Apeninskom poluostrvu?
2. Zašto je položaj grada Rima bio povoljan za njegov razvoj?
3. Ko je bio osnivač Rima i koji su organi osnovani u njegovo vrijeme?
4. Kako su etrurski kraljevi utjecali na izgled i kulturu ranog Rima?
5. Kako je funkcionirala Rimska republika? Koji su bili glavni organi vlasti?
6. Šta je bilo značajno za ulogu konzula i Senata u Rimu?
7. Kako je izgledala rimska vojska u vrijeme Republike?
8. Opiši kako je Rim pokorio cijelu Italiju. Koje je narode pobijedio?
9. Uporedi Hanibala i Skipiona kao vojskovođe. Po čemu su se razlikovali?

V.2. Rimsko Carstvo

1. Ko je pobijedio u borbama nakon smrti Julija Cezara?
2. Zašto se uređenje Oktavijana Avgusta naziva principat?
3. Koje je teritorije osvojio Avgust i kako su one ojačale Carstvo?
4. Po čemu su se istakli carevi Klaudije i Trajan?
5. Objasni kako je izgledalo Rimsko carstvo u vrijeme Trajana.
6. Zašto se prva dva vijeka Carstva smatraju vremenom stabilnosti?
7. Šta je dominat i po čemu se razlikuje od prinkipata?
8. Zašto je Dioklecijan sproveo temeljne reforme u državi?
9. Kakvu je ulogu imao Konstantin I u daljem razvoju Carstva?

V.3. Rimsko društvo

1. Koje su bile dvije glavne društvene grupe u ranoj rimskoj državi?
2. Zašto su plebejci vodili borbu protiv patrikija?
3. Šta je postignuto političkom borbom plebejaca u III vijeku p.n.e.?
4. Uporedi položaj plebejaca i patricija u Republici.
5. Kako se razvijala podjela između građana i stranaca kada se rimska država širila?
6. Koji su građani nazivani "časnima" u vrijeme Carstva i zašto?
7. Kakav je bio položaj robova u Rimu?
8. Koje su bile glavne privredne djelatnosti u rimskoj državi i zašto?
9. Prikaži kako bi izgledao jedan dan iz života rimskog zanatlije ili trgovca.

V.4. Svakodnevni život u Rimu

1. Kako se razlikovao način života plemstva od onog običnih građana u Rimu?
2. Objasni zašto su insule često izazivale nesreće u gradu.
3. Kakvo je bilo obrazovanje rimske djece u najranijim fazama?
4. Uporedi školu u Rimu sa današnjom školom. Po čemu se razlikuju?
5. Koji je predmet bio posebno važan za učenike koji su htjeli postati javni govornici?

6. Kako su se zvale proslave velikih vojnih pobjeda u Rimu?
7. Objasni kako su se promijenili broj i način organizovanja praznika od Republike do Carstva.
8. Koje su bile najpopularnije igre i zabave u Rimu?
9. Kakva je bila uloga gladijatorskih borbi u rimskom društvu?

V.5. Rimska kultura i umjetnost

1. Koji je bio najpoznatiji rimski ep i ko je bio njegov autor?
2. Objasni šta je „Eneida" i zašto je bila važna za Rimljane.
3. Zašto su se rimski pjesnici često inspirisali grčkim mitovima i književnošću?
4. Koji rimski historičar je napisao djelo u 142 knjige? Kakav je bio njegov stil?
5. Objasni zašto je govorništvo bilo važno u Rimskoj Republici.
6. Koji je najstariji rimski zakonik, kada je donesen i zašto je značajan?
7. Zamislimo da si umjetnik u rimskoj provinciji. Kakav bi mozaik napravio i gdje bi ga postavio?
8. Objasni kako su funkcionirali rimski akvadukti i kakva je bila njihova uloga.
9. Zašto se Panteon smatra jednim od najveličanstvenijih rimskih dostignuća u arhitekturi?

V.6. Religija u rimsko vrijeme

1. Objasni zašto su Rimljani prinosili žrtve bogovima.
2. Kako su se rimski bogovi mijenjali pod uticajem grčke kulture?
3. Ko je bio vrhovni bog u rimskom panteonu i koja su još dva božanstva vladala s njim?
4. Zašto su Jupiter, Junona i Minerva smatrani zaštitnicima države?
5. Koji strani kultovi su bili prihvaćeni i prošireni u rimskoj državi?
6. Opiši kult Izide i zašto je bio popularan u Rimu.
7. Koji su bili razlozi za popularnost mističnih vjerovanja kao što je mitraizam?
8. Zamislimo da si rimski vojnik. Zašto bi prihvatio kult Mitre?
9. Kakva je bila povezanost između religije i državne politike u Rimu?
10. Zašto su neki strani kultovi bili zabranjeni u Rimu?

V.7. Pojava hrišćanstva

1. Ko je bio Isus Hristos i odakle je poticao?
2. Objasni zašto se poruka Isusa smatrala nadom među dijelom stanovništva u Carstvu.
3. Prema hrišćanima, šta se desilo nakon raspeća Isusa?
4. Kako se hrišćanstvo proširilo kroz Rimsko Carstvo?
5. Zašto su grčki i latinski jezik bili važni za širenje vjere?
6. Šta su poslanice apostola Pavla i kakav je njihov značaj?
7. Objasni kako je nastao Novi zavjet.
8. Zašto su hrišćani bili progonjeni od rimskih vlasti?
9. Šta predstavlja Milanski edikt i koje je njegovo značenje za hrišćanstvo?

GEOGRAFIJA TEMA VI

ORIJENTACIJA U GEOGRAFSKOM PROSTORU

Uvod

Ljudi su oduvijek imali potrebu da odrede svoj položaj u prostoru kako bi se kretali bezbjedno i postigli svoje ciljeve. S vremenom su naučili koristiti različite orijentire – prirodne i one koje je stvorio čovjek – kako bi se snašli u okolini.

Bilo da je to planina, rijeka, kulturno-historijski spomenik ili sportski objekt, sposobnost orijentacije je ključna za razumijevanje prostora oko nas. Sunce, Sjevernjača, mahovina na drveću, kompas i karte dio su alata koje koristimo da bismo precizno odredili geografski položaj nekog objekta ili mjesta.

U savremenom svijetu, orijentacija nije samo vještina preživljavanja, već i osnova za putovanja, istraživanje i otkrivanje novih mjesta.

SADRŽAJI

- VI.1. Zemlja na globusu i geografska karta
- VI.2. Razmjera i vrste razmjere
- VI.3. Vrste geografskih karata
- VI.4. Geografska/kartografska mreža, izohipse i kartografski znakovi
- VI.5. Geografska širina i geografska dužina
- VI.6. Orijentacija u prostoru
- VI.7. Zemljina rotacija i Zemljina revolucija
- VI.8. Mjesno vrijeme, vremenske zone i linija promjene datuma
- Provjeri koliko si naučio/la

Na kraju ove teme moći ćeš:

- ✓ koristiti globus, geografsku kartu, paralele, meridijane, izohipse i kartografske znakove u konkretnim situacijama;
- ✓ odrediti geografsku širinu i geografsku dužinu određenog mjesta i koristiti razmjer za izračunavanje udaljenosti u prirodi pomoću geografske karte;
- ✓ objasniti načine orijentacije u prostoru i primijeniti neke od njih u praksi;
- ✓ objasniti mjesno/lokalno vrijeme, vremenske zone, svjetsko vrijeme i odrediti vremensku zonu za mjesta/gradove koji pripadaju različitim vremenskim zonama.

VI.1. Zemlja na globusu i geografskoj karti

ZEMLJA NA GLOBUSU

Globus, kao nastavno pomagalo, sa svojim oblikom, izgledom i položajem ose, najvjerniji je model za predstavljanje i proučavanje Zemlje u školskim uslovima. Sa globusa se može saznati oblik Zemlje, raspored velikih kopnenih i vodenih površina i nagib Zemljine ose. Na globusu je predstavljena cijela Zemljina površina, uopšteno i sa manje informacija, posebno kada je riječ o malim državama u svijetu.

U nastavi geografije koriste se dvije vrste globusa: **indukcioni** i **geografski globus**. Na indukcionom globusu nisu prikazani prirodni elementi Zemlje, kao što su kopno i vode. On služi za vježbanje, jer se po njemu može pisati kao po školskoj tabli. Na geografskom globusu prikazani su kontinenti i okeani, odnosno najkrupniji oblici Zemljine površine. Budući da globus nije praktičan za nošenje i čuvanje, ali je i siromašan informacijama o Zemljinoj površini, za širu primjenu se izrađuju i koriste razne **geografske karte**.

GEOGRAFSKA KARTA

Geografska karta je umanjena ili uopštena slika cijele Zemljine površine ili nekog njenog dijela predstavljeni

Rječnik

geografski globus – model planete Zemlje koji se okreće.

geografska karta – crtež Zemljine površine, njenih pojedinih dijelova, kontinenata ili država.

oska – zamišljena prava oko koje se neko tijelo okreće.

hemisfera – polulopta.

Geografski globus

Indukcioni globus

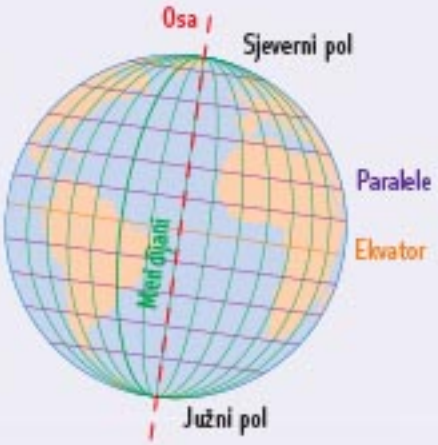
Saznaj više

Koji su elementi globusa?

Osa: Globus uvijek stoji na osi – zamišljenoj liniji koja prolazi kroz Sjeverni pol, Južni pol i središte Zemlje.

Polovi i ekvator: Sjeverni i Južni pol su najsevernija i najjužnija tačka na globusu. Ekvator je zamišljena kružna linija koja presijeca globus na sredini između polova, dijeleći ga na sjevernu i južnu hemisferu.

Kartografska mreža: sastoji se od paralela (**naporednika**) i **meridijana**. Linije koje su paralelne s ekvatorom nazivaju se **naporednici**, a one koje ga sijeku pod pravim uglom nazivaju se **meridijani.**

Razvučena Zemljina površina sa globusa na kartu

Rječnik

elipsoid – geometrijsko tijelo koje nastaje rotiranjem elipse oko vlastite ose.

ekvator – zamišljena kružna linija koja prolazi na jednakoj udaljenosti od polova Zemljine lopte i dijeli je na dvije polulopte.

legenda – popis znakova na karti i njihova objašnjenja.

atlas – zbirka geografskih ili drugih vrsta karata.

Razlika između prikaza Evrope na globusu i karti: Globus je najtačniji prikaz oblika naše planete, dok je karta prikaz Zemlje na ravnoj površini. Na globusu je prikazan cijeli svijet, dok karta može prikazivati cijeli svijet ili samo jedan njegov dio.

Elementi karte

na ravnoj podlozi. To je posebno nacrtana slika, izrađena uz primjenu odabranih boja i matematičkih pravila kako bi dala što realniju predstavu o prikazanom prostoru. **Boje** se koriste za jasno i nedvosmisleno predstavljanje prirodnih elemenata Zemlje, kao što su: nizije, planine, okeani, jezera, rijeke itd.Pored prirodnih obilježja, karte sadrže i **nazive, brojčane podatke** i druge simbole. Sve to pomaže da karta bude korisna za učenje jer pokazuje gdje se nalaze prirodni elementi i kako ljudi koriste prostor u kojem žive. Geografska karta se sastoji od više elemenata: **okvir, razmjera, sadržaj, legenda, kartografska mreža** i drugi.

Geografska karta iz XVIII vijeka, na kojoj su prikazane hemisfere, kontinenti i okeani

Znaš li da...

... Zemlja ima nepravilno loptast, odnosno elipsoidni oblik? Na najsjevernijoj i najjužnijoj tački (kod polova) spljoštena je, dok je u sredini izdužena i najširа kod ekvatora.

Geografske karte se izrađuju u elektronskom i štampanom obliku, na papiru ili na platnu. Pored geografskih karata, za nastavu u školama koriste se i druge vrste karata za druge svrhe. Zbirka više geografskih karata koje kao cjelina predstavljaju cijelu Zemljinu površinu naziva se **atlas**.

Geografski atlas

Istraži

1. Usporedi površinu Republike Sjeverne Makedonije na globusu i na geografskoj karti. Primjećuješ li razlike? Navedi i objasni neku od najvažnijih razlika.

Razmisli i odgovori

1. Okreni globus i pronađi mjesto koje želiš posjetiti. Kako ćeš najlakše stići tamo?
2. Geografske karte izrađuju se u različitim projekcijama. Koji su kontinenti na školskim kartama najrealnije prikazani, a gdje su dimenzije iskrivljene? Zašto?
3. Najveće ostrvo na svijetu, Grenland, zauzima pet puta manju površinu od kontinenta Evrope. Šta misliš, zašto je na geografskim kartama svijeta Grenland prikazan slične veličine kao Evropa?
4. Zašto su kopnene površine na geografskim kartama prikazane različitim bojama?
5. Kojim simbolom bi označio/la dom zdravlja ako trebaš nacrtati kartu nekog naseljenog mjesta?

Zapamti

- Globus kao nastavna pomoć najvjerodostojnije prikazuje Zemlju.
- Postoje dvije vrste globusa: geografski i indukcioni.
- Geografska karta je umanjena ili pojednostavljena slika Zemlje.
- Svaka karta ima više elemenata: naslov, razmjer, sadržaj, legenda, kartografska mreža i dr.
- Zbirka više karata naziva se atlas.

VI.2. Razmjera i vrste razmjere

POJAM RAZMJERE

Razmjera je jedan od matematičkih elemenata po kojem se karte kao posebni crteži (slike) razlikuju od proizvoljno izrađenih, umjetničkih crteža i slika. Razmjera prikazuje odnos između prirodne i prikazane (nacrtane) površine prikazanog prostora. Ona je odgovorna za tačnost karte, čija smanjena Zemljina površina mora odgovarati prirodnoj veličini prikazanog prostora. Razmjera omogućava realno predstavljanje s očuvanim rasporedom elemenata u prostoru. Razmjera je odnos između rastojanja na karti i istih rastojanja u prirodi. Ona pokazuje koliko je puta neka dužina ili površina u prirodi smanjena na karti.

VRSTE RAZMJERA

Razmjera na karti može biti označena **brojem** ili **grafički** (linijski). Pomoću nje mogu se izračunavati stvarne dužine prikazanih puteva, rijeka, granica i slično. Također, uz pomoć razmjere mogu se izračunavati i prikazane površine na karti: državne teritorije, jezera, općine itd. U kućnim i školskim uslovima, razmjera nam omogućava da saznamo prirodne dimenzije geografskog prostora.

Brojna razmjera na geografskim kartama označena je velikim i uočljivim brojevima, van prikazane (kartirane) površine. Ona je obavezan matematički element karata koji prikazuje odnos ili proporciju između stvarne i prikazane dimenzije Zemljine površine. Prva cifra označava jedinicu i prikazuje rastojanje na karti, dok drugi broj pokazuje koliko je puta to rastojanje (dužina) umanjeno u odnosu na svoju stvarnu veličinu u prirodi. Na primjer, razmjera

Rječnik

razmjera – broj koji pokazuje koliko su puta dimenzije na karti smanjene u odnosu na dimenzije u prirodi.

brojna razmjera – predstavljanje razmjere brojevima, na primjer: 1 : 100.000

grafička razmjera – predstavljanje razmjere linijom pomoću razmjernih oznaka.

Brojna razmjera

Saznaj više

Piratke karte skrivenog blaga bile su izrađivane u razmjerama koje su vješto mijenjane kako bi ih razumio samo onaj ko ih je nacrtao. Slučajni pronalazači takvih karata morali su uložiti dodatni trud da shvate razmjeru karte prije nego što krenu u potragu za blagom.

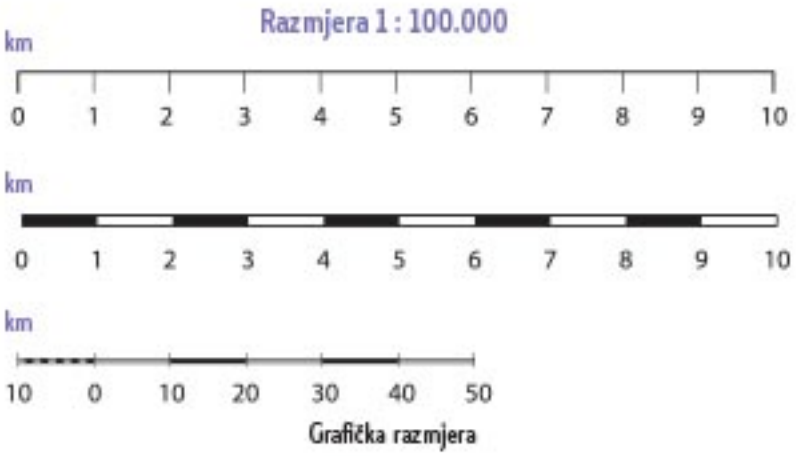
1 : 1.000.000 znači da 1 cm na karti predstavlja 1.000.000 cm u prirodi, odnosno 10.000 metara, što je jednako 10 kilometara.

Grafička razmjera je vodoravna linija podijeljena na više jednakih dijelova. Brojevi iznad ili ispod linije prikazuju stvarna rastojanja u prirodi, što znači da svaki dio linije odgovara određenoj dužini u prirodi. Tačnije, jedan centimetar na toj liniji odgovara jednom ili više kilometara u stvarnosti. Grafička razmjera omogućava brzo i jednostavno izračunavanje kraćih rastojanja na kartama bez potrebe za matematičkim proračunima koji su neophodni kod brojčane razmjere.

NAČIN PRIMJENE GRAFIČKE RAZMJERE

Grafička razmjera se koristi tako što se uz pomoć lenjira ili šestara izmjeri dužina između dva mjesta na karti, a zatim se to rastojanje prenese na grafičku razmjeru, desno od nule. Broj koji se poklopi s prenesenom dužinom prikazuje kolika je stvarna udaljenost u prirodi.

Na primjer, ako je rastojanje između dva mjesta na karti 3 cm, i ta dužina se na grafičkoj razmjeri poklapa s brojem 6 km, to znači da je stvarno rastojanje između tih mjesta 6 kilometara.

Grafička razmjera

Primjena grafičkog razmjera uz pomoć lenjira i šestara

Saznaj više

Razmjera na geografskim kartama svijeta je **relativna**, odnosno nije svugdje ista. Naime, kada se sferna površina Zemlje treba prikazati na ravnoj površini kod geografskih karata, mora doći do izraženog izduživanja polarnih oblasti. Zbog toga su područja oko polova na geografskim kartama svijeta prikazana većima u odnosu na njihove stvarne dimenzije u prirodi.

Znaš li da...

... je 2012. godine izrađena najmanja karta na svijetu, veličine samo 22 x 11 mikrometara? Razmjera te karte je otprilike 1 : 200.000.000.000. Toliko je mala da se može vidjeti samo pod veoma jakim mikroskopom. Hiljadu ovakvih karata moglo bi stati na samo jedno zrno soli!

FUNKCIJA I SVRHA RAZMJERE

Razmjera – bilo brojna ili grafička – je neophodan element geografskih karata koji pomaže kartografima da tačno i vjerno prenesu Zemljinu površinu na papir. Nama razmjera pomaže da lakše i precizније razumijemo udaljenosti između mjesta i veličine prostora prikazanog na karti. Uz pomoć razmjere možemo izračunati koliko iznosi stvarna udaljenost u prirodi između dvije tačke na karti – bez da putujemo tamo. To je veoma korisno kod: planiranja putovanja, istraživanja, učenja i snalaženja u prostoru (orijentacije). Također, razmjera nam pokazuje da li je karta izrađena za prikaz manjeg područja (velika razmjera) ili velikog prostora (mala razmjera). Zato svaka geografska karta mora imati jasno označenu razmjeru da bismo je mogli pravilno koristiti.

Grafička razmjera pokazuje da udaljenost od 4 cm na karti odgovara 1 km u prirodi.

Istraži

Podijelite se u male grupe ili parove. Uz pomoć razmjere, izračunajte kolika je udaljenost u prirodi između Skoplja i Strumice, prema izmjerenoj udaljenosti na karti.

Razmisli i odgovori

1. Na karti sa razmjerom 1 : 100.000, udaljenost između dvije tačke je 5 cm. Koliko su udaljene te tačke u prirodi?
2. karti je rastojanje između Štipa i Radoviša 10 cm. U prirodi (zračna linija), udaljenost između njih je 25 km. Koja je razmjera karte?

Zapamti

- Zemlja se prikazuje na globusu i na geografskoj karti svijeta, uvijek u nekom umanjenom obliku.
- Da bi se izradila karta, mora postojati određena razmjera.
- U zavisnosti od prikaza razmjera može biti brojna i grafička.
- Grafička razmjera je vodoravna linija podijeljena na više jednakih dijelova.

VI.3. Vrste geografskih karata

KRITERIJ ZA PODJELU KARATA

Postoji više vrsta karata, u zavisnosti od cilja s kojim su izrađene i namjene kojoj treba da posluže korisnicima. U osnovi, podjela svih karata može se izvršiti prema: **razmjeri, sadržaju i namjeni.**

PODJELA KARATA PREMA RAZMJERI

Prema veličini razmjere karte se dijele na: **planove, topografske i geografske karte.**

Planovi imaju krupan razmjer, obično od 1 : 1000 do 1 : 10.000. Oni služe za detaljno prikazivanje malih površina Zemlje (gradovi) s vrlo visokim stepenom tačnosti.

Topografske karte, uobičajeno, se izrađuju u razmjeru od 1 : 10.000 do 1 : 200.000. One služe za veoma bogato i precizno prikazivanje većih površina Zemlje (općine i manji regioni država). One se koriste za orijentaciju u

Rječnik

plan – karta s krupnim razmjerom, za detaljno prikazivanje malih površina Zemlje (gradovi)

topografska karta – karta za bogato i precizno prikazivanje određenih površina Zemlje (općine i manji regioni država)

Plan grada Roterdama, u krupnom razmjeru

Roterdam na karti u sitnom razmjeru

Znaš li da...

... najstarija poznata geografska karta je stara oko 2500 godina i izradio ju je stari grčki naučnik Anaksimandar? Ta karta bila je nacrtana na koži ili drvetu i prikazivala je tada poznate dijelove svijeta.

manjem prostoru. Uz njihovu pomoć može se odrediti nagib zemljišta, nadmorska visina bilo koje tačke u prostoru, a nude i druge praktične koristi.

Geografske karte se izrađuju u srednjoj razmjeri, od 1 : 200.000 do 1 : 1.000.000, ili u sitnoj razmjeri od 1 : 1.000.000 do 1 : 40.000.000. One služe za prikaz vrlo velikih površina Zemlje (države, kontinenti ili cijeli svijet), ali sa visokim stepenom uopćenosti i manje informacija.

Rječnik

fizička karta – uopćena karta u srednjoj ili sitnoj razmjeri, za prikaz prirodnih elemenata sa Zemljine površine (planine, nizije, jezera, rijeke i drugo)

Dio topografske karte, razmjera 1 : 25.000

Primjer geografske karte, razmjera 1 : 25.000.000

PODJELA KARATA PREMA SADRŽAJU I NAMJENI

Karte prema **sadržaju** dijelimo na: **fizičke, političke** i **privredne**. Fizičke karte u prvi plan ističu prirodne elemente Zemljine površine: obale, reljef i vode. Političke karte ističu političku podjelu svijeta na države, regije unutar država, općine i atare naseljenih mjesta. Privredne karte prikazuju izgrađene objekte i privredne karakteristike prikazanog prostora: poljoprivredu, industriju, saobraćaj, turizam i slično.

Fizička karta Evrope

Politička karta Evrope

Privredna karta Evrope za energetske izvore i objekte

Znaš li da...

... topografske karte izrađene u razmjeri od 1 : 25.000 do 1 : 50.000 u prošlosti su imale primarno značenje u vojnim uslovima? One su se koristile za precizno čitanje reljefa i pravilno postavljanje strategije za napad ili odbranu.

Sadržaj i namjena često se poklapaju, tako da se prema namjeni mogu izdvojiti: **školske, saobraćajne, pomorske, turističke, historijske, klimatske** i druge. Karte koje se obično koriste u školi na časovima geografije nazivaju se fizičko-geografske karte. One na prikazanoj površini nude ravnomjeran pregled prirodnih i privrednih elemenata prostora.

Primjer klimatske karte Amerike

Turistička karta Evrope

Razmisli i odgovori

1. Zašto ljudi koriste različite vrste geografskih karata, umjesto samo jedne?
2. Ako se kreće kroz planinske, nenaseljene prostore, koja vrsta karte će ti biti od najveće koristi – topografska ili politička? Zašto?
3. Da li su sve karte jednako tačne? Šta misliš, šta je važnije – veličina karte ili tačnost prikazanih informacija?

Zapamti

- Prostor sa Zemlje se prikazuje na ravnoj površini s određenom razmjerom, sadržajem i legendom.
- Planovi se izrađuju u veoma krupnoj razmjeri.
- Geografske karte prikazuju velike površine Zemlje.
- Karte prema namjeni dijele se na: školske, saobraćajne, pomorske, turističke i druge.
- Topografske karte imaju veliko praktično značenje za orijentaciju i snalaženje u prostoru.

VI.4. Geografska/kartografska mreža, izohipse i kartografski znakovi

KARTOGRAFSKA MREŽA

Za lakše i tačnije određivanje **mjestopoložaja** svih elemenata koji se prikazuju na globusu i kartama, izrađuje se **mreža** od horizontalnih i vertikalnih linija. Te linije zapravo čine **kartografsku mrežu**, sastavljenu od **naporednika** (paralele) i **meridijana**, poznatu pod imenom **geografski koordinatni sistem**.

NAPOREDNICI

Sve tačke na Zemlji, osim polova, pri njenoj rotaciji u trajanju od 24 sata opišu puni krug od 360°. Zamišljeni krugovi tačaka koje rotiraju su paralelni i leže jedan nasuprot drugom. Ti zamišljeni krugovi nazivaju se **naporednici** ili paralele.

Naporednici imaju različitu dužinu. Najduži naporednik je **ekvator**, koji prolazi kroz središnji dio Zemlje i dijeli je na dvije jednake polulopte: sjevernu i južnu. Ekvator, kao početni naporednik, označen je sa 0°. Od ekvatora prema Sjevernom i Južnom polu, zamišljeni naporednici postaju kraći. Budući da polovi predstavljaju tačke koje ne opisuju pune krugove tokom Zemljine rotacije, na svakoj Zemljinoj polulopti može se povući po **89 paralela**. Njihov zbir, uključujući ekvator, daje ukupno **179 naporednika** u kartografskoj mreži globusa i geografskih karata.

MERIDIJANI

Meridijani su zamišljene polukružne linije koje povezuju Sjeverni i Južni pol. Oni su jednake dužine i presijecaju sve naporednike pod pravim uglom. Meridijani imaju jednaku dužinu i prolaze kroz svaki stepen ekvatora. Budući da je

Rječnik

naporednici – paralele, zamišljene kružne linije na Zemljinoj lopti, paralelne s ekvatorom

meridijani – zamišljene polukružne linije koje sijeku naporednike i povezuju dva Zemljina pola

kartografska **mreža** – mreža od naporednika i meridijana, tj. geografski koordinatni sistem

izohipsa – linija koja na topografskoj karti povezuje mjesta s istom nadmorskom visinom

ekvidistanca – visinska razlika između izohipsi

kota – tačka nadmorske visine označena brojkom na geografskoj karti

Naporednici

Meridijani

ekvator krug koji ima 360°, to znači da postoji **360 meridijana.** Zbog jednake dužine svih meridijana, početni meridijan je određen međunarodnim dogovorom. Za početni meridijan se smatra onaj koji prolazi kroz mjesto Grinič, u blizini Londona. Taj meridijan se zove **Grinički meridijan** i označava se sa 0°.

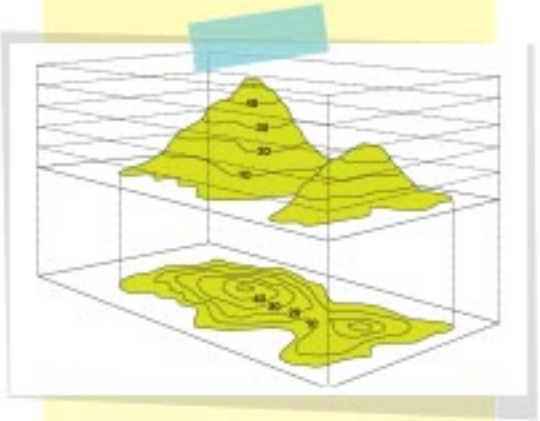
IZOHIPSE

Izohipse su zatvorene krive linije koje povezuju tačke reljefa sa istom nadmorskom visinom i nikada se ne sijeku. Najviše se koriste kod topografskih karata za plastično prikazivanje rasporeda, pravca pružanja i nagiba reljefnih površina.

U jednoj grupi od nekoliko koncentrično postavljenih izohipsi, uobičajeno je da unutrašnje, kraće izohipse prikazuju viši teren, a spoljašnje, duže izohipse prikazuju niži teren. Rastojanje između dvije susjedne izohipse prikazuje visinsku razliku terena koji predstavljaju. Ako su izohipse blizu jedna drugoj, to znači da je teren strm, odnosno ima veći nagib. Kada su izohipse udaljene jedna od druge, to ukazuje na blag nagib terena.

U legendi karte obavezno treba biti označena **ekvidistanca**, tj. visinska razlika između izohipsi u sadržajnom dijelu karte.

Za lakšu upotrebu karata, pored izohipsi postoje i **kote**, tj. tačke s označenom nadmorskom visinom u metrima. Zajedno s izohipsama, kote omogućavaju jasniji prikaz reljefnih karakteristika predstavljene Zemljine površine.

Predstavljanje reljefnih površina pomoću izohipsi

Izohipse na topografskoj karti

KARTOGRAFSKI ZNACI

Osim reljefa i ostalih prirodnih elemenata, u geografskom prostoru postoje i izgrađeni objekti: **naselja,**

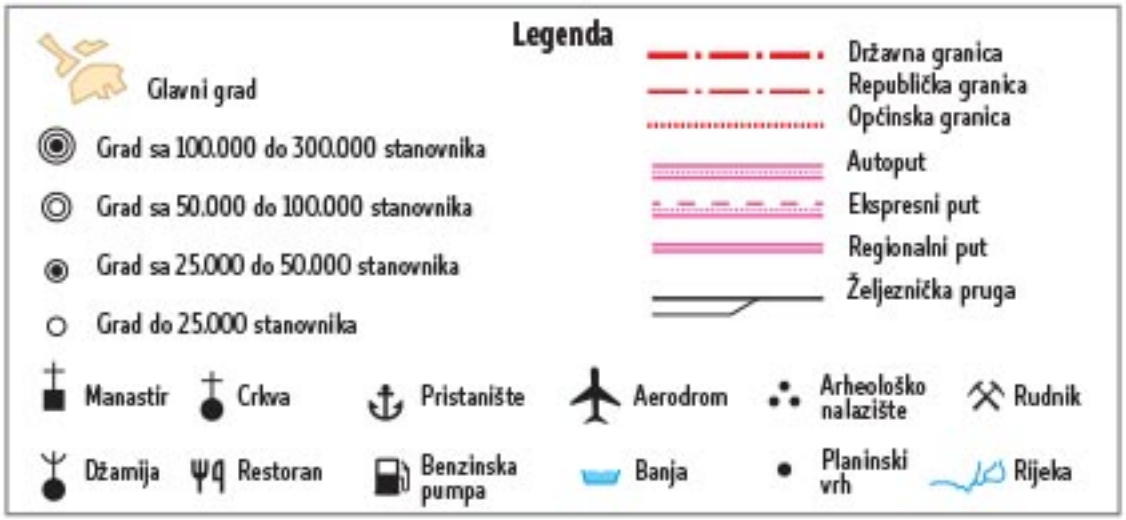
Saznaj više

Prateći jednu **izohipsu** možemo pronaći sva mjesta koja imaju istu nadmorsku visinu. Tamo gdje su izohipse blizu jedna drugoj, teren je strm. Tamo gdje su udaljene jedna od druge, teren je ravniji.

Na topografskim kartama s razmjerom 1 : 50.000, **ekvidistanca** između izohipsi može biti postavljena na 20 metara. Svaka peta izohipsa prikazana je zadebljanom linijom i označava promjenu nadmorske visine od 100 metara.

putevi, željeznice, aerodromi, rudnici, fabrike, hidrocentrale, vjerski objekti itd. Njihovo prikazivanje na geografskim kartama može zauzeti mnogo prostora i prekriti neki od prirodnih elemenata Zemlje. Da bi se uštedio prostor na geografskim kartama, prikazivanje privrednih i nekih prirodnih objekata riješeno je pomoću **kartografskih znakova**. To su mali simboli koji ne zauzimaju mnogo prostora u sadržajnom dijelu, a pokazuju lokaciju privrednih i nekih prirodnih objekata u stvarnosti. Značenje tih simbola objašnjeno je u legendi, što nam pomaže da lakše čitamo karte.

Kartografski znaci

Istraži

Uz pomoć topografske karte pronađi nekoliko mjesta s različitom nadmorskom visinom koristeći izohipse. Prepoznaj i zapiši 5 kartografskih znakova koje uočavaš na karti.

Razmisli i odgovori

1. Kako se zovu linije koje povezuju Sjeverni i Južni pol?
2. Kakve su linije naporednici – kružne ili polukružne? A kakve su meridijani?
3. Možemo li u prirodi vidjeti naporednik ili meridijan? Objasni.

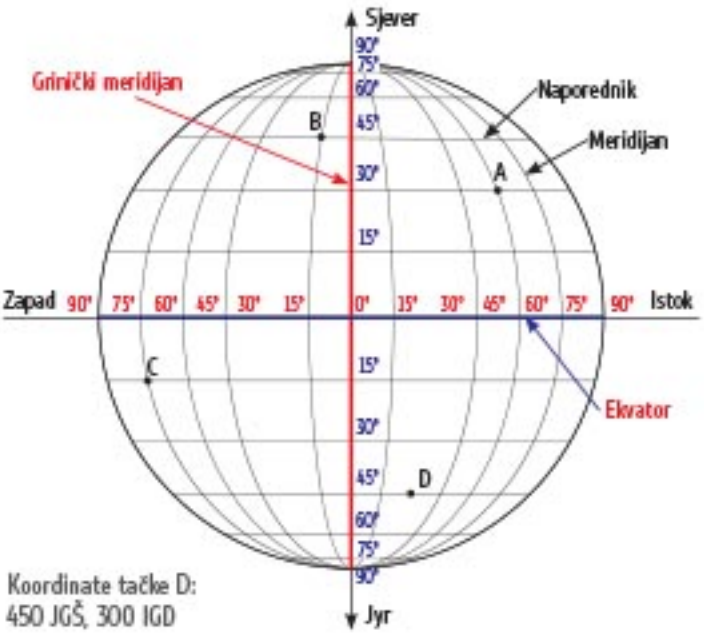
Zapamti

- Za lakše i tačnije određivanje položaja svake tačke, karta i globus imaju kartografsku mrežu, koja se sastoji od naporednika (paralela) i meridijana.
- Zamišljeni paralelni krugovi sjeverno i južno od ekvatora nazivaju se naporednici, a zamišljene polukružne linije koje povezuju Sjeverni i Južni pol su meridijani.
- Za početni meridijan smatra se Grinički meridijan.
- Izohipse su zatvorene krive linije na karti koje povezuju tačke s istom nadmorskom visinom.
- U legendi, kartografskim znacima se označavaju privredni i neki prirodni objekti na karti.

VI.5. Geografska širina i geografska dužina

POLOŽAJ ODREĐENE TAČKE NA ZEMLJINOJ LOPTI

Odrediti položaj određene tačke na Zemljinoj površini – bez obzira da li se nalazi naseljenom mjestu, usred okeana ili u pustinji – znači odrediti njene **koordinate**. To zapravo znači odrediti geografsku širinu i geografsku dužinu te tačke. Za tu svrhu koristi se **geografski koordinatni sistem** (mreža) sa naporednicima i meridijanima, koji su ucrtani na globusu i geografskim kartama.

Koordinatni sistem za određivanje geografskog položaja

GEOGRAFSKA ŠIRINA

Geografska širina predstavlja uglenu udaljenost određene tačke na Zemljinoj površini u odnosu na **ekvator**. Ona može biti sjeverna ili južna. Tačke koje se nalaze sjeverno od ekvatora imaju sjevernu geografsku širinu (SGŠ) a tačke koje se nalaze južno od ekvatora imaju južnu geografsku širinu (JGŠ). Geografska širina se izražava u uglirnim stepenima, minutama i sekundama. Tačke na sjevernoj hemisferi mogu imati od 0° do najviše 90° (kod Sjevernog pola) sjeverne geografske širine. Tačke na južnoj hemisferi mogu imati od 0° do najviše 90° (kod Južnog pola) južne geografske širine.

Rječnik

koordinate – opis geografske lokacije određene tačke u prirodi ili na geografskoj karti

Naporednici

Meridijani

Koordinatna tačka

Linije mreže za određivanje koordinata

GEOGRAFSKA DUŽINA

Geografska dužina predstavlja uglovno rastojanje određene tačke na Zemljinoj površini u odnosu na **Grinički meridijan**. Ona može biti isključivo istočna ili zapadna. Tačke koje se nalaze istočno od Griniča imaju istočnu geografsku dužinu (IGD), a tačke koje se nalaze zapadno od Griniča imaju zapadnu geografsku dužinu (ZGD). Geografska dužina se izražava u stepenima, minutama i sekundama. Tačke istočno od Griniča mogu imati od 0° do najviše 180° istočne geografske dužine, a tačke zapadno od Griniča mogu imati od 0° do najviše 180° zapadne geografske dužine. Ako je ekvator krug koji dijeli Zemlju na sjevernu i južnu poluloptu (hemisferu), tada je Grinički meridijan polukrug koji dijeli Zemlju na zapadnu i istočnu poluloptu.

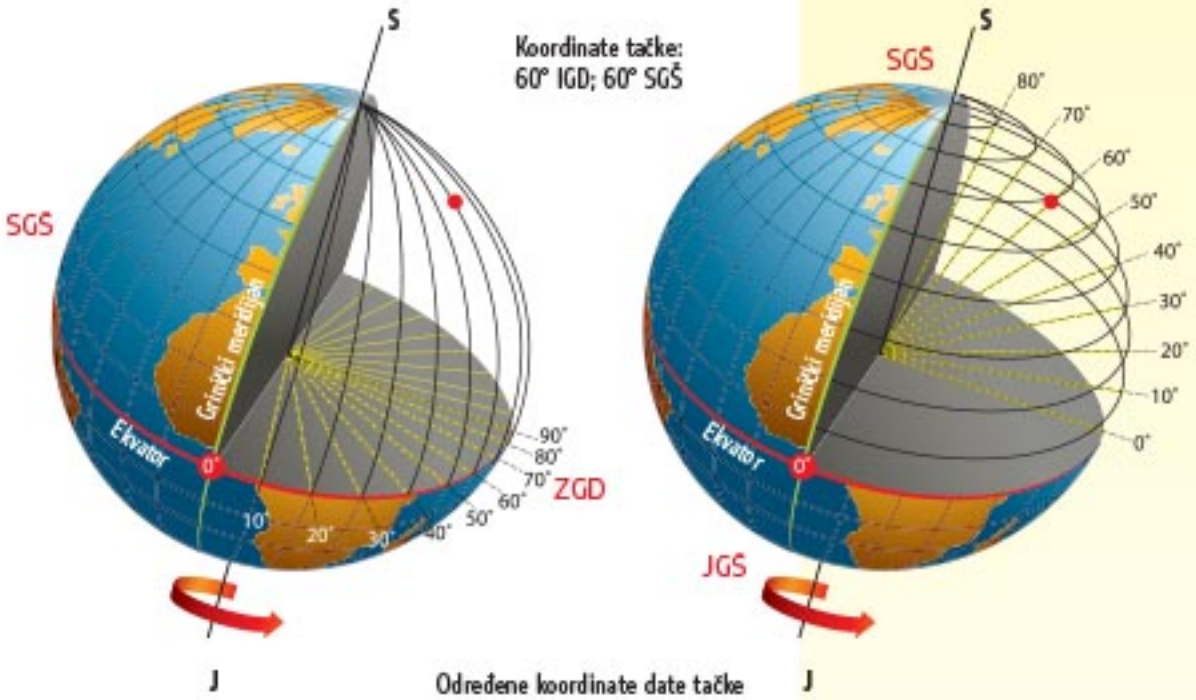
Rječnik

geografska širina – uglovno rastojanje bilo koje tačke u odnosu na ekvator

geografska dužina – uglovno rastojanje bilo koje tačke u odnosu na Grinički meridijan

ekvator – zamišljena kružna linija koja dijeli Zemljinu kuglu na dvije polulopte

Grinič – naseljeno mjesto u blizini Londona, gdje se nalazi Kraljevska opservatorija za astronomska istraživanja

Određene koordinate date tačke

Znaš li da...

... polovi imaju najveću geografsku širinu (Sjeverni pol 90° SGŠ i Južni pol 90° JGŠ) i nemaju definisanu geografsku dužinu? Sjeverni pol je jedina tačka na Zemlji odakle se u kojem god pravcu krene – ide se prema jugu. Kod Južnog pola je obrnuto – odatle se u kojem god pravcu krene ide prema sjeveru!

Znači, geografske koordinate određene tačke na Zemljinoj površini nalaze se na mjestu gdje se ukrštaju naporednik i meridijan te iste tačke. Geografske koordinate označavaju položaj određene tačke, izražavajući njeno uglovno rastojanje kako od ekvatora, tako i od Griničkog meridijana.

Geografska dužina, zajedno sa geografskom širinom, omogućava precizno određivanje položaja bilo koje tačke na Zemlji. Ona je od velikog značaja za orijentaciju, navigaciju i korištenje geografskih karata. Danas, uz pomoć satelita i GPS-uređaja (ili GPS-aplikacija na našim mobilnim telefonima), koordinate se određuju brzo i tačno, što je posebno važno za putovanja, mapiranje i istraživanje.

Grinički meridijan

Znaš li da...

... do 1884. godine za početni meridijan se smatrao Pariski meridijan? Zato se u starim kartama geografska dužina Pariza označava kao 0 stepeni, a sve ostale dužine su bile prilagođene tom meridijanu. Odluka o tome koji će meridijan biti uzet kao početni smatrala se borbom za političku moć između Francuske i Velike Britanije. Danas se u Parizu može posjetiti Pariska opservatorija i vidjeti tačno gdje je prolazio Pariski meridijan.

Pariski meridijan prolazi kroz opservatoriju u Parizu

Razmisli i odgovori

1. Mogu li dva mjesta imati istu geografsku širinu?
2. Mogu li dva mjesta imati istu geografsku širinu i geografsku dužinu?
3. Ako ekvator dijeli planetu Zemlju na sjevernu i južnu poluloptu, na koje polulopte dijeli Grinički meridijan?
4. Može li nadmorska visina imati negativnu vrijednost?

Zapamti

- Geografska širina pokazuje koliko je neko mjesto udaljeno na sjever ili na jug od ekvatora.
- Geografska dužina pokazuje koliko je to mjesto udaljeno na istok ili na zapad od početnog meridijana.
- U kartografskoj mreži ima 360 meridijana i 179 naporednika.
- Geografska širina može biti sjeverna ili južna, dok geografska dužina može biti istočna ili zapadna.

VI.6. Orijentacija u prostoru

Pod pojmom orijentacija podrazumijeva se svijest o položaju na kojem se nalazimo u datom trenutku u prostoru. Geografska orijentacija sastoji se od određivanja i pokazivanja strana svijeta iz tačke stajališta. To se može postići uz pomoć **sredstava za orijentaciju**. Ona mogu biti tehnički uređaji, kao što je kompas, zatim analogni ručni sat, ili pak neki prirodni i izgrađeni objekti koji se nalaze u prostoru.

KOMPAS

Strane svijeta najtačnije se određuju pomoću **kompasa**. On se sastoji od kućišta na kojem su slovima označene međunarodne skraćenice za glavne i sporedne strane svijeta: N – sjever, S – jug, E – istok i W – zapad. U sredini se nalazi magnetna igla koja se lako rotira kada je kompas u horizontalnom položaju.

Orijentacija u prirodi pomoću kompasa

Rječnik

orijentacija – određivanje položaja određene tačke

kompas – naprava s magnetnom iglom pomoću koje se određuju strane svijeta i koja služi za orijentaciju u prostoru

Kompas

Znaš li da...

... prvi kompas je izumljen u drevnoj Kini prije više od 2000 godina? Kompas je bio napravljen od magnetiziranog kamena u obliku kašike koji se okretao na metalnoj ploči. U početku nije služio za putovanja, već za proricanje sudbine i odabir sretnog pravca! Tek kasnije je počeo da se koristi za orijentaciju pri putovanjima.

Jedna polovina igle je obojena crvenom bojom i pokazuje sjevernu stranu, dok druga polovina igle pokazuje jug. Za tačno određivanje strana svijeta, u blizini kompasa ne smije biti metalnih predmeta jer oni privlače **magnetnu iglu** kompasa.

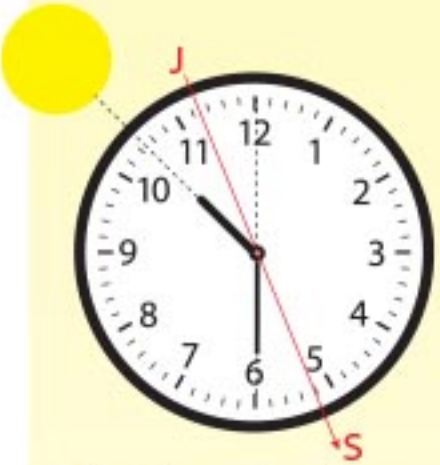
ORIJENTACIJA POMOĆU SUNCA I RUČNOG SATA

Vrlo često se ljudi orijentišu prema **Suncu**. Sjene koje objekti na Zemlji bacaju mijenjaju svoju dužinu i pravac tokom dana. Sjene predmeta su najkraće u podne i pokazuju pravac sjevera. Ovo pravilo važi kod nas i nije univerzalno za cijeli svijet jer zavisi od mjeseca u godini i od geografske širine mjesta na kojem se vrši orijentacija. Uz pomoć Sunca i ručnog analognog sata može se odrediti južna strana. Naime, kada je mala kazaljka usmjerena prema Suncu, tada simetrala ugla između nje i broja 12 pokazuje pravac juga.

Rječnik

mov – zelena biljna pokrivka koja raste na vlažnim površinama

godovi – koncentrični prstenovi na površini presječenog stabla nekog drveta

Orijentacija pomoću Sunca i ručnog sata

Određivanje strana svijeta pomoću ručnog sata

Znaš li da...

... snijeg i led na planinama i brdima mogu poslužiti kao pokazatelji strana svijeta? Snijeg se duže zadržava na sjevernim (zasjenjenim) padinama, dok se brže topi na južnim (osunčanim) padinama. Južne padine u ljetnom periodu imaju vidljivo siromašniju vegetaciju od sjevernih. Tragovi vlage i epifitska vegetacija (movovi) na starim i napuštenim građevinama najčešće su vidljivi na njihovim sjevernim zidovima.

ORIJENTACIJA POMOĆU ZVIJEZDE SJEVERNJAČE

Noću, kada je vedro nebo, najbolji pokazatelj za orijentaciju u prostoru je zvijezda **Sjevernjača**. Ona se nalazi iznad **Sjevernog pola** i pokazuje pravac **sjevera**. Sjevernjača je najsjajnija zvijezda u sazviježđu Mala Mečka ili Mala Kola.

Orijentacija u prirodi pomoću zvijezde Sjevernjače

ORIJENTACIJA POMOĆU PRIRODNIH I IZGRAĐENIH OBJEKATA U PROSTORU

U gustoj šumi možemo se orijentirati prema **mahovini** i prema **godovima** (prstenovima) stabala. Mov najčešće raste na sjevernoj strani drveća jer je ta strana u sjeni. Godovi na stablima, na južnoj strani presječenih stabala, više su razmaknuti, dok su na sjevernoj strani gušće raspoređeni.

U prostoru se možemo orijentirati i pomoću **vjerskih objekata** (crkve, džamije i sl.). Kod pravoslavnih crkava, glavni ulaz je postavljen na zapadnu stranu, dok je oltar na istočnoj strani. Kod pravoslavnih groblja, spomenik je postavljen na zapadnoj strani, nasuprot izlasku Sunca s istočne strane.

Orijentacija pomoću godova na presječenom stablu

Istraži

Ispitaj pravilo određivanja strana svijeta pomoću vlastite sjene, ručnog sata i zvijezde Sjevernjače. Da li primjećuješ neko odstupanje?

Istraži na koje se još načine možeš orijentirati u prirodi – na primjer pomoću tragova životinja, potoka, vjetra, stijena i reljefnih oblika.

Razmisli i odgovori

1. Šta znači orijentirati se u prostoru?
2. Kako se možemo orijentirati u prirodi danju, a kako noću?
3. Koje uređaje možemo koristiti za orijentaciju u prostoru?

Zapamti

- Pod pojmom orijentacija podrazumijeva se svijest o položaju u prostoru.
- Strane svijeta najjednostavnije se određuju pomoću kompasa.
- U prirodi možemo koristiti prirodne znakove za orijentaciju. U tome nam mogu pomoći položaj Sunca tokom dana, zvijezda Sjevernjača tokom noći, mahovine i godovi na drveću, itd.

VI.7. Zemljina rotacija i Zemljina revolucija

ZEMLJA SE NEPRESTANO KREĆE

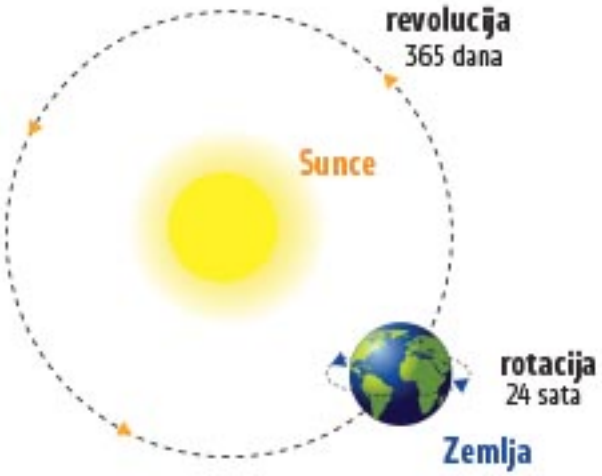
Zemlja je u stanju stalnog kretanja. Ona rotira oko svoje ose, kreće se oko Sunca i zajedno sa Suncem i ostalim planetama kreće se oko centra **galaksije**. U prošlosti, posebno u srednjem vijeku, postojalo je mišljenje da je Zemlja nepokretna, a da se ostala nebeska tijela kreću oko nje. Ova pogrešna tvrdnja bila je rezultat čulne varke kod posmatrača. Privid da je Zemlja nepokretna javlja se zbog toga što se svi predmeti oko posmatrača zajedno sa Zemljom kreću istom brzinom.

Rječnik

galaksija – zvjezdana skupina od stotina milijardi zvijezda

orbita – putanja kojom se kreću nebeska tijela ili vještačke letjelice

zemljina rotacija – okretanje, kruženje Zemlje oko svoje ose

Zemljina rotacija i Zemljina revolucija

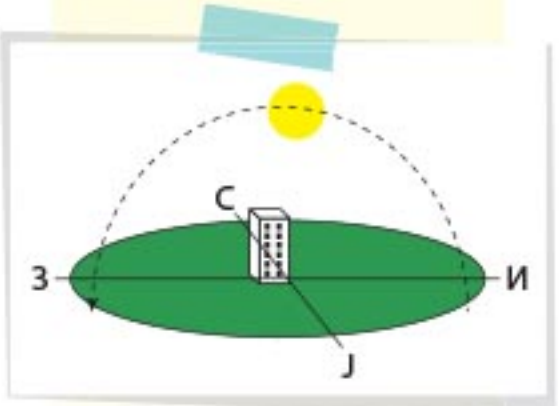
Pravac i rotacijske brzine Zemlje

ZEMLJINA ROTACIJA I POSLJEDICE

Kretanje Zemlje oko svoje zamišljene ose s zapada ka istoku naziva se **Zemljina rotacija**. Tokom rotacije, Zemlja opiše cijeli krug oko svoje ose u periodu od 24 sata, odnosno u jednom danu.

Sve tačke na Zemlji ne rotiraju jednakom brzinom. Najveću rotacijsku brzinu postižu tačke na ekvatoru, jer je on najduži krug koji se opisuje oko Zemlje. Tačke bliže polovima za isto vrijeme opisuju kraće krugove, što znači da rotiraju sporije.

Zbog rotacije, svaka tačka na Zemljinoj površini samo jednom u toku dana se nalazi u položaju nasuprot Suncu. To se dešava u podne, kada kažemo da je Sunce najviše na nebu, odnosno u **zenitu** iznad te tačke.

Dnevno prividno kretanje Sunca

Naučni dokazi za rotaciju Zemlje su: prividno dnevno kretanje Sunca oko Zemlje u pravcu istok–zapad, elipsoidni oblik Zemlje, skretanje stalnih vjetrova – pasata i drugi. Kao glavna posljedica Zemljine rotacije javlja se smjena dana i noći u periodu od 24 sata.

Rječnik

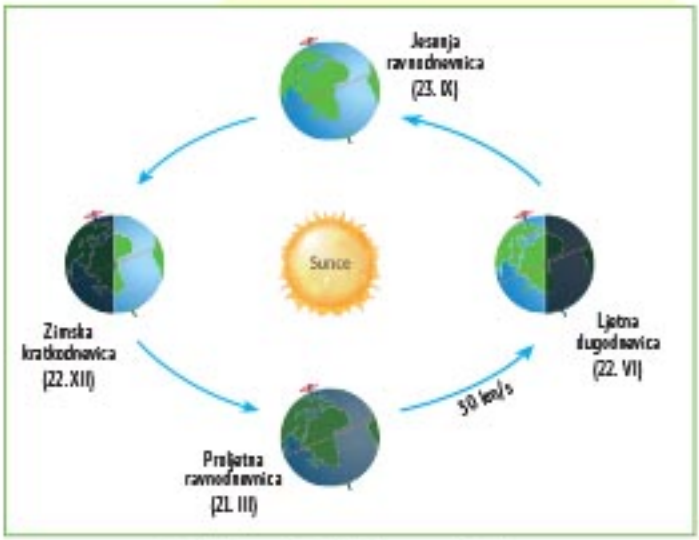
zemljina revolucija – kretanje Zemlje oko Sunca

zenit – kada je Sunce najviše na nebu iznad jedne tačke

ZEMLJINA REVOLUCIJA I POSLJEDICE

Kretanje Zemlje oko Sunca naziva se **Zemljina revolucija**. Zemlja u vremenskom periodu od 365 dana i približno 6 sati obiđe jednom oko Sunca po eliptičnoj putanji, koja se naziva **orbita**. Dužina orbite iznosi oko 940 miliona kilometara. Osa Zemlje u odnosu na ravan orbite nagnuta je pod uglom od 66 stepeni i 33 minute (66° 33'). Prosječna brzina Zemlje tokom revolucije iznosi približno 30 km/s.

Postoji više naučnih dokaza za Zemljinu revoluciju. Jedan od njih je prividno godišnje kretanje zvijezda na nebu. Naime, kod posmatrača zvijezda stvara se utisak da one mijenjaju položaj tokom godine i opisuju kružno kretanje po nebu. Budući da je Zemljina osa nagnuta, različiti dijelovi Zemlje tokom godine primaju različitu količinu Sunčeve svjetlosti, što dovodi do posljedica revolucije: **smjene godišnjih doba** i **neujednačenog trajanja dana i noći** na dvije polulopte.

Zemljina revolucija i glavne posljedice

SMJENA GODIŠNJIH DOBA

Između **20. i 21. marta** nastupa **proljetna ravnodnevnica**. Tada Zemlja zauzima takav položaj da su **obe njene polulopte jednako osvijetljene i zagrijane** od strane Sunca. Dan i noć traju po **12 sati**. Na **sjevernoj hemisferi** počinje proljeće, a na **južnoj** jesen.

Između **20. i 22. juna** nastupa **ljetna dugodnevica.** Zemlja zauzima takav položaj da je **sjeverna hemisfera više osvijetljena i zagrijana** u odnosu na južnu. Na sjevernoj polulopti počinje ljeto i dan je znatno duži od noći. Na južnoj polulopti počinje zima, gdje je noć duža od dana.

Znaš li da...

... ljetni solsticij ima korijene u drevnim kulturama koje su slavile moć Sunca i plodnost Zemlje? Ljudi su vjerovali da tog dana Sunce ima najveću snagu i da je to idealno vrijeme za rituale čišćenja, plodnosti i obnavljanja energije. I danas ljudi širom svijeta slave ovaj poseban dan pjesmama, plesom i vatrom, odajući počast prirodi i svjetlosti. Ljetna dugodnevnica je simbol životne snage i obnove.

Saznaj više

Tradicionalno, za početni datum proljeća na sjevernoj hemisferi Zemlje uzima se **21. mart.** Međutim, astronomski početak proljeća nije određen fiksnim datumom i vremenom svake godine! To je zbog neujednačene brzine Zemlje dok se kreće oko Sunca i razlike između **kalendarske godine** (365 ili 366 dana) i **astronomske godine** (365 dana, 5 sati, 48 minuta i 46 sekundi). Tako proljeće u različitim godinama može početi 19., 20. ili 21. marta. Slično je i s ostalim godišnjim dobima.

Između **22. i 23. septembra** nastupa **jesenja ravnodnevnica**. Tada Zemlja zauzima takav položaj da se drugi put u godini obje njene polulopte jednako osvjetljavaju i zagrijavaju od strane Sunca. Dan i noć traju po 12 sati. Na sjevernoj polulopti počinje jesen, a na južnoj polulopti počinje proljeće.

Između **21. i 22. decembra** nastupa **zimski kratkodnevica.** Zemlja zauzima takav položaj da je južna polulopta više osvijetljena i zagrijana u odnosu na sjevernu poluloptu. Na sjevernoj polulopti počinje zima i dan je znatno kraći od noći. Na južnoj polulopti počinje ljeto, gdje je noć kraća od dana.

Dan i noć na polovima se smjenjuju svakih 6 mjeseci. Praktično, od jesenje do proljetne ravnodnevnice, Sjeverni Pol se nalazi u sjeni, odnosno ima noć, a od proljetne do jesenje ravnodnevnice stalno je osvijetljen i ima dan. Na Južnom Polu situacija je obrnuta.

Istraži

Istraži, saznaj i objasni zašto mjesec februar traje 28, odnosno ponekad 29 dana.

Razmisli i odgovori

1. Zašto kažemo da je kretanje Sunca oko Zemlje prividno?
2. Zašto se kretanja Zemlje ne mogu dokazati pomoću čulnog opažanja?
3. Objasni kako dolazi do smjene godišnjih doba.

Zapamti

- Zemlja se neprestano kreće oko svoje ose, oko Sunca i zajedno sa Suncem oko centra galaksije.
- Zemljina kretanja su teško uočljiva ljudskim čulima i dokazuju se naučno.
- Rotacija je dnevno kretanje Zemlje oko svoje ose koje uzrokuje smjenu dana i noći.
- Revolucija je kretanje Zemlje oko Sunca koje dovodi do smjene godišnjih doba i različitog trajanja dana i noći.

VI.8. Mjesno vrijeme, vremenske zone i datumska granica

OSNOVNE MJERNE JEDINICE ZA RAČUNANJE VREMENA

Zemljina rotacija iskorištena je za mjerenje vremena na Zemlji. Kao osnovne **mjerne jedinice** za računanje vremena koriste se: sekunda, minuta, sat, dan, sedmica (nedjelja), mjesec i godina. **Dan** se smatra vremenskim periodom potrebnim za jednu rotaciju Zemlje, odnosno vremenom za koje Zemlja opiše jedan puni krug oko svoje ose. Dan je podijeljen na 24 sata, odnosno 1440 minuta, odnosno 86.400 sekundi. **Godinom** se smatra vrijeme potrebno za jednu revoluciju Zemlje. Za mjerenje vremena u prošlosti koristile su se naprave kao što su sunčani i pješčani sat. Danas se koriste vrlo precizni analogni, kvarcni i atomski satovi.

Sunčani sat | Pješčani sat | Analogni sat | Digitalni sat

MJESNO VRIJEME

Vrijeme može biti **mjesno** (lokalno), **zonsko** i **svjetsko**. Svako mjesto na Zemljinoj površini ima svoje mjesno (lokalno) vrijeme. Kada Sunce dostigne najveću visinu iznad mjesta posmatranja, to znači da je Sunce u liniji s meridijanom tog mjesta. Tada je, prema lokalnom vremenu, **podne** – odnosno 12 sati. Zbog rotacije Zemlje od zapada ka istoku, podne je već prošlo na tačkama koje leže istočno od posmatrača, dok se tačke koje leže zapadno tek približavaju podnevnom položaju. Sve tačke duž istog meridijana imaju isto mjesno (lokalno) vrijeme.

ZONSKO VRIJEME I VREMENSKE ZONE

Budući da je nepraktično da se sva naseljena mjesta na Zemlji ravnaju prema svom lokalnom vremenu, uvedeno je **zonsko vrijeme**. To je vrijeme svake od dvadeset četiri vremenske zone na Zemlji. Zemlja je podijeljena na **24 vremenske zone** zato što tokom 24 sata opiše jedan krug oko svoje ose. A ako puni krug matematički ima 360 stepeni,

Rječnik

mjesno vrijeme – vrijeme u nekom mjestu; svako mjesto na Zemljinoj površini ima svoje mjesno vrijeme

svjetsko vrijeme – lokalno vrijeme na Griničkom meridijanu

vremenske zone – 24 pojasa na Zemlji u meridijanskom pravcu, gdje svaki pojas zahvata po 15 stepeni geografske dužine i sva mjesta unutar pojasa imaju isto zonsko vrijeme

zonsko vrijeme – vrijeme svake od dvadeset četiri vremenske zone na Zemlji

Sunce u zenitu na meridijanu (podne po lokalnom vremenu)

Saznaj više

Svjetsko vrijeme se označava sa **UTC**. Ukoliko se nalazimo u zoni gdje nam sat pokazuje pet sati više u odnosu na svjetsko vrijeme, ta zona se označava kao UTC+5. Ako pokazuje 7 sati ranije, označavamo UTC–7. Zone UTC+12 i UTC–12 označavaju mjesto gdje dan počinje i završava i nalaze se na suprotnoj strani planete gledano od Griniča.

onda svaka tačka na Zemlji za jedan sat prelazi 15 stepeni tog kruga. Zbog toga svaka vremenska zona obuhvata po 15 stepeni geografske dužine. Početna (nulta) vremenska zona prostire se 7°30' istočno i zapadno od Griniča i naziva se **zapadnoevropska vremenska zona**. Istočno od nje nalazi se **srednjoevropska vremenska zona** u kojoj se nalazi teritorija Republike Sjeverne Makedonije. To znači da kada je u Londonu 12 sati u podne, u Skoplju je 13 sati popodne. Istočno od srednjoevropske nalazi se **istočnoevropska vremenska zona**. Tamo, na primjer u Sofiji, u isto vrijeme kazaljke na satu pokazuju 14 sati popodne.

Vremenske zone na Zemlji

Znaš li da...

... Rusija je podijeljena na čak 11 vremenskih zona? Granice vremenskih zona često ne prate predviđene meridijane i pomjeraju se u zavisnosti od državnih granica. Manje države koje se nalaze na granici između dvije vremenske zone najčešće biraju jednu, kako bi u cijeloj državi bilo isto vrijeme.

Znaš li da...

... potreba za uspostavljanjem datumske granice potiče još iz XVI vijeka? Naime, ekspedicija Magelana, putujući oko svijeta u pravcu od istoka prema zapadu, uprkos pedantnom vođenju dnevnika, po povratku u Španiju „izgubila" je jedan dan. Previdjeli su da je zbog Zemljine rotacije i prelaska kroz sve vremenske zone trebalo u dnevnik dodati jedan dan više!

SVJETSKO VRIJEME I DATUMSKA GRANICA

Pored zonskog vremena, poznato je tzv. **svjetsko vrijeme** koje se odnosi na lokalno vrijeme Griničkog meridijana. Prema tome, novi dan na Zemlji počinje kada je na Griničkom meridijanu ponoć. Uočljivo je da se pri prelasku iz jedne u drugu vremensku zonu, sat pomjera za jedan sat unaprijed ili unazad. To znači da meridijan koji se nalazi na 180 stepeni istočno, odnosno zapadno od Griniča, treba da bude **datumska granica** čije se lokalno vrijeme razlikuje od lokalnog vremena Griniča za 12 sati. Zato je poznata praksa u pomorskom saobraćaju da, ukoliko se putuje sa zapada ka istoku, zbog Zemljine rotacije, pri prelasku datumske granice se upisuje isti datum. Ali, ukoliko se putuje s istoka ka zapadu, tada se preskače jedan dan unaprijed.

Rječnik

datumska granica – linija sa suprotne strane Griničkog meridijana, gdje se mijenja datum.

Datumska granica na Zemlji

Razmisli i odgovori

1. Imaš po jednog prijatelja na svakom kontinentu. Ko od njih živi na mjestu s približno istim vremenom kao u tvom mjestu?
2. U Skoplju je jedan sat kasnije nego u Londonu, gdje se nalazi Grinič. Kako ćeš označiti vremensku zonu u kojoj se nalazi Skoplje?
3. Džakarta, glavni grad Indonezije, nalazi se u zoni UTC+7. Koliko je sada sati tamo?
4. Buenos Aires, glavni grad Argentine, nalazi se u zoni UTC-3. Koliko je sada sati tamo?

Zapamti

- Osnovne mjerne jedinice za računanje vremena su: sekunda, minuta, sat, dan, sedmica (tjedan), mjesec i godina.
- Vrijeme može biti mjesno (lokalno), zonsko i svjetsko.
- Sve tačke duž jednog meridijana imaju isto mjesno, odnosno lokalno vrijeme.
- Na Zemlji postoji 24 vremenske zone.
- Za datumska granica određen je 180. meridijan.

PROVJERI KOLIKO SI NAUČIO/NAUČILA

VI.1. Zemlja na globusu i geografskoj karti

1. Šta je globus i koje informacije možemo dobiti iz globusa?
2. Po čemu se razlikuje indukcioni od geografskog globusa?
3. Objasni zašto se geografska karta naziva „umanjena slika Zemlje".
4. Koji prirodni elementi se mogu prikazati na jednoj geografskoj karti?
5. Ako imaš kartu bez legende, kako bi znao šta znače boje i simboli?
6. Po tvom mišljenju, zašto karta mora biti izrađena prema matematičkim pravilima?
7. U kojim slučajevima je bolje koristiti štampanu, a u kojim elektronsku kartu?
8. Šta misliš, hoće li se globus u budućnosti rjeđe koristiti zbog razvoja digitalnih mapa? Obrazloži.

VI.2. Razmjera i vrste razmjere

1. Šta predstavlja razmjera na jednoj geografskoj karti?
2. Kako razmjera određuje tačnost prikazane površine na karti?
3. Po čemu se razlikuje brojna od grafičke razmjere?
4. Objasni šta znači razmjera 1 : 1.000.000.
5. Izračunaj: ako 1 cm na karti predstavlja 5 km u prirodi, koliko kilometara predstavlja 4 cm?
6. Kako razmjera pomaže pri planiranju putovanja ili istraživanja?
7. Zašto je važno da svaka karta ima jasno označenu razmjeru?

VI.3. Vrste geografskih karata

1. Koja je razlika između plana, topografske i geografske karte prema razmjeri?
2. Kakve površine se prikazuju planovima i u kojoj razmjeri se izrađuju?
3. Zašto planovi imaju krupan razmjer? Objasni sa primjerima.
4. Kakva je praktična korist od topografskih karata? Navedi barem dvije.
5. Zamisli da planiraš šetnju kroz opštinu – koju vrstu karte bi koristio i zašto?
6. Koje su tri osnovne vrste karata prema sadržaju? Objasni ih.
7. Zamislimo da si turist u nekoj novoj zemlji. Koja vrsta karte bi ti bila najkorisnija i zašto?

VI.4. Geografska/kartografska mreža, izohipse i kartografski znakovi

1. Objasni šta su paralele i kako su povezane s rotacijom Zemlje.
2. Zašto je ekvator najduža paralela?
3. Koliko paralela se može povući na obje polulopte i kako se dobija taj broj?
4. Objasni zašto se Grinički meridijan smatra početnim.
5. Šta su izohipse i kakvu informaciju nam daju o reljefu?
6. Kako možeš prepoznati strmu i blagu padinu na karti s izohipsama?
7. Kakva je uloga kota u prikazu reljefa na kartama?
8. Zašto se koriste kartografski znakovi i koje su njihove prednosti?

VI.5. Geografska širina i geografska dužina

1. Šta se podrazumijeva pod „mjestopoložajem" tačke na Zemljinoj površini?
2. Koje dvije koordinate se koriste za određivanje tačne lokacije na karti ili globusu?
3. Kako možemo prepoznati da li neka tačka ima sjevernu ili južnu geografsku širinu?
4. Zašto je Grinički meridijan važan za mjerenje geografske dužine?
5. Pod kojim uglom se sijeku paralele i meridijani kako bi se dobila lokacija tačke?
6. Ako na karti piše 45° SGŠ i 20° IGD, šta ti brojevi znače?
7. Zašto danas koristimo GPS uređaje umjesto da ručno računamo koordinate?

VI.6. Orijentacija u prostoru

1. 8. Šta znači pojam „orijentacija" u geografskom smislu?
2. 9. Kojim sredstvima se možemo orijentisati u prostoru?
3. 10. Objasni kako funkcioniše kompas. Zašto je važno da oko kompasa nema metalnih predmeta?
4. 11. Kako se možeš orijentisati tokom dana pomoću Sunca?
5. 12. Koja zvijezda se koristi za noćnu orijentaciju i gdje se nalazi?
6. 13. Kako možemo odrediti strane svijeta u gustoj šumi bez tehničkih pomagala?
7. 14. Zamisli da si u šumi bez mobilnog telefona. Kako bi našao pravac sjever?

VI.7. Zemljina rotacija i Zemljina revolucija

1. Šta znači kada kažemo da se Zemlja kreće?
2. Objasni zašto tačke na ekvatoru rotiraju brže od onih blizu polova.
3. Koja je glavna posljedica Zemljine rotacije?
4. Navedi dva naučna dokaza da se Zemlja rotira.
5. Šta predstavlja Zemljina revolucija i koliko traje?
6. Kako nagib Zemljine ose utiče na godišnja doba?
7. Objasni kako se mijenja dužina dana i noći na polovima tokom godine.
8. Uporedi stanje na sjevernoj i južnoj polulopti tokom ljetne dugodnevnice.

VI.8. Mjesno vrijeme, vremenske zone i datumska granica

1. Kako se određuje mjesno (lokalno) vrijeme na nekom mjestu?
2. Zašto mjesta koja se nalaze istočno od posmatrača već imaju „prošlo" podne?
3. Šta je vremenska zona i zašto je uvedena?
4. Koliko meridijanskih stepeni ima jedna vremenska zona i zašto baš toliko?
5. U kojoj vremenskoj zoni se nalazi Republika Sjeverna Makedonija?
6. Koliko je sati u Sofiji kada je u Londonu 12 sati? A koliko je u Skoplju?
7. Šta je svjetsko vrijeme i kada počinje novi dan na Zemlji?
8. Šta se dešava s datumom ako se putuje s istoka na zapad i pređe se datumska granica?
9. Zamislimo da putuješ brodom iz Japana ka Kaliforniji – kako i zašto će se promijeniti datum na kalendaru?

GEOGRAFIJA MEDITERANSKIH ZEMALJA

Uvod

Mediteran je jedan od najraznovrsnijih i najfascinantnijih regiona u svijetu, koji obuhvata obale tri kontinenta – Evrope, Azije i Afrike. Ovaj region je poznat po svojoj bogatoj historiji, kulturnoj raznolikosti i prirodnim ljepotama. Zemlje Mediterana imaju zajedničku prirodnu odliku – sredozemnu klimu, koja ih čini privlačnim za život i turizam. Topla i duga ljeta, blage zime i sunčani dani su karakteristike koje izdvajaju ove prostore. Mediteran je i kolijevka starih civilizacija, gdje su se razvile prve kulture i desili se značajni historijski događaji. Danas on predstavlja spoj tradicije i savremenosti, gdje se drevni gradovi isprepliću sa modernim urbanim centrima. Putujući kroz mediteranske zemlje, otkrivamo jedinstvenu kombinaciju kulture, prirode i historije koja ovaj prostor čini tako posebnim.

SADRŽAJI

- VII.1. Geografski položaj i regionalni pregled Mediterana
- VII.2. Balkansko poluostrvo i istočnoevropski subregion Mediterana
- VII.3. Apeninsko poluostrvo i francusko mediteransko primorje
- VII.4. Pirinejsko poluostrvo
- VII.5. Mediteranska Afrika i Azija
- VII.6. Prirodno-geografske karakteristike mediteranskih zemalja
- VII.7. Klima, hidrografija, biljni i životinjski svijet
- VII.8. Stanovništvo i naselja mediteranskih zemalja
- VII.9. Jezici, religije, hrana i arhitektura
- VII.10. Privredno-geografske karakteristike
- VII.11. Turistička mjesta i kulturne znamenitosti
- Provjeri koliko si naučio/la

Na kraju ove teme moći ćeš:

- ✓ opisivati geografski položaj, regionalni pregled i glavne gradove mediteranskih zemalja te ih pokazivati na geografskoj karti;
- ✓ opisivati prirodno-geografske karakteristike mediteranskog regiona: reljef, klima, hidrografija, biljni i životinjski svijet;
- ✓ opisivati socio-geografske karakteristike mediteranskih zemalja: broj stanovnika, zastupljeni jezici, religije i druga kulturna obilježja;
- ✓ nabrajati privredne djelatnosti koje su najzastupljenije u mediteranskom regionu i pokazivati na geografskoj karti najveće industrijske centre i najznačajnija turistička mjesta u regionu.

VII.1. Geografski položaj i regionalni pregled Mediterana

GEOGRAFSKI POLOŽAJ

Mediteran je region koji obuhvata primorske predjele država koje neposredno izlaze na Sredozemno more, preko njegovih rubnih i unutrašnjih mora. Radi se o južnoevropskim državama **Balkanskog, Apeninskog** i **Pirinejskog poluostrva**, kao i državama **Sjeverne Afrike** i **Jugozapadne Azije**. Francuska je dio regiona Zapadne Evrope. Iako je zapadnoevropska zemlja, ona Azurnom obalom izlazi na Sredozemno more, što znači da je dio i Mediterana.

Sredozemlje (Mediteran) ima povoljan geografski položaj jer povezuje dijelove tri kontinenata Starog svijeta: Evrope, Afrike i Azije. Kroz Sredozemno more prolaze najkraći vodeni putevi koji povezuju ove kontinente. Preko **Gibraltarskog Moreuza**, širokog 14 kilometara, region je na zapadu otvoren prema Atlantskom okeanu.

Preko moreuza **Dardaneli, Mramornog mora,** moreuza **Bosfor** i voda **Crnog mora**, Mediteran ima otvorene veze sa Istočnom Evropom, Jugozapadnom i Centralnom Azijom.

Iskopavanjem **Sueckog Kanala** u drugoj polovini XIX vijeka prekinuta je kopnena veza između Afrike i Azije, međutim otvoren je skraćen pomorski put koje

Rječnik

Mediteran - Sredozemlje, zemlje koje izlaze na Sredozemno more.

subregion - manji dio nekog regiona

rubna mora - mora uz obalu kontinenta, kao dio većeg mora ili okeana.

Geografski položaj Mediterana

Saznaj više

Mediteran je mjesto gdje su nastale **stare civilizacije**. One nisu bile u mogućnosti da istraže cijelu planetu, pa su dugo vremena smatrale da je ovo čitav svijet. Mnogi vojskovođe kada su kretali u pohod da osvoje svijet, zapravo su osvajali Mediteran. Tako su ove zemlje često bile dio velikih imperija koje su vladale svijetom. Odatle potiče i naziv Mediteran, koji su osmislili Rimljani. Na latinskom jeziku to znači „u sredini Zemlje", odnosno smatrali su Sredozemno more centralnom tačkom tada poznatog svijeta.

Rimsko carstvo u svom najvećem obimu (II vijek n.e.)

Znaš li da...

... je bilo potrebno 10 godina da se izgradi **Suecki kanal**? Građen je od 1859. do 1869. godine pod nadzorom francuskog diplomate Ferdinanda de Lesepsa. U izgradnji je učestvovalo i 25.000 felasa (egipatskih seljaka). Iskopavanjem kanala, pomorski put od Balkanskog poluostrva do Indije skraćen je za 10.000 km! Danas kroz Suecki kanal godišnje prolaze hiljade brodova koji prevoze robu u vrijednosti od milijardi dolara, što ga čini jednim od najznačajnijih morskih puteva u svjetskoj trgovini!

Suecki kanal

evropske zemlje povezuje sa: Južnom, Jugoistočnom i Istočnom Azijom; Istočnom Afrikom i Australijom. Kanal prolazi kroz egipatsku teritoriju i povezuje vode Sredozemnog i Crvenog mora u dužini od 163 km (sa dodatnom mrežom – 193 km), između gradova **Port Said** i **Suec**.

REGIONALNA PODJELA MEDITERANA

Mediteran nije samo geografski region koji obuhvata stanovništvo i države koje dijele zajedničku teritoriju. Osim položaja, većinu naroda Mediterana povezuje zajednička historija, slične kulturne karakteristike i međusobne ekonomske veze. Zato se može reći da Mediteran predstavlja poseban prirodno-geografski, historijski i privredni region koji na više nivoa funkcioniše kao jedna cjelina.

S obzirom na prostornu raščlanjenost na velika poluostrva, ostrva, duboka unutrašnja mora i reljefnu raznolikost, na području Mediterana se izdvajaju brojne prostorne cjeline, odnosno manji regioni (subregioni). Oni su određeni na osnovu prirodno-geografskih, socio-ekonomskih i političko-geografskih karakteristika. Prema tim kriterijima, na Mediteranu se mogu izdvojiti sljedeće prostorne cjeline, odnosno subregioni:

Saznaj više

Španija je jedino kraljevstvo na Mediteranu. Iako na prvi pogled izgleda da se u potpunosti nalazi u Evropi, ukoliko pažljivije pogledamo marokansku obalu, na njoj ćemo pronaći dva gradića Seutu i Melilju koji pripadaju Španiji. Kanarska ostrva u Atlantskom okeanu također su dio Afrike, a pripadaju Španiji. I Egipat se prostire na dva kontinenta. Sinajsko poluostrvo, do granice s Palestinom i Izraelom, smatra se dijelom Azije.

Kanarska Ostrva

Saznaj više

Sredozemno more se sastoji od **manjih mora**: Alboranskog, Balearskog, Tirenskog, Jadranskog, Jonskog, Egejskog, Levantskog, Libijskog, Ligurskog, Crnog, Mramornog i Azovskog mora. Gibraltarskim Moreuzom povezano je s Atlantskim Oceanom, Dardanelskim Moreuzom s Mramornim morem, a Sueckim kanalom – sa Crvenim Morem.

Balkansko poluostrvo, Apeninsko poluostrvo, Francuska mediteranska obala, Pirinejsko Poluostrvo, Afrički subregion Mediterana, Azijski subregion Mediterana i Istočnoevropski subregion Mediterana.

Subregioni Mediterana

Istraži

Izradi listu država s direktnim izlazom na Sredozemno More i njihovih glavnih gradova.

Istraži i opiši po tri njihova glavna obilježja.

Razmisli i odgovori

1. Preko kojih susjednih zemalja možeš stići do mediteranske obale?
2. Na karti pronađi Portugal. Zašto Portugal nije mediteranska zemlja?
3. Turska se prostire na dva kontinenta. Na kojem se kontinentu nalazi njen veći dio?
4. Koje se zemlje nalaze na obali Crnog Mora?

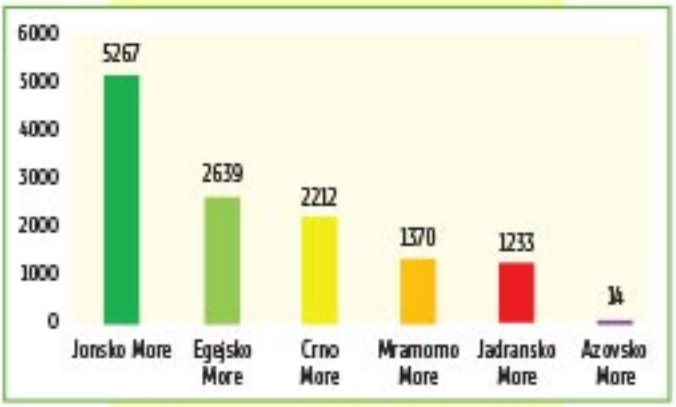
Zapamti

- Mediteran je region koji obuhvata države koje neposredno izlaze na Sredozemno More;
- Sredozemlje ima povoljan geografski položaj jer se nalazi između tri kontinenta;
- Kroz Sredozemlje prolaze važni pomorski putevi ka svim kontinentima;
- Na Sredozemlju se izdvaja sedam mediteranskih subregiona.

VII.2. Balkansko Poluostrvo i Istočnoevropski subregion Mediterana

GEOGRAFSKI POLOŽAJ BALKANA

Balkansko poluostrvo se nalazi u jugoistočnom dijelu evropskog kontinenta, u velikom regionu **Južna Evropa**. Za prirodnu sjevernu granicu Balkanskog Poluostrva smatraju se tokovi rijeka Dunava i Save, ali s političkog aspekta, u potpunosti ulaze i države kroz koje teku te rijeke. Na jugozapadu, jugu, jugoistoku i istoku, ovaj mediteranski region zapljuskuju vode: **Jadranskog, Jonskog, Egejskog, Mramornog** i **Crnog Mora**. Balkan ima povoljan položaj jer izlazi na više mora. To mu omogućava lakše povezivanje s drugim dijelovima svijeta morskim putem – posebno preko Gibraltarskog Moreuza i Sueckog Kanala. Kroz Balkan prolaze i važni putevi koji povezuju zemlje Srednje Evrope s Južnom Evropom i Azijom.

Maksimalna dubina mora oko Balkanskog Poluostrva (u metrima)

Balkanske i druge zemlje sa ili bez izlaza na Mediteran

Topografija Hrvatske i razuđenost obale

Znaš li da...

... Monako i Bosna i Hercegovina (BiH) imaju najkraću morsku obalu u Evropi? Dužina obale BiH iznosi 20 km, a Monaka samo 4,1 km! Svojim kratkim primorskim pojasom BiH prekida kontinuitet hrvatske morske obale na dva dijela!

POLITIČKO-TERITORIJALNA PODJELA BALKANA

U ovom mediteranskom subregionu postoji sedam **balkanskih zemalja** (država) koje direktno izlaze na: Jadransko, Jonsko, Egejsko, Mramorno i Crno More. Na Balkanskom Poluostrvu postoje i **tri kontinentalne zemlje** koje ne izlaze na more, ali se nalaze u neposrednoj blizini, a to su: Srbija, Sjeverna Makedonija i Kosovo. Na **Jadransko more** direktno izlaze: **Slovenija** sa glavnim gradom Ljubljanom, **Hrvatska** (Zagreb), **Bosna i Hercegovina** (Sarajevo) i **Crna Gora** (Podgorica). Na Jadransko i Jonsko more izlazi **Albanija** sa glavnim gradom **Tiranom**. **Grčka** sa glavnim gradom Atinom, kao balkansku zemlju zapljuskuju vode: Jonskog, Egejskog i Sredozemnog mora. **Turska** sa evropskim dijelom svoje teritorije, također zauzima manji dio Balkanskog Poluostrva, i izlazi na obale: Egejskog, Mramornog i Crnog Mora. Na **Crno more** kao balkanska zemlja direktno izlazi samo **Bugarska** sa glavnim gradom Sofijom.

Osnovne karakteristike balkanskih zemalja s izlazom na Mediteran (bez balkanskog dijela Turske)

Ime	Površina (km^2)	Glavni grad
Slovenija	20.273	Ljubljana
Hrvatska	56.578	Zagreb
Bosna i Hercegovina	51.197	Sarajevo
Crna Gora	13.812	Podgorica
Albanija	28.748	Tirana
Grčka	131.957	Atina
Bugarska	110.910	Sofija

Dubrovnik, Hrvatska

Osnovne karakteristike balkanskih zemalja bez izlaza na Mediteran

Ime	Površina (km^2)	Glavni grad
Srbija	77.474	Beograd
Sjeverna Makedonija	25.713	Skoplje
Kosovo	10.908	Priština

Skoplje, Sjeverna Makedonija

Znaš li da...

... duž Galipoljskog Poluostrva u Republici Turskoj nalazi se **moreuz Dardaneli** koji razdvaja Evropu i Aziju, a povezuje Egejsko i Mramorno more? Moreuz je dug 61 km i širok od 1,2 do 6 km. Godine 2022. izgrađen je moderan most za drumski saobraćaj iznad moreuza.

Most iznad moreuza Dardaneli

ISTOČNOEVROPSKI SUBREGION MEDITERANA

Na sjeveroistoku Balkanskog Poluostrva nadovezuju se veće zemlje koje imaju izlaz na Crno more, kao dio Mediterana. Iako njihove teritorije duboko zalaze u region Istočne Evrope, ipak, zbog izlaza na vode Crnog Mora, obuhvataju Mediteran i mogu se smatrati dijelom mediteranskih zemalja. To su: **Rumunija** sa glavnim gradom Bukureštom, **Ukrajina** (Kijev) i **Rusija** (Moskva).

Osnovne karakteristike istočnoevropskih zemalja koje imaju izlaz na Crno more

Ime	Površina (km^2)	Glavni grad
Rumunija	238.397	Bukurešt
Ukrajina	603.628	Kijev
Rusija	17.125.191	Moskva

Odesa, Ukrajina

Konstanca, Rumunija

Istraži

Na karti Evrope označi sve balkanske zemlje koje imaju izlaz na more i zapiši na koja mora izlaze. Otkrij koja zemlja ima izlaz na najviše mora!

Razmisli i odgovori

1. Šta misliš, zašto je važno da neka država ima izlaz na more?
2. Kako je položaj Balkanskog Poluostrva utjecao na razvoj različitih kultura, trgovine i puteva kroz historiju?
3. Koje države na Balkanu nemaju izlaz na more?
4. Zašto se države poput Rumunije, Ukrajine i Rusije ubrajaju u mediteranske zemlje, iako su dio Istočne Evrope?

Zapamti

- Balkanski subregion Mediterana obuhvata države Balkanskog poluostrva koje neposredno izlaze na unutrašnja i rubna mora Sredozemnog mora;
- Balkansko poluostrvo ima povoljan geografski položaj jer se nalazi na raskrsnici važnih pomorskih i putnih saobraćajnih pravaca;
- Na Balkanskom poluostrvu postoji sedam država (bez evropskog dijela Turske) koje neposredno izlaze na unutrašnja i rubna mora Sredozemnog mora;
- Na Crno more, kao istočnoevropske zemlje, izlaze: Rumunija, Ukrajina i Rusija.

VII.3. Apeninsko poluostrvo i Francusko mediteransko primorje

GEOGRAFSKI POLOŽAJ APENINSKOG POLUOSTRVA I FRANCUSKO MEDITERANSKO PRIMORJE

Apeninsko poluostrvo zauzima centralno mjesto Mediterana. Geografski položaj je veoma povoljan zbog izlaza na više mora: Jadransko, Jonsko, Sredozemno, Tirensko i Ligursko. Na sjeveru se preko **Lombardijske Nizije** nadovezuje Alpski region i države Zapadne i Srednje Evrope. Okruženost Apeninskog poluostrva vodama Sredozemnog mora i njegovih rubnih i unutrašnjih mora sa tri strane predstavlja snažan faktor ukupnog privrednog razvoja, a posebno turizma u zemljama ovog regiona.

Geografski položaj Apeninskog poluostrva i Francuskog primorja

Rječnik

rivijera - primorje.

Azurna obala – sredozemna obala jugoistočnog dijela Francuske do granice s Italijom.

Položaj Azurne obale u Francuskoj

Između Apeninskog Poluostrva na istoku i Pirinejskog Poluostrva na zapadu, mediteranska obala se proteže kroz južne dijelove **Francuske** i malu državu **Monako**, koje izlaze na Sredozemno More. Istočni dio francuskog primorja, prema granici s Italijom, poznat je kao Francuska rivijera, odnosno **Azurna obala.** Osim njih, ovom dijelu Mediterana pripadaju i brojna italijanska ostrva (**Sicilija, Sardinija** i dr.) te francusko ostrvo **Korzika**.

Nica, Francuska

POLITIČKO-TERITORIJALNA PODJELA APENINSKOG POLUOSTRVA I FRANCUSKOG MEDITERANSKOG PRIMORJA

Apeninsko poluostrvo, kao dio Mediterana, u političko-teritorijalnom pogledu dijele države: **Italija** sa glavnim gradom Rimom, **San Marino** (San Marino) i **Vatikan**

Znaš li da...

... **Monako** je druga najmanja država u Evropi, poslije Vatikana? Ukupna površina iznosi samo 2 km², a ima oko 39 hiljada stanovnika. Monako ima izlaz na Mediteran, a jedini kopneni susjed mu je Francuska. Iako je tako mala, Monako je jedna od najbogatijih i najglamuroznijih država na svijetu. Poznata je po svojim kockarnicama, luksuznim hotelima i lukama punim jahti. Osim toga, Monako je domaćin čuvene trke Formule 1 – Gran pri Monaka, koja se održava na gradskim ulicama i jedna je od najprestižnijih u svijetu.

Monako

(Vatikan). Francusko primorje, kao dio Mediterana, politički pripada **Francuskoj** sa glavnim gradom Parizom, koja regionalno pripada Zapadnoj Evropi, ali je izlaz na Sredozemno More uključuje i u skupinu mediteranskih zemalja. Mali dio Azurnog brijega zauzima i kneževina **Monako** (Monako). Van ovih mediteranskih subregiona, ali u blizini Sicilije kao najvećeg italijanskog i mediteranskog ostrva, nalazi se mala ostrvska država **Malta** sa glavnim gradom Valetom i površinom od 316 km².

Vatikan – najmanja država u Evropi

Osnovne karakteristike država Apeninskog poluostrva i Francuskog mediteranskog primorja

Država	Italija	San Marino	Vatikan	Francuska	Monako
Glavni grad	Rim	San Marino	Vatikan	Pariz	Monako
Površina	301.340 km²	61,2 km²	0,44 km²	543.908 km²	2 km²

OSNOVNE GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE ITALIJE

Italija, sa površinom od 301.340 km², najveća je država Apeninskog Poluostrva. Sa tri strane okružena je vodama **Jadranskog, Jonskog, Sredozemnog, Ligurskog** i **Tirenskog mora**, dok se na sjeveru, prema Alpima, graniči s Francuskom, Austrijom, Švicarskom i Slovenijom. Reljefne cjeline Italije čine: **Alpi, Apenini** i **Lombardijska nizija**. Klima je pretežno **sredozemnmorska**, a u Alpima planinska. Rijeke u Italiji su kratke i ulijevaju se u Jadransko i Tirensko more. Najpoznatije među njima su **Po** i **Tibar**. Najveća jezera su: **Komo**, **Garda** i **Madžore**. Italija ima republičko

Rim, glavni grad Italije

uređenje. U njoj živi oko 59 miliona stanovnika, uglavnom pripadnika katoličke vjeroispovijesti. Italija je industrijski i poljoprivredno visoko razvijena zemlja i članica grupe sedam najrazvijenijih zemalja svijeta. Najveći italijanski gradovi su: **Rim, Milano, Neapol, Torino** i **Palermo.**

Topografija Italije

Istraži

Koji su najposjećeniji gradovi Azurne obale u Francuskoj?

Razmisli i odgovori

1. Zašto Apeninsko poluostrvo ima tako povoljan geografski položaj?
2. Zašto se upravo na Apeninskom Poluostrvu pojavilo i razvilo Rimsko carstvo?
3. Istraži šta znači naziv „Azurna obala" i odakle potiče.

Zapamti

- Apeninski region zauzima centralno mjesto Mediterana. Ima veoma povoljan geografski položaj zbog izlaza na više mora: Jadransko, Jonsko, Sredozemno, Tirensko i Ligursko.
- Apeninsko poluostrvo politički je podijeljeno na tri države: Italiju, Vatikan i San Marino. Vatikan i San Marino nemaju izlaz na Sredozemno More.
- Francuska obala s Azurnom obalom politički pripada državama Francuska i Monako.

VII.4. Pirinejsko poluostrvo

GEOGRAFSKI POLOŽAJ PIRINEJSKOG POLUOSTRVA

Na krajnjem jugozapadnom dijelu Evrope nalazi se **Pirinejsko poluostrvo** kao subregion Mediterana. Baš kao i Apeninski, i ovaj subregion ima povoljan geografski položaj zbog direktne otvorenosti prema Sredozemnom moru, Atlantskom Okeanu i blizine Afrike. **Gibraltarski moreuz**, kao „vrata" Južne Evrope, povezuje Mediteran s ostatkom svijeta, a evropski kontinent odvaja od Afrike pojasom širine 14 km. Na sjeveru, preko **Pirineja**, zemlje Pirinejskog poluostrva povezane su s Francuskom, odnosno s regionom Zapadne Evrope.

Rječnik

nezavisna država – država članica Organizacije ujedinjenih nacija.

moreuz – tjesnac, uski vodeni pojas koji povezuje dvije veće vodene površine.

POLITIČKO-TERITORIJALNA PODJELA

Pirinejsko Poluostrvo je u političko-teritorijalnom pogledu podijeljeno na tri nezavisne države i Gibraltar, kao vanjsku teritoriju Velike Britanije. Nezavisne države su: **Španija** sa glavnim gradom Madridom, **Portugal** (Lisabon) i **Andora** (Andora la Vela). Portugal i Andora nemaju izlaz na Sredozemno More, iako se u širem smislu, kao dio Pirinejskog poluostrva, smatraju dijelom Mediterana.

Pirinejsko poluostrvo

Osnovne karakteristike država Pirinejskog Poluostrva

Država	Španija	Portugal	Andora
Glavni grad	Madrid	Lisabon	Andora de Vela
Površina	505.990 km²	92.212 km²	467,6 km²

OSNOVNE GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE ŠPANIJE

Španija je najveća država Pirinejskog poluostrva s ukupnom površinom od 505.990 km². Osim kontinentalnog

Saznaj više

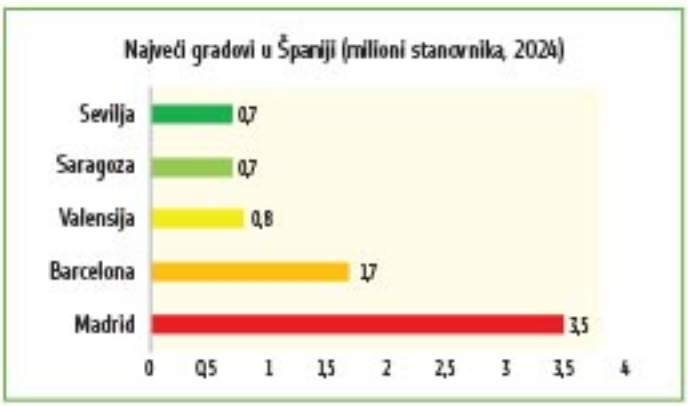
Planinski vijenac **Pirineja** predstavlja prirodnu granicu između Francuske i Španije. U pravcu zapad–istok planina je duga 430 km. Najviši vrh je Aneto (3.404 m). Ima još 47 vrhova viših od 3.000 m.

Znaš li da...

... Najprepoznatljiviji simbol Gibraltara je **Gibraltarska stijena** – velika krečnjačka stijena visoka 426 metara, u kojoj žive jedini divlji majmuni u Evropi – **berberski makaki**? Gibraltar, stjenoviti rt koji se nalazi na krajnjem južnom dijelu Pirinejskog Poluostrva, poznat je po svojoj strateškoj lokaciji – nalazi se na ulazu u Sredozemno More i kontroliše moreuz između Evrope i Afrike. Ima površinu od 6,8 km², obalu dugu 12 km i oko 38 hiljada stanovnika. Prema lokalnoj legendi, dok god majmuni žive na Gibraltaru, on će ostati pod britanskom vlašću.

Barcelona, Španija

dijela, u sastav Španije spadaju i **Balearska Ostrva** u Sredozemnom Moru.

Povoljan geografski položaj Španije proizlazi iz njenog izlaza na Sredozemno More i Atlantski Okean. U reljefu Španije preovladavaju planine (**Kantabrijske, Iberijske, Pirineji, Sijera Nevada** i dr.) i visoravni (**Mezeta**). Najveće nizije su **Andaluzija i Aragonija**.

Od klimatskih tipova u Španiji su zastupljeni: **atlantska, mediteranska,**

Topografija Španije

Saznaj više

Španija je i zemlja **flamenko muzike**, koride (borbe s bikovima), paelje (tradicionalnog jela s rižom) i vina. Špansko stanovništvo pridaje veliki značaj porodičnoj tradiciji, običajima, festivalima i karnevalskim proslavama.

umjereno-kontinentalna i planinska klima. Rijeke u Španiji ulijevaju se u Atlantik i Sredozemno More. Najduže rijeke su: **Duero, Tajo, Miño, Gvadijana, Gvadalkivir** i **Ebro.**

Španija je monarhija s 48 miliona stanovnika i gustoćom od 95 stanovnika po km². Najveći gradovi su: **Madrid, Barcelona, Valencia** i **Sevilja**. Stanovništvo čine **Španci** (87%) i ostali narodi (13%). Službeni jezik je **španski**, a u upotrebi su i: **katalonski, baskijski** i **galicijski**.

Španija spada među pet industrijski najrazvijenijih evropskih zemalja i predstavlja svjetskog proizvođača: maslinovog ulja, vina, riže, badema i citrusnog voća. Kao druga najposjećenija zemlja na svijetu, turizam predstavlja važnu privrednu granu koja učestvuje s 12% u nacionalnim prihodima Španije.

Klimatski tipovi Španije

Razmisli i odgovori

1. Zašto se za Gibraltarski moreuz kaže da je „kapija u svijet"?
2. Da li je Portugal mediteranska zemlja? Obrazloži.
3. Zašto u Španiji ima mnogo turista? Kakvu ulogu imaju priroda i položaj Pirinejskog Poluostrva u tome?
4. Kako je geografski položaj poluostrva utjecao na razvoj trgovine i pomorstva u Španiji i Portugalu?

Zapamti

- Pirinejsko Poluostrvo zauzima krajnji zapadni dio Mediterana.
- Gibraltarski Moreuz odvaja evropski kontinent od Afrike, a povezuje Mediteran s ostatkom svijeta.
- Pirinejsko Poluostrvo dijele tri nezavisne države – Španija, Portugal i Andora, te Gibraltar kao vanjska teritorija Velike Britanije.
- Najveća država Pirinejskog Poluostrva je Španija, sa 48 miliona stanovnika. Glavni grad Španije je Madrid.

VII.5. Mediteranska Afrika i Azija

GEOGRAFSKI POLOŽAJ I TERITORIJALNA PODJELA MEDITERANSKE AFRIKE

Mediteranska Afrika odnosi se na zemlje iz regiona Sjeverne Afrike koje imaju izlaz na Sredozemno more. One se prostiru u krajnjem sjevernom dijelu afričkog kontinenta, od Atlantskog Okeana na zapadu do Crvenog Mora na istoku. Iako se radi o zemljama iz saharskog dijela Afrike, privredne prednosti ovog mediteranskog subregiona proizlaze iz izlaza na Sredozemlje i blizine **Gibraltarskog Moreuza** i **Sueckog Kanala**.

Mediteranska Afrika podijeljena je na pet država, i to: **Maroko** sa glavnim gradom Rabatom, **Alžir** (Alžir), **Tunis** (Tunis), **Libija** (Tripoli) i **Egipat** (Kairo).

Rječnik

Sahara – najveća pustinja na svijetu, smještena u sjevernom dijelu Afrike, poznata po vrućoj klimi, pješčanim dinama i vrlo malo biljnog svijeta.

Osnovne karakteristike država Mediteranske Afrike

Država	Površina	Glavni grad	Naseljenost glavnog grada
Maroko	446.550 km²	Rabat	1,8 mil. stan.
Alžir	2.381.740 km²	Alžir	2 mil. stan.
Tunis	163.610 km²	Tunis	0,6 mil. stan.
Libija	1.759.540 km²	Tripoli	1,1 mil. stan.
Egipat	1.001.450 km²	Kairo	10 mil. stan.

Politička podjela mediteranske Afrike i Azije

Kairo, Egipat

Tripoli, Libija

GEOGRAFSKI POLOŽAJ MEDITERANSKE AZIJE

Mediteranski dio Azije čine zemlje iz regiona Jugozapadne Azije koje imaju direktan izlaz na Sredozemno More ili njegova rubna i unutrašnja mora. Najveći prostor ovog dijela Mediterana zauzima

Saznaj više

Iako je **Rabat** glavni grad Maroka, **Kazablanka** je najveći i ekonomski najrazvijeniji grad u državi. Ona je važan trgovački, industrijski i finansijski centar, kao i najveća luka u zemlji. U Kazablanki se nalaze mnoge moderne zgrade, kompanije, banke i trgovački centri, ali i značajna kulturna obilježja. Jedna od najimpresivnijih znamenitosti je džamija Hasana II, koja je jedna od najvećih u svijetu i ima minaret visok 210 metara. Grad je poznat i po tome što spaja tradicionalno i savremeno, što ga čini jednim od najposjećenijih gradova u Maroku.

Kazablanka, Maroko

poluostrvo **Mala Azija**, s izlazom prema Crnom, Mramornom, Egejskom i Sredozemnom Moru. Ovdje pripadaju i predjeli južnog Kavkaza prema Crnom Moru, kao i teritorije država koje izlaze na **Levantsko More**. Za položaj ovog subregiona Mediterana može se reći da predstavlja prirodni most koji povezuje tri kontinenta: Evropu, Aziju i Afriku.

U političko-teritorijalnom pogledu, azijski Mediteran podijeljen je na šest kontinentalnih država: **Gruziju** sa glavnim gradom Tbilisijem, **Tursku** (Ankara), **Siriju** (Damask), **Liban** (Bejrut), **Izrael** (Jerusalem) i **Palestinu** (Ramala), kod Pojasa **Gaze**. Od ostrvskih zemalja, u Jugozapadnu Aziju prirodno-geografski pripada i država **Kipar**, iako politički pripada evropskoj zajednici.

Ankara, Turska

Osnovne karakteristike država Mediteranske Azije

Država	Površina	Glavni grad	Naseljenost glavnog grada
Gruzija	69.700 km²	Tbilisi	1,2 mil. stan.
Turska	783.562 km²	Ankara	5,1 mil. stan.
Sirija	185.180 km²	Damask	2,5 mil. stan.
Liban	10.400 km²	Bejrut	2,4 mil. stan.
Izrael	20.770 km²	Erusalim	0,9 mil. stan.
Palestina	6.220 km²	Ramalah	0,03 mil. stan.
Kipar	9.251 km²	Nikozija	0,3 mil. stan.

Bejrut, Liban

Mediteranska Afrika i Azija imaju izuzetno značajan geografski položaj i igraju važnu ulogu u povezivanju tri kontinenta: Evrope, Azije i Afrike. Uprkos prirodnim izazovima,

Jerusalem, Izrael

Damask, Sirija

kao što su pustinjski predjeli i nedostatak vode u unutrašnjosti, blizina Sredozemnog Mora i važnih morskih pravaca poput Sueckog Kanala omogućavaju povoljan razvoj, posebno u trgovini, saobraćaju i turizmu. Istovremeno, bogata historija, kulturna raznolikost i prirodni resursi čine ovaj dio Mediterana jednim od najspecifičnijih područja u svijetu.

Istraži

Koje mediteranske države Afrike i Azije imaju najdužu obalu? Prikaži svoje rezultate u *Excelu* i u *PowerPointu*.

Razmisli i odgovori

1. Turska se prostire na dva kontinenta. Na kojem kontinentu se nalazi njen veći dio?
2. Zašto se kaže da je Mala Azija most koji povezuje tri kontinenta?
3. Zašto su se mnoge drevne civilizacije razvile upravo u mediteranskom pojasu Afrike i Azije?
4. Šta misliš, zašto neki glavni gradovi (kao što su Ramalah ili Nikozija) imaju znatno manje stanovnika od Ankare ili Damaska?

Zapamti

- Na obali Sredozemnog Mora izlazi pet afričkih i šest kontinentalnih azijskih država.
- Mediteransku Afriku čine zemlje Sjeverne Afrike koje izlaze na Sredozemno More: Maroko, Alžir, Tunis, Libija i Egipat.
- Mediteransku Aziju čine zemlje Azije koje izlaze na Crno, Egejsko, Sredozemno i Levantsko More: Gruzija, Turska, Sirija, Liban, Izrael i Palestina.
- Najveći prostor mediteranskog dijela Azije zauzima poluotok Mala Azija.

VII.6. Prirodno-geografske karakteristike mediteranskih zemalja

RAZUĐENOST OBALE

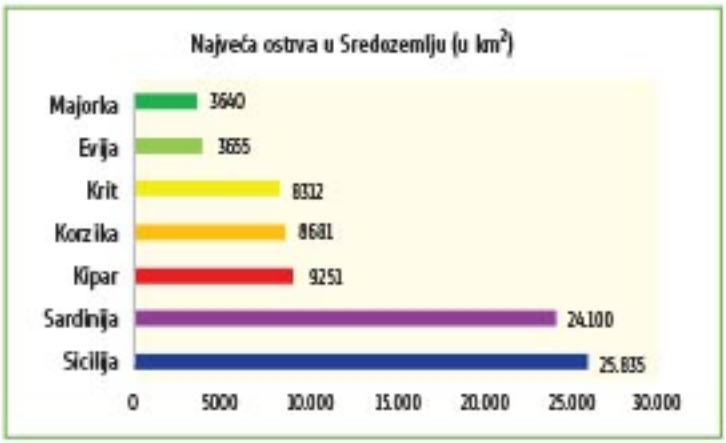
Razuđenostt duge obale Sredozemnog Mora i njegovih rubnih i unutrašnjih mora predstavljena je velikim brojem: poluostrva, ostrva, zaliva i morskih prolaza.

Najveća **poluostrva** u Mediteranu su: **Apeninsko, Balkansko, Pirinejsko** i **Mala Azija**. Od njih se granaju manja poluostrva, kao što su: **Peloponez, Halkidiki** i **Istra** (Balkansko Poluostrvo), **Kalabrija** i **Apulija** (Apeninsko Poluostrvo) itd. U grupi manjih poluostrva u Mediteranu ističu se: **Pelješac** (Jadransko More), **Atika** (Egejsko More), **Tunis** (Sredozemno More), **Barka** (Sredozemno More), **Krim** (Crno More) i drugi.

Rječnik

zaliv – dio morske površine koji dublje zalazi u kopno.

planinski vijenac – grupa međusobno povezanih planina koje su poredane jedna do druge i pružaju se kao lanac duž određenog prostora.

Razuđenost grčke obale

Saznaj više

Među ostrvima Mediterana postoji veća grupa koja ima vulkansko porijeklo. Kod većine od njih **vulkanska aktivnost** je završena ili pritajena, ali neka od njih se odlikuju aktivnim vulkanizmom. Najpoznatija vulkanska ostrva su: Sicilija, Stromboli, Vulkan, Milos, Santorini i druga.

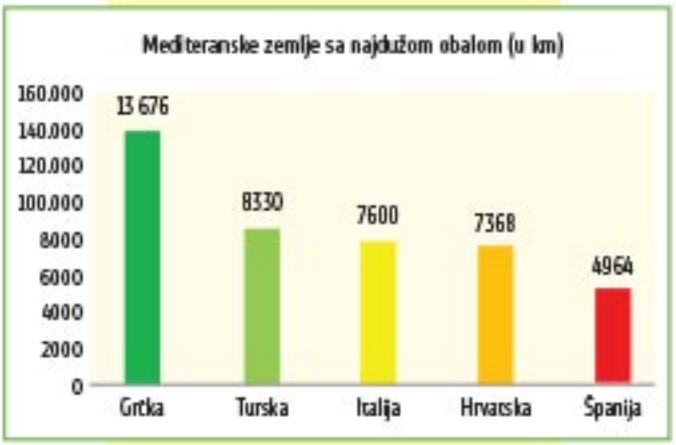

Vulkan Etna, Sicilija

Među **ostrvima** Mediterana, najveću površinu zauzimaju: **Sicilija** (Italija), **Sardinija** (Italija), **Kipar**, **Korzika** (Francuska), **Krit** (Grčka), **Evija** (Grčka) i **Majorka** iz grupe **Balearskih ostrva** (Španija). Od ostalih većih ostrva u Mediteranu izdvajaju se: **Lezbos** (Grčka), **Rodos** (Grčka), **Menorka** (Španija), **Krf** (Grčka), **Ibica** (Španija), **Džerba** (Tunis), **Cres** (Hrvatska) i dr.

U grupi većih **zaliva** Mediterana ističu se: **Lionski** (Sredozemno More), **Đenovski** (Ligurijsko More), **Kvarner** (Jadransko More), **Boka Kotorska** (Jadransko More), **Solunski zaliv** (Egejsko More), **Sidra** (Sredozemno More), **Gabeški zaliv** (Sredozemno More), **Korintski zaliv** (Jonsko More), **Antalijski zaliv** (Sredozemno More) i drugi.

Od morskih prolaza u Mediteranu, najveći saobraćajni značaj za region imaju: **Gibraltarski**, koji povezuje Atlantski Okean sa Sredozemnim Morem, **Mesinski** (Tirensko – Jonsko More), **Dardaneli** (Egejsko – Mramorno More), **Bosfor** (Mramorno – Crno More) i **Kerč** (Crno – Azovsko More).

RELJEFNE KARAKTERISTIKE

Krupni reljefni oblici Mediterana predstavljeni su sa: **nizijama, planinama, pustinjama** i drugim manjim reljefnim formama..

Rovinj, Istra (Hrvatska)

Nizije

Najveće nizije na Mediteranu su na Pirinejskom poluostrvu i Balkanskom Poluostrvu. Najveće nizije na Pirinejskom Poluostrvu su **Andaluzija i Aragonija** u Španiji. **Panonska Nizija** sa svojom periferijom je dio mediteranskih zemalja: Slovenije, Hrvatske, Bosne i

Panonska Nizija u Vojvodini, Srbija

Saznaj više

Morsko dno Mediterana također ima zanimljivu topografiju. **Dubina Kalipso** (poznat i kao rov Kalipso) je najdublja tačka na Mediteranu. Nalazi se u Jonskom Moru uz obalu Grčke. Dubok je 5267 metara. To znači da na ovom mjestu možete potpuno potopiti najviši vrh u Alpama, Mont Blan, koji je visok 4808 metara.

Hercegovine, Srbije i Rumunije. **Vlaška Nizija** se nalazi u donjem toku rijeke Dunav, u Rumuniji. **Gornja tračka Nizija** se ističe u Bugarskoj, a **Lombardijska Nizija** u dolini rijeke Po u Italiji.

Planine i visoravni

Najviši planinski lanci evropskog Mediterana su **Pirineji**, **Alpe**, **Apenini** i **Dinadidi.** U mediteranskoj Africi, 2.500 kilometara protežu se planinski vijenvi sistema **Atlas.**

Turska teritorija uključuje **Pontske planine**, **planinu Tavor** i najvišu planinu **Ararat.** Ogromne visoravni obuhvaćaju Pirinejsko Poluostrvo (**Mezeta**) i Malu Aziju (**Anadolska Visoravan**).

Pustinja

Posebna karakteristika reljefa Mediterana su pustinje. Sve afričke zemlje na Mediteranu dio su najveće svjetske vruće pustinje, **Sahare.** Njen manji dio je **Libijska Pustinja**, na teritoriji Libije, a azijski dio Mediterana je **Sirijska Pustinja.**

Triglav, najviši vrh Julijskih Alpa, Slovenija

Pješčane dine u pustinji Sahara, Maroko

Istraži

Na mapi ili Google mapi pronađite najveća ostrva koji politički pripadaju državama: Španiji, Italiji, Grčkoj, Hrvatskoj i Turskoj.

Razmisli i odgovori

1. Kojem balkanskom mladom planinskom lancu pripadaju naše najviše planine Korab i Šar?
2. Italija je zemlja mnogih planina. Koje od njih možeš nabrojati?
3. Na koje more je otvorena Lombardijska Nizija?
4. Na karti pronađite tri zemlje koje ne izlaze iz Sredozemnog Mora, ali posjeduju dio Sahare.

Zapamti

- Pirinejski, Apeninski, Balkanski i Mala Azija su najistaknutija poluostrva Mediterana.
- Sicilija, Sardinija, Kipar, Korzika i Kreta su najveća ostrva na Mediteranu.
- Najviši planinski lanci u mediteranskim zemljama su: Pirineji, Alpe, Apenini, Dinaridi, Atlas, itd.
- Ogromne nizije Mediterana uključuju: Andaluziju, Aragon, Panonsku, Vlašku i Lombardijsku Niziju.
- Sahara i Sirijska Pustinja su dio pustinjskog reljefa Mediterana.

VII.7. Klima, hidrografija, biljni i životinjski svijet

KLIMATSKI TIPOVI

Klima Mediterana je određena brojnim prirodnim faktorima. To prvenstveno ovisi o geografskoj širini, drugo: termalne karakteristike i isparavanje vode iz Sredozemnog Mora, utjecaj pustinje Sahare, utjecaj europskog kopna, reljefni oblici, biljni svijet i tako dalje. Klima Mediterana je kombinacija toplih, južnih utjecaja sa afričkog kontinenta i svježijih utjecaja iz kontinentalne Evrope, raspoređenih na povoljan način tokom cijele godine.

Uske obalne pojaseve evropskog i azijskog Mediterana, kao i obalne dijelove Maroka i Alžira, karakterizira tipična **mediteranska klima**. Prosječna temperatura u najhladnijem mjesecu u godini je obično pozitivna. Snježne padavine su rijetke i kratkotrajne ili odsutne (Maroko).

Unutrašnji dijelovi Libije, Tunisa i Egipta imaju **vruću pustinjsku klimu**. Njene osobine su: visoka dnevna temperature (> 40 °C u toplim mjesecima), niska noćna temperatura i niska godišnja količina padavina.

U unutrašnjosti Mediterana, u zemljama bez izlaza na more ili u zonama veće nadmorske visine, **kontinentalni** karakter klime se povećava, sa umjereno toplim ljetima i umjereno hladnim zimama.

Rječnik

kontinentalni – nalazi se dublje u unutrašnjosti kontinenta, na kopnu.

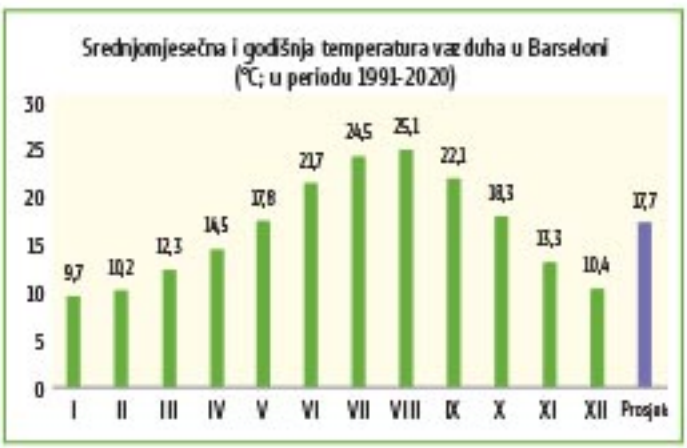
Posjetitelji plaže na Sitoniji, Grčka

Oaza u vrućoj pustinji

Barselona, Španija

HIDROGRAFIJA

Rijeke zauzimaju najveći dio vodnog bogatstva Mediterana. Najveće rijeke koje se ulijevaju direktno u Sredozemno More su **Nil, Ebro** i **Rona**.

U Jadranskom moru od Apeninskog Poluostrva rijeka Po je veća, a **rijeke Krka**, **Neretva**, **Bojana** i **Drim** su veće na Balkanskom poluostrvu. U Slivu Egejskog Mora veće rijeke su: **Vardar, Struma** i **Marica** sa Balkanskog Poluostrva i rijeka **Menderes** iz Male Azije.

Glavne evropske rijeke se ulijevaju u Crno more: **Dunav**, **Dnjepar** i **Dnjestar**, te **Kizil Irmak** u Maloj Aziji. Slivu Azovskog Mora pripada Rijeka **Don**.

Mediteran je bogat jezerima, a jezera variraju u formaciji: **vulkanska, krška, tektonska, glacijalna, pustinjska, laguna i riječna.**

Od **tektonskih jezera,** najvažnije je **Mrtvo More**, koje se nalazi u azijskom Mediteranu, najniža tačka na Zemljinoj površini. Poznato po vrlo slanoj vodi u kojoj se ne može potonuti. Druga važna tektonska jezera su **Ohridsko** i **Prespansko Jezero** na Balkanskom poluostrvu.

Glacijalna jezera se nalaze u Alpama, a najpoznatija su **Komo**, **Garda**, **Madžiore**, **Bledsko jezero** i druga.

Od **kraških jezera**, najveće je **Skadarsko Jezero,** na Balkanskom poluostrvu na granici između Crne Gore i Albanije. Poznata sui **Plitvička Jezera** koja se nalaze na Dinaridima.

Vulkanska jezera su najrasprostranjenija u Italiji: **Albano**, **Bolsena**, **Viko**, **Nemi**, **Averno** i druga.

Pustinjska jezera se nalaze u mediteranskoj Africi, a najveće je jezero **Šot el Džerid** u Tunisu. Među karakterističnim primorskim lagunama, najpoznatija je **Venecijanska Laguna** u Italiji.

Rječnik

kraško jezero - prirodno jezero koje se formira kada se voda skuplja u depresije nastale rastvaranjem krečnjačkih stijena.

laguna - je malo i plitko obalno jezero.

delta - vrlo razgranato ušće rijeke.

Delta Nila

Rijeka Vardar se ulijeva u Egejsko more

Saznaj više

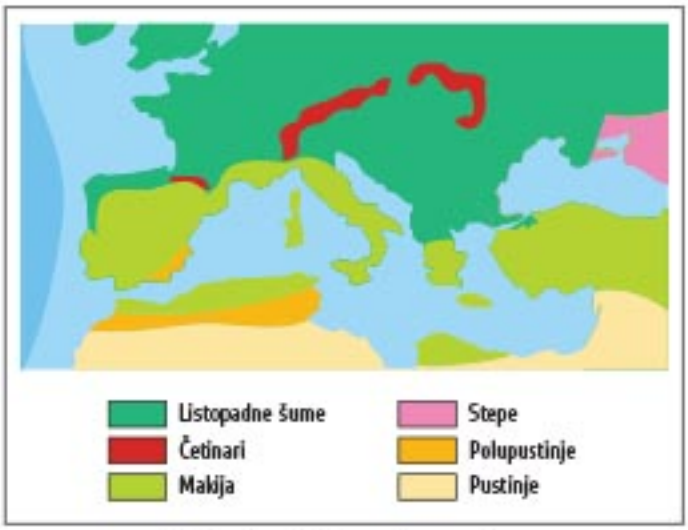
Rijeka Nil, koja se ulijeva u Sredozemno More, nije samo najduža rijeka na svijetu, već i osnova života milijuna ljudi od davnina. Teče kroz pustinju, ali oko nje raste zeleni pojas koji omogućuje poljoprivredu, ribolov i naselja. Zahvaljujući Nilu, drevni Egipat je postao jedna od prvih velikih civilizacija u povijesti.

BILJNI I ŽIVOTINJSKI SVIJET

Mediteranska klima često ima duge **suše** u letnjem periodu. Mnogo je manje vode dostupne divljim životinjama, što otežava preživljavanje divljih životinja.

Kod životinja, neke vrste su se prilagodile noćnom načinu života kako bi pobjegle od vrućine dana. Drugi kopaju skloništa pod zemljom ili žive u pećinama. Postoje i migratorne životinje - posebno ptice - koje migriraju da žive u povoljnoj klimi.

Tipična biljna zajednica na Mediteranu je **maki,** zajednica zimzelenog grmlja i šumskih biljaka, prilagođena životu u suhim uvjetima. Glavne vrste su: **trn**, **lovorika**, **zelenika**, **crnika** i druge. Od viših stabala, **čempresi** su uobičajeni, a **masline** su pravi simbol Mediterana.

Vegetacija u Mediteranskom regionu

Rječnik

makija - je zajednica zimzelenog grmlja i nizinskih šuma, koja se nalazi u toplim i suhim obalnim područjima duž Sredozemnog mora.

agrumi - su voće s korom i kiselim okusima, kao što su naranđža, limun, mandarina i limun.

Mediteranska makija, Sardinija

Čempresi

Saznaj više

Jedna od rijetkih vrsta **divljih mačaka** koja živi na Mediteranu je **iberijski ris**. To je ugrožena vrsta, sa samo nekoliko stotina jedinki. Njegova omiljena hrana su zečevi, tako da njen opstanak često zavisi od toga da li ima dovoljno zečeva u mediteranskim šumama. Iberski ris je odličan lovac i veoma vješt u sakrivanju, zbog čega ga zovu Duh Mediterana. Naučnici koji ga pokušavaju zaštititi teško ga pronađu. Ima zanimljive kružne uzorke na tijelu, koji su različiti za svakog pojedinog risa - slično kao i ljudski otisak prsta.

Oni dobro uspijevaju čak i kada je zemlja plodna i veoma otporna na sušu. Zbog toga je Mediteran poznat kao jedno od najvažnijih područja za proizvodnju **maslinovog ulja**.

U ovom regionu gaje se i vinove **loze**, pa se proizvodi i mnogo **vina**. Također, česti su agrumi (ili citrusi), kao što su: **limun, narandža, mandarina i citron**. Pored njih, uspevaju i smokva i nar.

Sredozemno more je dom bogatog i raznolikog **morskog svijeta** – kitova, delfina, foka, hobotnica, školjki i mnogih vrsta riba. **Kopnenu faunu** čine: gušteri, zmije, kornjače, insekti, pauci, zečevi, lisice, divlje mačke i druge. **Svijet ptica** čine: orlovi, sove, flamingosi i mnoge druge lokalne i sjelice vrste.

Delfin

Istraži

Zašto čovjek ne može potonuti u Mrtvo More? Istražite, pripremite prezentaciju i predstavite razredu.

Razmisli i odgovori

1. Što je vjerojatnije da će se dogoditi na mjestima s mediteranskom klimom, slanom ili rosom?
2. Da li je veća vjerovatnoća da će pasti grad ili snijeg?
3. Kako zamišljate da izgleda pješčana oluja?
4. Jegulja živi u Ohridskom jezeru, a mrijesti se u Sargaškom moru, koje je dio Atlantskog Okeana. Pronađite na karti na kojim rijekama i morima pliva da bi stigla s jednog mjesta na drugo.
5. Znate li još neko voće koje spada pod agrume?
6. Galebovi se ponekad mogu vidjeti u toku Vardara. Iz kojeg mora dolaze?
7. Možete li nam reći zašto ovi galebovi moraju letjeti na sjever?

Zapamti

- Klima mediteranskih zemalja određena je samim Sredozemnim Morem, blizinom Sahare i evropskog kopna.
- Mediteransku klimu karakteriziraju vruća i suha ljeta, ali blage i kišovite zime. U Africi su ljeta toplija, a zime sušnije.
- Među najvažnijim tektonskim jezerima Mediterana su Mrtvo more i Ohridsko jezero, a najatraktivnija kraška jezera su Skadarsko jezero i Plitvička jezera.
- „Živi svijet Mediterana se navikao na klimu kako bi preživio. Najtipičnija zajednica su makije. Raste mnogo maslina, vinove loze i agruma.
- Kitovi, delfini, tuljani, hobotnice, školjke i ribe žive u moru. Na kopnu žive iste životinje kao i kod nas.

VII.8 Stanovništvo i naselja mediteranskih zemalja

Mediteranske zemlje imaju raznoliku gustoću naseljenosti i stanovništvo, što zavisi od prirodnih uslova, historije i ekonomskog razvoja svake regije. Stanovništvo mediteranskih zemalja je neravnomjerno raspoređeno i stalno se mijenja pod utjecajem prirodnih i društvenih faktora. Veliki gradovi i luke igraju važnu ulogu u životu i razvoju ove regije.

BROJNOST POPULACIJE I PRIRODNI PRIRAST

Ukupna populacija mediteranskih zemalja je preko **760 miliona stanovnika** (2024). Ovaj broj se odnosi na 27 zemalja sa direktnim pristupom Sredozemnom moru i njegovim rubnim i unutrašnjim morima. Najveće zemlje sa pristupom Mediteranu su: **Rusija, Egipat, Turska** i **Francuska**. Najmanje zemlje, ispod milion stanovnika, su: **Crna Gora, Malta** i **Monako.** Sve evropske mediteranske zemlje, osim Malte, zabilježile su negativan prirast u posljednjih nekoliko godina, sa smanjenjem broja stanovnika, dok u azijske i afričke mediteranske zemlje prirast stanovništva je pozitivan.

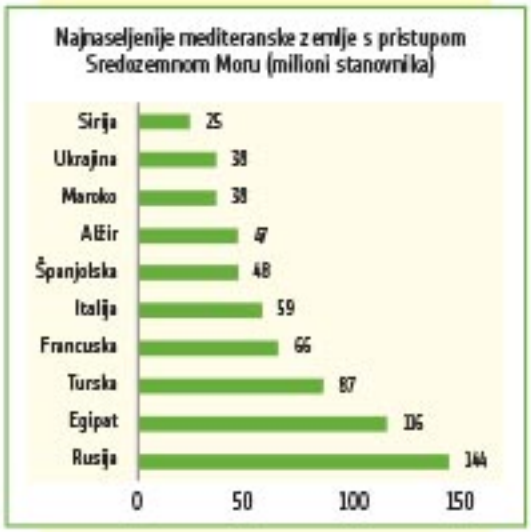
GUSTINA NASELJENOSTI

Stanovništvo Mediterana nije ravnomjerno raspoređeno. Mjesta duž morske obale i u blizini velikih rijeka su gusto naseljena. Na primjer, u Egiptu, u delti Nila, ima ih oko 1.500 stanovnika po kvadratnom kilometru, dok

Rječnik

prirodni prirast - je broj povećanja ili smanjenja stanovništva kao rezultat razlike između rođenih i umrlih godišnje.

gustinaa naseljenosti - je koliko ljudi živi na području od 1 km2.

Znaš li da...

... Istanbul se proteže na dva kontinenta? Nalazi se na Bosforskom Moreuzu između Mramornog i Crnog Mora. Jedna obala ovog grada je dio Evrope, a drugi dio Azije. Međutim, kao glavni grad dva carstva koja su vladala većim dijelom Mediterana, Bizantijskog carstva i Osmanlijskog carstva, vijekovima je bio centar mediteranske kulture. Poznat je po prekrasnoj Aja Sofiji.

Saznaj više

Lučki grad **Aleksandrija**, sa 5,2 miliona stanovnika, drugi je po veličini u Egiptu. Osnovao ga je Aleksandar Makedonski 331. pp. n. e. U prošlosti je bio poznat po Aleksandrijskoj biblioteci i svjetioniku kao nekadašnjem svjetskom čudu.

malo zapadnije, u istoj zemlji, u Libijskoj Pustinji, živi jedan stanovnik po kvadratnom kilometru.

Najgušće naseljene su obale svih mora i unutrašnjost Balkanskog, Apeninskog i Pirinejskog Poluostrva. Najniža gustina naseljenosti nalazi se u pustinjskim dijelovima mediteranske Afrike i centralnim i istočnim dijelovima poluostrva Male Azije. Najveća gustina naseljenosti (stanovnika na 1 km²) je u sljedećim zemljama: **Monako, Malta, Libanon, Izrael, Italija** i **Kipar.** Najrjeđe naseljene zemlje koje graniče sa Mediteranom su **Libija, Rusija, Alžir, Crna Gora** i **Gruzija.**

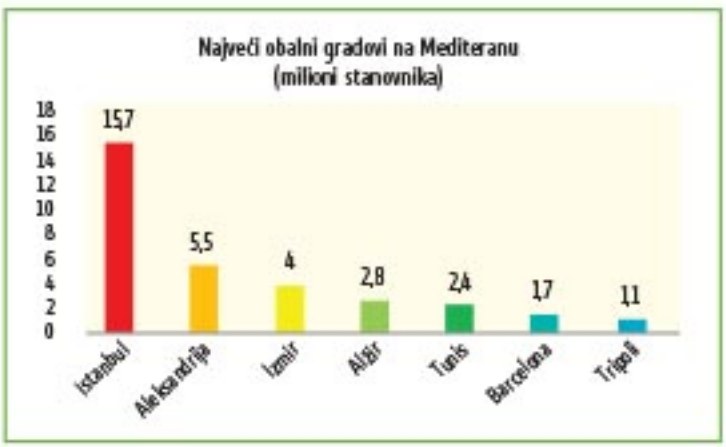
Gusto naseljen grad (Kairo, Egipat)

NAJVEĆI GRADOVI I LUKE U REGIJI

S obzirom na rani civilizacijski razvoj, Mediteran je bio regija u kojoj su se razvili najstariji oblici urbanog života u predantičkom i antičkom periodu. Trgovina, kao tradicionalna ekonomska aktivnost drevnih naroda širom Mediterana, doprinijela je formiranju velikih lučkih gradova. Populacijski, najveći milionski primorski gradovi Sredozemlja su: **Istanbul** (Turska), **Aleksandrija** (Egipat), **Izmir** (Turska), **Alžir** (Alžir), **Tunis** (Tunis), **Barcelona** (Španija),

Berbersko selo u Tunisu

Istanbul, Turska

Tripoli (Libija), **Antalija** (Turska) i **Odesa** (Ukrajina). Manji, ali važni lučki i turistički gradovi na obali Sredozemnog Mora su: **Valensija, Marsej, Tulon, Dženova, Neapol, Venecija, Trst, Rijeka, Split, Atina, Solun, Varna, Mersin, Tel Aviv** i drugi.

U unutrašnjosti zemalja sa pristupom Mediteranu postoje i milioni gradskih centara. Najveći među njima su: **Kairo, Giza, Madrid, Ankara, Rim, Pariz, Sofija, Kijev** i drugi.

Valensija, Španija

Split, Hrvatska

Istraži

Saznaj lokacije glavnih lučkih gradova na Mediteranu i napravi listu zemlje u kojima se nalaze. Koja je najveća mediteranska luka?

Kakav objekat je Sagrada Familija u Barseloni? Da li je to crkva, džamija ili muzej?

A, kakav objekat je Aja Sofija u Istanbulu? Crkva, džamija ili muzej?

Razmisli i odgovori

1. Koji faktori određuju prirodni rast stanovništva? Koja je razlika u rastu stanovništva između evropskih, azijskih i afričkih regija Mediterana?
2. Zašto su neka područja Mediterana gusto naseljena, a neka ne?
3. Navedite najveće zemlje na Mediteranu. Je li to uvijek bio slučaj?

Zapamti

- Ukupna populacija mediteranskih zemalja je preko 760 miliona stanovnika;
- Najgušće naseljene zemlje na Mediteranu su: Monako, Malta, Libanon, Izrael, Italija i Kipar.
- Godišnji rast stanovništva u evropskim zemljama na Mediteranu je negativan, dok je u azijskim i afričkim zemljama pozitivan.
- Najveći primorski gradovi na Mediteranu su: Istanbul, Aleksandrija, Izmir, Alžir i Tunis.
- Manji lučki gradovi su: Valensija, Marsej, Neapol, Split, Atina, Solun, Varna, Mersin, itd.

VII.9. Jezici, religije, hrana i arhitektura

Vijekovima je Mediteran bio središte svijeta u kojem su svi željeli živjeti. Trgovci i osvajači dolazili su iz različitih mjesta. Stvorena su carstva u kojima su svi ljudi živjeli u jednoj zemlji, a zatim su se uglavnom miješali i razvijali kulturu zajedno. Danas postoji nekoliko zemalja na Mediteranu koje stvaraju interesantan mozaik od kultura, jezika i religija.

NARODI I JEZICI

Stanovništvo Mediterana razlikuje se prema etničkoj, jezičnoj i vjerskoj pripadnosti, kao i kulturnim karakteristikama.

Narodi slavenske grupe su uglavnom naseljeni na Balkanskom Poluostrvu i istočnoevropskoj podregiji Mediterana: **Slovenci, Hrvati, Crnogorci, Srbi, Bošnjaci, Bugari, Makedonci, Ukrajinci** i **Rusi.**

Romanska grupa naroda naseljava Pirinejsko i Apeninsko Poluostrvo, Francusku i Rumuniju (**Španci, Francuzi, Italijani** i **Rumuni).**

Semitske i turske grupe naroda su raštrkane u afričkom i azijskom Mediteranu. **Turci** naseljavaju poluostrvo Mala Azija, a od semitskih naroda, **Arapi** naseljavaju ostatak afričkih i azijskih zemalja, osim sa manjinom u Izraelu. Izrael je naseljen **Jevrejima** semitskih naroda.

Posebni indoevropski narodi u mediteranskim zemljama su **Albanci** i **Grci.**

Većina ljudi na Mediteranu govori **arapski**, a to su ljudi iz svih zemalja Afrike, kao i iz Palestine, Libanona i Sirije u Aziji.

Rječnik

kaldrma - Stara cesta ili ulica napravljena od sitnog kamenja, naslagana jedna pored druge, uobičajena u drevnim mediteranskim i balkanskim gradovima.

bazar - je mreža trgovačkih ulica koje datiraju još iz Osmanlijskog carstva, kao i tržnica s mnogo malih trgovina.

koloseum - je bio drevni rimski amfiteatar koji je bio domaćin gladijatorskih igara, takmičenja i predstava pred hiljadama gledalaca.

buzuki - je grčki muzički instrument sličan mandolini, sa dugim vratom i metalnim žicama.

Rasprostranjenost jezičkih grupa na Mediteranu

Saznaj više

Hebrejski je maternji jezik Jevreja u Izraelu. Govori ga preko 10 miliona ljudi i jedini je živi jezik iz grupe kananskih (semitskih) jezika.

Znaš li da...

... da se ljudi iz različitih arapskih zemalja često ne razumiju u potpunosti, iako govore arapski? Arapski ima desetine dijalekata, koji se uvelike razlikuju od zemlje do zemlje – na primjer, Marokanac i Libanonac mogu imati problema da se razumiju bez korištenja standardnog arapskog jezika koji se uči u školama. To pokazuje koliko jezik može biti isti, ali i različiti u isto vrijeme!

Neke zemlje imaju isti službeni jezik, kao što je **grčki** – u Grčkoj i Kipru; **italijanski** – u Italiji i San Marinu; **albanski** – u Albaniji i na Kosovu; ili **francuski jezik** – u Francuskoj i Monaku. Ostali govore svojim jezikom, različitim od drugih. Tako se u Sloveniji koristi **slovenački**, u Hrvatskoj **hrvatski**, u Izraelu **hebrejski**, a u Bugarskoj **bugarski jezik**. U Španiji se, pored **španskog**, govori i **katalonski** i **baskijski jezik**.

RELIGIJE

Mediteran je bio dom tri glavne religije koje su danas široko rasprostranjene širom svijeta: **judaizam**, **kršćanstvo** i **islam**. Kršćanstvo prevladava u evropskom dijelu, a islam u afričkom i azijskom dijelu.

Većina kršćanskih zemalja su rimo-katoličke. **Rimokatolička religija** je razmještena na **Apeninskom** i **Pirinejskom Poluostrvu, u Francuskoj,** te u balkanskim zemljama **u Sloveniji i Hrvatskoj.**

Pravoslavna crkva ima najveći broj vjernika na **Balkanu** (Grčka, Bugarska, Srbija, Sjeverna Makedonija), u **istočnoj Evropi** (Rumunija, Ukrajina i Rusija) i **Gruziji** iz azijskih zemalja.

Islam je rasprostranjen u svim afričkim i azijskim zemljama Mediterana, osim u Izraelu i Gruziji. Kod balkanskih zemalja, islam je najzastupljen u: Kosovu, Albaniji i Bosni i Hercegovini.

Na Mediteranu, **judaizam** je sačuvan samo u **Izraelu**.

Zastupljenost vjerskih grupa na Mediteranu

HRANA

Mediteranska hrana, za koju je medicinski potvrđeno da je vrlo korisna za ljudsko zdravlje, uvrštena je na UNESCO-vu listu nematerijalne kulturne baštine. Odnosi se na tradicionalne i moderne vještine u proizvodnji, pripremi i potrošnji hrane, što je tipično za ostrvo **Krit** (Grčka), ali i široko rasprostranjeno među drugim mediteranskim narodima, kao kultura zdravog života. Uglavnom uključuje veliku potrošnju: **maslinovog ulja, mahunarki povrća, nerafiniranih žitarica, orašastih plodova** (bademi i lješnjaci), **agruma** (limun, potok, citron, mandarina), umjerenu konzumaciju **morske ribe** i **morskih plodova, mliječnih proizvoda** (sir i jogurt), **vina** i rjeđe korištenje **crvenog mesa**.

Paelja (Španski specijalitet)

ARHITEKTURA

Mediteranska arhitektura je poznata po svojoj estetskoj privlačnosti i sposobnosti da izazove osjećaj opuštenosti i jedinstva s prirodom. Klasični primjeri mediteranske arhitekture mogu se naći u starim gradskim jezgrama nekih primorskih gradova sa ostacima drevnih, srednjovjekovnih i uglavnom modernih građevina. Riječ je o utvrđenim gradovima ka morskoj širini. Ulice su uske i od kaldrme koje se sjeku pod pravim kutom. Popločani trg, postavljen nasuprot glavnim stranama svijeta, zauzima centralno mjesto, a kamen je glavni građevinski materijal stambenih zgrada, komercijalnih i vjerskih zgrada.

U orijentalnim mediteranskim gradovima azijskih zemalja, **čaršije** su dom zanatskih, trgovačkih i ugostiteljskih objekata. U velikim gradovima sačuvane su stare monumentalne građevine od velikog kulturnog i turističkog značaja: **arene, palače, kule, vjerski hramovi**, itd.

Kapali Čaršija u Istanbulu, Turska

Sačuvani tragovi mediteranske arhitekture mogu se naći u: **Istanbulu, Atini, Rimu, Dubrovniku, Splitu, Neapolu, Solunu** i drugim gradovima.

Saznaj više

Rimski Koloseum je vrhunac antičke arhitekture, nekada najveći antički amfiteatar, koji je 80. godine sagradio Tit Flavije. Javni objekat skupljao je 55.000 gledalaca i služila je za gladijatorske borbe, borbe životinja i druge javne događaje.

MUZIKA

Mediteranske zemlje imaju bogatu muzičku tradiciju kao dio svoje kulturne baštine. Već u antičko doba, temelji antičke muzike postavljeni su na Mediteranu. Pored modernih i popularnih žanrova, u mediteranske zemlje se njeguje i tradicionalna španska, grčka, turska ili arapska muzika, italijanska klasična muzika, itd. Etnomelos je karakterističan u nekim mediteranskim zemljama koje uključuju tradicionalne instrumente, kao što su **buzuki, lira, kitara, saz, zurla, frula, bubanj, kaval** i drugi.

Zurla

Istraži

Istražite i kreirajte grafički prikaz ili tabelu (Excel) najpoznatijih i posjećenih spomenika kulture u većim gradovima mediteranskih zemalja.

Razmisli i odgovori

1. Tri od sljedećih jezika na Mediteranu su srodna i pripadaju romanskoj grupi jezika: turski, španski, grčki, italijanski, arapski i francuski. Koji?
2. Islam je prilično uobičajen u dvije zemlje na evropskoj obali Mediterana. Ko su oni?
3. Zašto misliš da su mediteranske kuće često građene od kamena i imaju uske, zasjenjene ulice? Kakve to veze ima s klimom i načinom života u tim područjima?
4. Zašto misliš da muzika u različitim mediteranskim zemljama zvuči drugačije, iako su dio iste regije? Kakvu ulogu u tome igraju tradicionalni instrumenti?

Zapamti

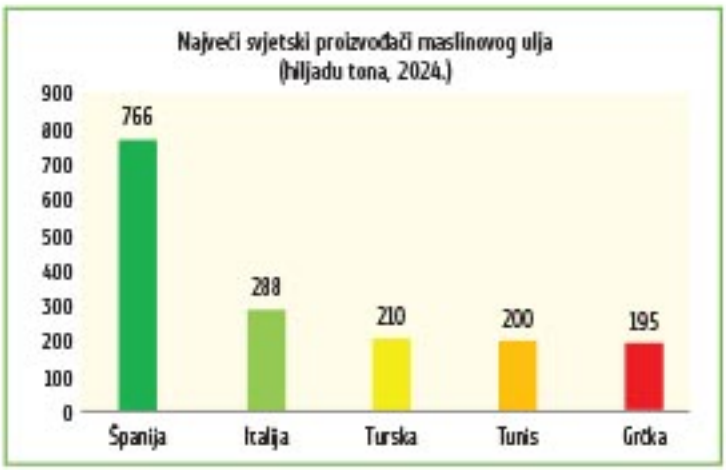
- Najbrojniji narodi Mediterana su oni iz: slavenskih, rumunskih, semitskih i turskih grupa.
- Najrasprostranjeniji jezici na Mediteranu su: arapski, turski, slavenska i rumunska grupa jezika, kao i hebrejski.
- Narodi Mediterana su religiozno orijentirani prema: pravoslavnim i rimokatoličkim kršćanstvom, islamu i judaizamu.
- Mediteranska hrana uključuje korištenje svježih sastojaka i: maslinovo ulje, agrumi, riba, mahunasto povrće, vino, itd.
- Mediteransku arhitekturu karakteriziraju uske ulice od kaldrme, građe od kamena i objekti koji stvaraju osjećaj povezanosti s prirodom i historijom.

VII.10. Privredne i geografske karakteristike

Privreda mediteranskih zemalja je bogata i raznolika, oblikovana prirodnim uvjetima, geografskim položajem i kulturnim nasljeđem. Mediteran je važan ekonomski prostor, u kojem su tradicionalne aktivnosti kao što su poljoprivreda i ribarstvo dopunjene modernim industrijama i dinamičnom trgovijom.

OSNOVNE PRIVREDNE KARAKTERISTIKE

Privreda u mediteranskim zemljama tradicionalno se oslanjala na: **poljoprivredu, ribarstvo, trgovinu** i, u novije vrijeme, **industriju** i **turizam**. Izvori energije u zemljama regije uključuju **naftu** (afrička subregija), **hidroenergiju, ugalj, nuklearnu energiju** (Španija, Francuska, Bugarska), **solarnu energiju** i vjetar. Od **rudnog bogatstvo** velikih

Rječnik

solarna energija - je energija proizvedena pomoću sunčevog zračenja.

eksploatacija - da se koristi nešto što postoji (rude, nafta, drvo, itd.) kako bi nabavili nešto korisno (energiju, proizvod, itd.).

Mediteran je najveći svjetski proizvođač maslinovog ulja.

Znaš li da...

... maslinova grančica tradicionalni simbol mira koji se koristi od davnina do danas? Pobjednici Olimpijskih igara u organizaciji helenskih gradova-država dobili su vijenac od maslinovih grančica kao nagradu. Danas takve grane možemo vidjeti na zastavi Kipra i zastavi Ujedinjenih naroda.

poluostrva eksploatiše se: željezo, bakar, boksit, olovno-cinkova ruda i nemetalne sirovine. Sjeverna Afrika i Jugozapadna Azija imaju velika nalazišta fosfata i drugih nemetalnih sirovina.

POLJOPRIVREDA

Povoljni klimatski i zemljišni uslovi omogućavaju uzgoj raznih poljoprivrednih kultura. U nekima od njih, mediteranske zemlje se smatraju vodećim svjetskim proizvođačima. Na primjer, kod **južnog voća,** Španija, Italija i Turska su veliki svjetski proizvoditelji. Također, pet najvećih svjetskih proizvođača **maslinovog ulja** su mediteranske zemlje: Španija, Italija, Turska, Tunis i Grčka. **Vinova loza** zauzima velike obradive površine na Mediteranu, tako da su u proizvodnji vina vodeće zemlje u svijetu Italija, Francuska i Španija. U žitaricama, Ukrajina zauzima mjesto među deset najvećih proizvođača **pšenice, kukuruza** i **ječma.**

Mediteranske zemlje su vodeći proizvoditelji vina u svijetu (u milionima tona, 2024.)

Država	Italija	Francuska	Španija
Količina	5.000.000	3.710.000	3.700.000

Mediteranske zemlje su vodeći svjetski proizvođači vina.

Polje pšenice (Ukrajina)

INDUSTRIJA

Najrazvijenije **industrijske grane** su: tekstilna, prehrambena, mašinska, metalna, hemijska, automobilska, brodogradnja, itd. Najveći **industrijski centri** su: Istanbul, Izmir, Milano,

Torino, Bursa, Aleksandrija, Madrid, Barselona, Tel Aviv, Alžir, Atina, Lion, Marsej, itd.

Naftno polje u Libiji

Saznaj više

Automobilska industrija u mediteranskim zemljama najrazvijenija je u Italiji, Španiji, Francuskoj, Turskoj i drugim zemljama. Najpoznatije automobilske marke su: italijanske (fijat, alfa romeo, lančа, maserati, ferari); francuske (pežo, citroen, reno); španski (seat); i turski tofaš.

Znaš li da...

... da je ribolov jedna od najstarijih aktivnosti na Mediteranu? U nekim obalnim selima, ljudi još uvijek koriste tradicionalne čamce i mreže, kao što su to radili njihovi preci prije više hiljada godina. Danas ribolov ne samo da osigurava hranu, već i zapošljava hiljade ljudi i važan je dio ekonomije mediteranskih zemalja.

TRGOVINA

U većim lučkim gradovima svih dijelova Mediterana, postoje moderni centri **trgovinske razmjene.** U međunarodnoj trgovini, mediteranske zemlje izvoze: **južno voće, grožđe, vino, masline, automobile, električne uređaje, tekstil, ulje, duhan** itd. Najviše uvozna roba, posebno u manjim zemljama ovisnim o uvozu, su: žitarice, lijekovi, meso, mlijeko, ulje, automobili, kućanski aparati, itd.

Trgovina duž Sueckog Kanala

Istraži

Koje mediteranske zemlje eksploatiraju naftu iz vlastitih izvora i poznati su izvoznici ovog izvora energije?

Razmisli i odgovori

1. Zašto je Mediteran uvijek bio pogodan za razvoj trgovine i razmjene robe?
2. Zašto nafta i plin nisu bili korisni u starim vremenima?
3. Mislite li da obnovljivi izvori energije kao što su sunce i vjetar su važni za budućnost mediteranske regije? Zašto?
4. Koje prednosti imaju zemlje koje imaju luke u odnosu na one koje nemaju?

Zapamti

- Ekonomija mediteranskih zemalja oslanja se na: poljoprivredu, industriju, trgovinu i turizam.
- Mediteranske zemlje su svjetski proizvođači maslinovog ulja, južnog voća, grožđa i vina.
- Najveći industrijski centri u regiji su: Istanbul, Izmir, Milano, Torino, Aleksandrija, Madrid, Barcelona, Tel Aviv, Kairo, itd.
- Na afričkoj obali postoje velika nalazišta nafte i plina.
- Glavna prednost Mediterana je njegova razvijena trgovina zbog njegove povezanosti sa različitim zemljama sa različitim bogatstvom.

VII.11. Turistička mjesta i kulturne znamenitosti

FAKTORI ZA RAZVOJ TURIZMA

Mediteran je jedna od najposjećenijih turističkih regija na svijetu i najpoželjnija destinacija. Turizam je važna ekonomska aktivnost za mnoge mediteranske zemlje, jer donosi veliki broj gostiju, mnogo noćenja i finansijskih prihoda. Razvoj turizma ovdje je posljedica niza povoljnih faktora: **prirodnih atrakcija** – kao što su prekrasni pejzaži, topla klima i čisto more; **kulturno-historijski spomenici** kao što su tvrđave, dvorci i vjerski objekti; kao i **etno-socijalne vrijednosti** kao što su folklor, muzeji i događaji. Osim toga, postoje dobre **prometne veze** (dobri putevi) i mnogi **smještajni objekti** (hoteli, kampovi i apartmani). Zahvaljujući svemu tome, na Mediteranu su se razvile različite vrste turizma: **rekreacijski, kulturni, vjerski, urbani, piknik** itd.

Zbog veličine ove turističke regije i razlika u turističkoj ponudi, u nju se može izdvojiti nekoliko manjih turističkih regija (podregija). Takvi su: **Pirinejsko Poluostrvo, Azurna Obala, Apeninsko Poluostrvo, Balkansko Poluostrvo, Crnomorski Subregion, Mala Azija** i **Sjeverna Afrika.**

Rječnik

destinacija - Odredište putovanja, mjesto do kojeg želite doći.

smještajni kapaciteti – hoteli, apartmani, kampovi, vile, hosteli i drugi objekti u kojima turisti borave dok posjećuju mjesto.

mondensko - moderno i luksuzno mjesto gdje odlaze bogati i slavni ljudi.

krstarenje - je putovanje turističkim brodom.

TURISTIČKI SUBREGIONI MEDITERANA

Pirinejsko Poluostrvo

Spansko primorje, Balearska Ostrva i kontinentalna turistička središta godišnje posjeti preko 80 miliona turista. Najposjećenija odmarališta su **Barselona, Valensija, Loret de Mar, Alikante, Palma de Majorka,**

Rabat, Maroko (Sjeverna Afrika)

Znaš li da...

... Azurnu obalu godišnje posjeti preko 20 miliona domaćih i stranih turista? Azurna (plava) obala se proteže duž Francuskog primorja od francusko-italijanske granice do odmarališta Sen-Trope. Jedan od najvažnijih kulturnih događaja u tom području je poznati Filmski festival u Kanu.

Malaga i dr. Kod unutrašnjih turističkih centara ističu se Madrid i Granada.

Azurna obala

Azurna obala obuhvata istočni dio francuske mediteranske obale, između Sen Tropea i italijanske granice. Azurna obala se smatra svjetskim **mondenskim** turističkim subregionom, gdje su najpoznatije turističke destinacije: **Sen Trope, Nica, Kan, Monte Karlo** i **Antib.**

Monte Karlo, Monako

Apeninsko poluostrvo

Italijansku obalu, ostrva (Sicilija, Sardinija i dr.), unutrašnje turističke centre i države Vatikan i San Marino godišnje posjeti više od 60 miliona turista. Najatraktivnije primorske destinacije su: **Đenova, San Remo, Neapol, Rimini i Venecija**. Među unutrašnjim turističkim centrima, najveću posjećenost imaju: **Rim, Firenca, Milano, Bolonja, Verona, Komo, Sestriere** i dr.

Venecija, Italija

Balkansko poluostrvo

Balkanska turistička podregija obuhvata kontinentalne poluostrvske države **Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Albaniju, Grčku, Bugarsku, Srbiju, Sjevernu Makedoniju** i **Kosovo,** kao i ostrva u **Jadranskom, Jonskom, Egejskom** i **Sredozemnom Moru** koja pripadaju ovim zemljama.

Najposjećenija primorska mjesta su: **Portorož** (Slovenija), **Dubrovnik** (Hrvatska), grčka ostrva i poluostrva (**Kreta, Santorini, Krf, Mikonos, Zakintos, Halkidiki**) i bugarska mjesta (**Varna, Burgas, Sozopol**). Od unutrašnjih mjesta, atraktivniji su: **Bled, Plitvička jezera, Beograd, Bansko, Zlatibor, Kopaonik, Ohrid** i dr.

Kopaonik, Srbija

Znaš li da...

... Najposjećeniji grad na Mediteranu u 2024. godini je Istanbul, sa 23 miliona turista? Grad se odlikuje izuzetnim položajem između Evrope i Azije i kulturno-historijskim nasljeđem. Najposjećeniji spomenici su: Aja Sofija, Palača Topkapi, Plava džamija, kula Galata, Kapali čaršija itd.

Crnomorski subregion

Ovaj dio Mediterana uključuje zemlje istočne Evrope sa pristupom Crnom moru. Najposjećenija primorska mjesta su **Konstanca** (Rumunija), **Odesa** (Ukrajina) i **Soči** (Rusija).

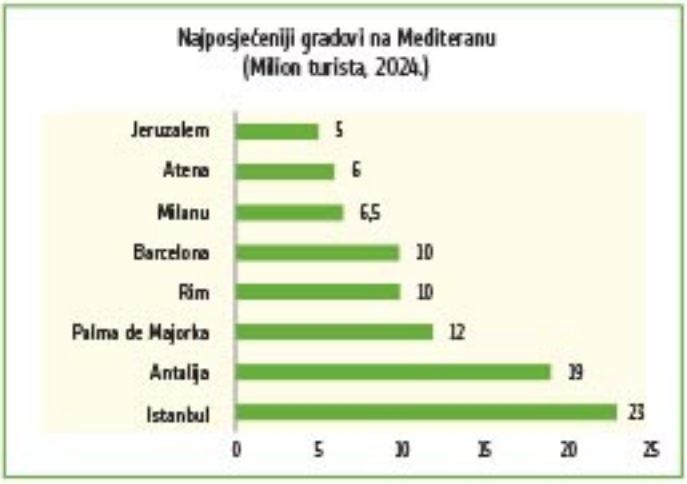
Mala Azija

Oko 50 miliona turista godišnje posjeti turske turističke destinacije. Najposjećeniji gradovi su **Istanbul, Izmir, Ankara** i odmarališta **Bodrum, Antalija, Kušadasi, Marmaris** i drugi.

Sjeverna Afrika

U ovaj subregioni Mediterana, najposjećeniji su: **Aleksandrija, Kairo** i **Giza** u Egiptu; **Tunis, Bizerte** i **Sus** u Tunisu.

Osim ovih, na azijskom Mediteranu, Izrael ima značajne posjete u gradovima **Haifi** i **Jeruzalemu**.

Soči, Rusija

Izmir, Turska

Sus, Tunis

KULTURNE ZNAMENITOSTI

Kulturno-historijski spomenici su materijalni predmeti, sačuvani iz prošlosti, koji izvorno predstavljaju kulturu nacije ili prostora. Najutjecajniji spomenici kulture u mediteranskim zemljama su: **Alhambra** i **Alkazar** u Španiji; **Koloseum** i **Pompeja** u Italiji; **Dubrovnik – Stari grad** i **Dioklecijanova palača** (Hrvatska); **Akropol** (Grčka); **Aja Sofija** i **Palača Topkapi** (Turska); **Piramide u** Gizi (Egipat), **Jeruzalem – Stari grad** (Izrael) i drugi.

Alhambra, Španija

Piramide, Giza (Egipat)

Istraži

Gdje je na Azurnoj obali najpopularnija trka Formule 1?

U koje vrijeme je grad Dubrovnik bio zasebna država? Kakve djelatnosi su bile razvijene u Dubrovniku u to vrijeme i koje su kulturne atrakcije grada, danas?

Sirtaki, flamenko i čoček su tradicionalni plesovi u tri mediteranske zemlje. Koje?

Razmisli i odgovori

1. Zašto je Mediteran jedan od najposjećenijih turističkih regiona u svijetu? Koja prirodna i kulturna bogatstva najviše privlače turiste?
2. Šta misliš, zašto se Azurna obala naziva mondenskim regionom? Koji turisti je najviše posjećuju i zašto?
3. Koje sličnosti i razlike možeš da uočiš između turističke ponude Pirinejskog i Balkanskog poluostrva?
4. Koje mjesto na Mediteranu bi najviše želio da posjetiš? Zašto baš to?

Zapamti

- Mediteran je jedan od najrazvijenijih turističkih regiona u svijetu po broju posjetilaca i prihodima. Prirodne ljepote, kulturno-historijski spomenici, bogata tradicija, kao i saobraćajna povezanost i smještajni objekti glavni su faktori razvoja turizma.
- Mediteran se može podijeliti na nekoliko turističkih subregiona: Pirinejski, Apeninski, Balkanski, Azurna obala, Crnomorski, Mala Azija i Sjeverna Afrika;
- Najposjećenija primorska mjesta na Mediteranu su: Barselona, Nica, Kan, Đenova, Dubrovnik, Istanbul, Atina, Antalija, Aleksandrija i druga;
- Najposjećeniji kulturni spomenici na Mediteranu su: Koloseum, Pompeja, Dubrovnik – Stari grad, Akropol, Aja Sofija, piramide u Egiptu itd.

PROVJERI KOLIKO SI NAUČIO/NAUČILA

VII.1. Geografski položaj i regionalni pregled Mediterana

1. Koja su tri kontinenta povezana Sredozemnim morem?
2. Koji je značaj Sueckog kanala za pomorsku vezu Evrope sa drugim kontinentima?
3. Kako Mediteran doprinosi ekonomskoj povezanosti među narodima koji žive na njenim brijegovima?
4. Koje su sedam subregiona Mediterana i kako se razlikuju?

VII.2. Balkansko Poluostrvo i Istočnoevropski subregion Mediterana

1. Koja mora zapljuskuju Balkansko poluostrvo?
2. Zašto se smatra da Balkan ima povoljan geografski položaj?
3. Kojih je sedam balkanskih zemalja koje direktno gledaju na more? A koje su tri balkanske države kontinentalne?
4. Kako se preko Balkana povezuje Srednja Evropa i Azija?
5. Na kojim morima izlazi teritorija Grčke?

VII.3. Apeninsko poluostrvo i Francusko mediteransko primorje

1. Šta predstavlja terrmin „Azurna obala" i gdje se nalazi?
2. Koji ostrvi pripadaju talijanskom i francuskom Mediteranu?
3. Koje se države nalaze na Apeninskom Poluostrvu?
4. Kako Francuska, iako zapadnoeuropska zemlja, pripada mediteranskom regionu?
5. Prema morima i planinama, opiši prirodno-geografske karakteristike Italije.

VII.4. Pirinejsko Poluostrvo

1. Gdje se nalazi Pirinejsko poluostrvo?
2. Kakvu ulogu igra Gibraltarski moreuz u povezivanju Mediterana sa ostatkom svijeta?
3. Koje se zemlje nalaze na Pirinejskom Poluostrvu i koji su njihovi glavni gradovi?
4. Koji klimatski tipovi postoje u Španiji i kako utiču na poljoprivredu?
5. Kako se Španjolska ističe kao ekonomski važna zemlja u Europi i svijetu?

VII.5. Mediteranska Afrika i Azija

1. Koje zemlje pripadaju mediteranskoj Africi?
2. Gdje se nalazi Mediteranska Azija i koje zemlje tamo pripadaju?
3. Koji je značaj Gibraltarskog moreuza i Sueckog kanala za ovu regiju?
4. Kako geografski položaj Mediteranske Azije povezuje Stari svijet?
5. Kako prirodni uslovi utječu na ekonomski razvoj ove regije?

VII.6. Prirodno- geografske karakteristike mediteranskih zemalja

1. Navedite tri najveća poluostrva i tri najveća ostrva na Mediteranu. Kojim državama pripadaju?
2. Kakve se nizije javljaju u mediteranskim zemljama i gdje se nalaze?
3. Koji su najvažniji planinski vijenci u evropskom dijelu Mediterana?
4. Procijenite kako geografska raznolikost Mediterana utiče na njegov turizam i ekonomski razvoj.

VII.7. Klima, hidrografija, biljni i životinjski svijet

1. Koje su glavne karakteristike tipične mediteranske klime?
2. Koje su najveće rijeke Balkanskog Poluostrva koje se ulijevaju u Jadransko, Egejsko i Crno more?
3. Zašto masline i citrusi dobro uspijevaju u mediteranskoj klimi?
4. Kako su se životinje na Mediteranu prilagodile dugim sušama i visokim temperaturama?

VII.8. Stanovništvo i naselja mediteranskih zemalja

1. Identificirati tri najgušće naseljene države na Mediteranu.
2. Zašto se stanovništvo najčešće naseljava u blizini obala i rijeka?
3. Kakvu su ulogu luke imale u historiji urbanog razvoja na Mediteranu?

VII.9. Jezici, religije, hrana i arhitektura

1. Koji je jezik koji se najviše govori na Mediteranu i gdje se najčešće govori?
2. Koje su glavne karakteristike mediteranske arhitekture?
3. Objasni kako su historija i prirodni položaj utjecali na razvoj mješovitih kulture na Mediteranu.
4. Kako izgleda tradicionalna mediteranska čaršija i koja je njena funkcija u životu stanovništva?

VII.10. Privredno-geografske karakteristike

1. Kakav utjecaj ima geografski položaj na ekonomiju Mediterana?
2. Koji su izvori energije zastupljeni u mediteranskim zemljama?
3. Koje su zemlje vodeći proizvođači maslinovog ulja i vina u Mediteranskom region?
4. Koja je razlika između robe koju mediteranske zemlje izvoze i one koje najviše uvoze?

VII.11. Turistička mjesta i kulturne znamenitosti

1. Koje vrste turizma su razvijene na Mediteranu i zašto?
2. Identificiraj po dva najposjećenija turistička mjesta na Pirinejskom i Apeninskom Poluostrvu i obrazloži zašto su popularni.
3. Objasni ulogu historijskog i kulturnog naslijeđa u razvoju turizma na Balkanu.
4. Objasni zašto su spomenici kao što su Koloseum, Akropol i Piramide važni za kulturni turizam.

GRAĐANSKO OBRAZOVANJE TEMA VIII

DEMOKRATIJA I ZAKONI

Uvod

Demokratija je jedan od najvažnijih koncepata u savremenim društvima, jer omogućava vladavinu naroda putem slobodnih i poštenih izbora. Zakon je, pak, temelj pravne države, koji reguliše odnose između građana i institucija. Zajedno, demokratija i zakoni stvaraju uravnotežen sistem koji garantuje poštovanje ljudskih prava i sloboda. Kroz demokratiju, građani dobijaju mogućnost da učestvuju u kreiranju politika i upravljanju državom, dok zakoni obezbjeđuju pravnu sigurnost i jednakost za sve.

SADRŽAJI

- VIII.1. Demokratija i demokratsko uređenje
- VIII.2. Vrste demokratije
- VIII.3. Demokratski izbori
- VIII.4. Podjela vlasti
- VIII.5. Vladavina prava
- VIII.6. Principi dobrog upravljanja
- Provjeri koliko si načio/naučila

Na kraju ove teme moći ćeš:

- ✓ objašnjavati šta znači demokratija i demokratsko uređenje;
- ✓ objašnjavati ulogu zakonodavne, izvršne i sudske vlasti;
- ✓ navoditi elemente vladavine prava i principa dobrog upravljanja;
- ✓ prepoznavati kršenje i zloupotrebu ovih principa;

...i razviti svjesnost o potrebi za vladavinom prava i razvojem pravne države.

VIII.1. Demokratija i demokratsko uređenje

Ljudi su oduvijek živjeli u zajednicama, jer su samo tako mogli lakše da se suoče s izazovima prirode, da se zaštite od opasnosti i da pomažu jedni drugima. S vremenom su počeli da uspostavljaju pravila ponašanja u zajednici kako bi zavladao red i svi se osjećali sigurno.

Iz tih pravila življenja nastali su različiti oblici društvenog uređenja. Neke zajednice su vodili najsnažniji ili najmudriji članovi, dok su druge formirale sisteme u kojima su svi članovi učestvovali u donošenju odluka. Danas je jedan od najrasprostranjenijih načina upravljanja društvom demokratija – vladavina naroda.

DRUŠTVO I DRUŠTVENO UREĐENJE

U prošlosti, da bi se zaštitili od različitih nepogoda (napadi životinja, lakši pristup hrani, briga jednih za druge u teškim situacijama), ljudi su se udruživali u grupe kako bi lakše preživjeli. Tako su stvorili društvo. **Društvo** je grupa ljudi koji žive u zajednici na određenoj teritoriji.

U društvu se pojavila potreba da ljudi podijele uloge – ko će šta raditi, ko će šta biti – radi boljeg funkcionisanja grupe. Podijelili su uloge i istakli su se lideri – oni koji će upravljati društvom. Tako uređeno, društvo je počelo bolje da funkcioniše. Prema tome ko vodi društvo, razlikuju se različiti oblici društvenog uređenja. **Društveno uređenje je oblik upravljanja državom.**

Na početku, lideri su bili najsnažniji lovci i ratnici. Kasnije, kako je civilizacija rasla i razvijala se, pojavila su se kraljevstva, na čijem su čelu bili kraljevi koji su se najčešće nasljeđivali preko svojih najstarijih sinova. Negdje su to bili faraoni, čija je vlast bila slična vlasti kraljeva – jedan čovjek je upravljao državom, a takvo društveno uređenje naziva se **monarhija**.

Rječnik

lideri – ljudi koji vode grupu.

monarhija – vladavina jednog čovjeka, monarha (kralj, car, faraon, šah, sultan i sl.).

aristokratija – vladavina plemića.

demokratija – vladavina naroda.

polis – grad-država.

citadela – tvrđava, uporište.

Akropolj u Atini – drevna citadela smještena na najvišoj tački iznad grada

Saznaj više...

Istražuj i nauči kako je funkcionisala **država u Starom Rimu**. Zatim napravi poređenje između uređenja u Antičkoj Atini, Starom Rimu i demokratije u našoj državi.

ATINSKA DEMOKRATIJA

Dugo vremena bilo je tako, sve dok u starogrčkim gradovima–državama, tačnije u Atini, vlast nije prešla u ruke svih građana. Takvo vladanje naroda naziva se **demokratija**. Termin potiče od spajanja dviju starogrčkih riječi – **demos** (narod) i **kratos** (vladavina). Kada je u jednoj državi društveno uređenje demokratija, kažemo da ta država ima **demokratsko uređenje**.

Međutim, u tom periodu pod građanima su se podrazumijevali – slobodni muškarci sposobni da nose oružje. Iz toga možemo zaključiti da su ženama i robovima bila uskraćena prava glasa, a time i učestvovanje u donošenju odluka u takvom uređenju. Također, ljudi koji nisu bili rođeni u polisu nisu imali pravo glasa.

Svakih desetak dana, pet do šest hiljada slobodnih građana, od ukupno tridesetak hiljada, okupljalo se na jednom brežuljku blizu Akropolja gdje su raspravljali o različitim pitanjima – finansijskim, vojnim, vjerskim i sl.

Ovakvo društveno uređenje trajalo je oko dvije stotine godina (od 594. pr. n. e. do 322. pr. n. e.), nakon čega je Atina pala pod vlast helenističkih kraljevstava. Demokratsko uređenje se pojavilo i u Rimu, odnosno nastala je Rimska Republika (od 509. pr. n. e. do 27. pr. n. e.).

Klejsten, otac atinske demokratije

Atinski političar Perikle govori pred Skupštinom

Znaš li da...

- u jednom periodu, glasanje u antičkoj Atini obavljalo se – vikom? Naime, da bi se o nečemu odlučilo, glasači su glasno uzvikivali koliko su smatrali da je važno da se nešto usvoji. Postojali su posebni „brojači glasova", ili bolje rečeno „slušači glasova", koji su odlučivali da li je dovoljno glasno da bi neki zakon bio izglasan ili neka odluka donesena.
- u drugom periodu stare Atine, da bi glasanje bilo tajno, glasači su koristili žetone – nešto slično novčićima? Bilo je žetona s rupom i bez rupe. Žetoni bez rupe predstavljali su glas ZA, a oni s rupom glas "PROTIV". Žetoni nisu bili veći od površine palca, kako bi se lako mogli sakriti i kako bi glasanje ostalo tajno.

SAVREMENA DEMOKRATIJA

Prevladala je u svijetu kao društveno uređenje. Svoj zamah dobija krajem XIX vijeka, a danas je veći dio svijeta demokratski uređen.

Vrlo je važno naglasiti da se današnja, savremena demokratija razlikuje od atinske demokratije. Demokratija danas još uvijek predstavlja vladavinu naroda. I to uspješnije nego ikada prije – svi punoljetni građani imaju pravo glasa. Time se savremena demokratija do sada pokazala kao najbolji model za uređenje jednog društva. Svako može i treba da učestvuje u kreiranju politike svoje države!

Slobodni građani sa pravom glasa direktno su učestvovali u donošenju odluka u atinskoj skupštini

U demokratskim zemljama svi punoljetni građani imaju pravo glasa

Rimski senat – vlast u Rimskoj republici

Radionica

Pokušajte da sprovedete u svom odjeljenju oba oblika glasanja iz atinske demokratije, radi donošenja neke odluke.

Razmisli i odgovori

1. Šta bi se dogodilo ako ne bismo imali pravila u društvu?
2. Da li misliš da je pravedno što žene i robovi u Atini nisu imali pravo glasa? Obrazloži.
3. Šta ti, kao učenik, možeš da učiniš kako bi doprinio demokratskom duhu u zajednici?

Zapamti

- Društvo je grupa ljudi koji žive u zajednici na određenoj teritoriji. Kada se grupa povećala, proširila se teritorija i nastala je država.
- Društveno uređenje je oblik upravljanja državom. Do sada, najbolji oblik društvenog uređenja je demokratija – vladavina naroda.
- Demokratija se prvi put pojavila u Atini, u VI vijeku p.n.e., svoj zamah je dobila krajem XIX vijeka, a danas je proširena kao društveno uređenje u gotovo svim državama.

VIII.2. Vrste demokratije

Iz dosadašnjih lekcija već si naučio da postoji više vrsta demokratije. Jedna druga podjela demokratije može biti na **neposrednu demokratiju** i **predstavničku demokratiju.**

NEPOSREDNA DEMOKRATIJA

Neposredna demokratija je kada su svi građani, odnosno birači, uključeni u sve odluke potrebne za upravljanje državom. Ova vrsta demokratije je možda pravednija, ali teža za sprovođenje – barem za sada. Provodi se samo u nekim švicarskim kantonima gdje broj birača ne prelazi deset hiljada.

Dobar primjer neposredne demokratije je izbor predsjednika odjeljenja, odluka u kojoj učestvuju svi učenici. Svako od vas može biti kandidat i svako ima pravo glasa, čime direktno daje svoj doprinos u demokratski način izbora predsjednika odjeljenja.

PREDSTAVNIČKA DEMOKRATIJA

Predstavnička demokratija je kada građani, birači, putem demokratskih izbora biraju svoje predstavnike. Ti predstavnici su pojedinci koji će zastupati njihova mišljenja, zahtjeve, potrebe i želje pred demokratskim institucijama. Također, oni će donositi odluke u njihovo ime u vezi s tim kako i u kojem pravcu će se voditi država, ili neki njeni osnovni segmenti: odluke o gradu, općini, obrazovanju, zdravstvu i sl. Ova vrsta demokratije danas je zastupljenija u svijetu.

Kao primjer ove predstavničke demokratije ponovo možemo uzeti predsjednika odjeljenja kojeg ste vi izabrali. On ili ona vas zastupa u učenčkom parlamentu sa pravom glasa, ili pred drugim tijelima u školi: pred nastavnicima i razrednim starješinom, pred školskom službom ili direktorom, pa čak i u školskom vijeću ako je to potrebno.

PREDSJEDNIČKA I PARLAMENTARNA DEMOKRATIJA

Predstavnička demokratija se deli na predsedničku demokratiju i parlamentarnu demokratiju.

Predsednička demokratija je oblik demokratije u kojem se na čelu države i njene vlasti nalazi predsjednik. **Predsjednik** je istovremeno i šef države i šef vlade. To znači da veći dio važnih odluka u državi donosi predsjednik. Jedan

Rječnik

kantoni – teritorije od kojih je sastavljena Švicarska, ukupno ih ima 26.

ingerencije – moć odlučivanja i djelovanja.

akt – postupak, djelo.

predsjednik – šef države izabran na demokratskim izborima.

parlament – skupština.

Ovalna soba u Bijeloj kući u Vašingtonu – mjesto odakle se predsjednik SAD najčešće obraća javnosti..

Zgrada parlamenta u Beču, Austrija

takav primjer je demokratija u Sjedinjenim Američkim Državama.

U **parlamentarnoj demokratiji** najveću vlast ima parlament, odnosno u slučaju naše države to je skupština. Članovi skupštine glasaju za predstavnike u vladi, koju čine ministri, a na čelu vlade se bira predsjednik vlade, odnosno **premijer**, koji indirektno vodi državu. U parlamentarnoj demokratiji se takođe bira i predsjednik države, ali su njegove ingerencije manje nego u predsjedničkoj demokratiji.

U našoj državi uloga predsjednika je veoma važna – on predstavlja državu, takođe je vrhovni komandant vojske i ima pravo veta na određene odluke skupštine i vlade. Međutim, uloga premijera u našoj državi je veća od uloge predsjednika.

REFERENDUM

Iako je danas u svijetu najčešće primjenjivana demokratija predstavnička demokratija, bilo kroz predsjednički ili parlamentarni oblik, ipak najviši stepen demokratije jeste neposredna demokratija. Već je ranije pomenuto da je još uvijek teško da se ona redovno praktikuje, ali u izuzetno važnim situacijama za jednu državu sprovodi se upravo najviši stepen demokratije, a to je **referendum**. Referendum je izlazak građana na glasanje određenom, najčešće jednom, izuzetno važnom pitanju. Referendum se smatra uspješnim ako je na glasanje izašla većina biračkog tijela.

Rječnik

premijer – predsjednik (šef) vlade.

referendum – izjašnjavanje svih glasača radi rješavanja nekog posebno važnog pitanja.

glasačko tijelo – svi glasači uzeti kao cjelina.

veto – pravo pojedinca ili države da se spreči donošenje nekog zaključka ili odluke.

Zgrada Sobranja Republike Sjeverne Makedonije

Znaš li da...

... samostalnost i suvjerenost naše države su stečene putem referenduma? Dana 8. septembra 1991. godine održan je referendum za nezavisnost, koji je rezultirao proglašenjem nezavisnosti Makedonije od Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Na referendum je izašlo 71,85% birača, a od njih je 95,26% glasalo za (što je 72,16% od ukupnog broja građana s pravom glasa). Zato se 8. septembar slavi kao Dan nezavisnosti Makedonije i smatra se rođendanom naše države. Praznik označava suvjerenost, nezavisnost i samostalnost Makedonije i makedonskog naroda.

Poster za referendum o osamostaljenju Makedonije

Predstavnička demokratija

Predsjednička demokratija

- Predsjednik je šef države i šef vlade. Ne postoji funkcija premijera.
- Predsjednika biraju građani.
- Mandat predsjednika traje četiri godine, s mogućnošću još jednog reizbora.
- Predsjednik politički ne odgovara nijednom drugom organu i može biti odgovoran samo krivično.

Parlamentarna demokratija

- Predsjednik je šef države, a premijer je šef vlade.
- Premijera bira parlament, odnosno Sobranje.
- Mandat premijera, odnosno vlade, povezan je s mandatom Sobranja i traje četiri godine. Mandat predsjednika traje pet godina, uz mogućnost još jednog reizbora.
- Parlament, odnosno Sobranje, može izglasati nepovjerenje Vladi.

Istraži

Istraži i saznaj u kojim državama se danas vlada putem predsjedničke, a u kojim putem parlamentarne demokratije. Da li trenutno postoje i drugi oblici državnog uređenja?

Razmisli i odgovori

1. Šta je po tvom mišljenju bolje: da svi direktno učestvuju u odlučivanju ili da izaberemo predstavnike koji će odlučivati u naše ime? Zašto?
2. Ko je veći lider u našoj državi – predsjednik ili premijer? Obrazloži.
3. Zašto je važno da predsjednik odjeljenja zastupa sve učenike, a ne samo svoje mišljenje?

Zapamti

- Savremena demokratija se dijeli na neposrednu i predstavničku demokratiju. Neposredna demokratija je kada svi birači učestvuju u donošenju svih odluka potrebnih za upravljanje državom. Predstavnička demokratija je kada birači putem demokratskih izbora biraju svoje predstavnike.
- Predstavnička demokratija se dijeli na predsjedničku i parlamentarnu demokratiju. Predsjednička demokratija je oblik demokratije u kojem je na čelu državne vlasti predsjednik. Parlamentarna demokratija je kada birači putem demokratskih izbora biraju svoje predstavnike.
- Referendum je proces neposredne demokratije primijenjen u okviru predstavničke demokratije.

VIII.3. Demokratski izbori

GRAĐANIN

U državama koje imaju demokratsko uređenje, građanin je osnovna karika koja pokreće to uređenje. Svaka osoba koja je deo jednog društva jeste **građanin** tog društva. Postoje različite podjele građana u različitim društvenim uređenjima. Međutim, u jednom demokratskom uređenju jedina važna podjela građana jeste na maloljetne i punoljetne građane. U našoj državi:

Maloljetni građani su svi oni koji nisu navršili osamnaest godina.

Punoljetni građani su svi oni koji su navršili osamnaest godina.

Postoji više karakteristika koje razlikuju maloljetne od punoljetnih građana. Najvažnija razlika u jednom demokratskom društvu jeste **pravo glasa**. Sticanjem prava glasa, punoljetni građanin zvanično postaje deo demokratskog uređenja države. Punoljetni građanin ne samo da može da glasa, već može i da bude biran – dakle, kao punoljetan građanin može da učestvuje u demokratskoj borbi za vlast.

Građanin je temelj demokratskog društva i aktivan učesnik u procesima donošenja odluka. Svojim učešćem na izborima i poštovanjem prava i obaveza, građanin doprinosi jačanju demokratije i razvoju pravne države.

Rječnik

Građanin – stanovnik, državljanin jedne države.

Glasačka kutija

Znaš li da...

... Estonija je pionir u elektronskom glasanju, omogućivši svojim građanima da glasaju putem interneta na nacionalnim izborima još od 2005. godine? Na parlamentarnim izborima 2023. godine, 51,1% glasova bilo je podneto elektronski, što predstavlja značajan porast u odnosu na prethodne godine.

... u Švajcarskoj, neki kantoni eksperimentišu s elektronskim glasanjem, omogućavajući određenim grupama glasača, kao što su državljani koji žive u inostranstvu, da koriste ovu metodu? Ipak, elektronsko glasanje još uvek nije dostupno na nacionalnom nivou.

Znaš li da...

... u Severnoj Makedoniji glasanje putem interneta nije dostupno? Na predsjedničkim izborima 2024. godine, dijaspora je glasala u diplomatsko-konzularnim predstavništvima, što je izazvalo značajne troškove i pokrenulo pitanja o mogućnosti uvođenja online glasanja za dijasporu.

Važno je napomenuti da, iako neke zemlje eksperimentišu sa elektronskim glasanjem, mnoge države još uvijek oklevaju sa njegovim uvođenjem zbog zabrinutosti vezanih za bezbjednost, privatnost i integritet izbornog procesa.

DEMOKRATSKI IZBORI

Kada grupa ljudi putem glasanja izabere nešto s čim se složila većina grupe – kažemo da je **izbor demokratski**, odnosno da je grupa izabrala na demokratski način. Na primjer: kada ti i tvoji prijatelji dogovarate šta ćete igrati. Svako ima pravo da predloži igru, ali većina odlučuje šta će se igrati. Gotovo uvijek ima neko ko nije zadovoljan izborom, ali na njemu ostaje samo da odluči hoće li učestvovati u igri ili ne.

Kao predstavnička – parlamentarna demokratija, u našoj državi se **putem demokratskih izbora biraju predstavnici građana sa pravom glasa.** Razlikujemo dvije vrste demokratskih izbora u našoj državi: lokalne i nacionalne.

LOKALNI DEMOKRATSKI IZBORI

Lokalni izbori su demokratski izbori putem kojih birači biraju gradonačelnika i vijećnike. Ovakvi izbori se održavaju svake četiri godine. Na njima građani glasaju za **gradonačelnika** i za **listu vijećnika**. Broj vijećnika u jednoj općini određenoj stranci na izborima se procentualno raspoređuje prema broju glasača. Za gradonačelnika je izabrana osoba s većim brojem glasova. Lokalni izbori su važni za građane jedne općine jer tada biraju svoje predstavnike koji će zastupati njihove interese i potrebe u općini, posebno u oblastima kulture, sporta, komunalne higijene, urbanizma, socijalne i dječije zaštite, predškolskog odgoja, osnovnog obrazovanja i drugih oblasti utvrđenih zakonom.

Rječnik

gradonačelnik – predsjednik jedne općine ili grada.

općinski vijećnik – član općinskog vijeća s pravom glasa.

mandatar – osoba ovlaštena da formira vladu.

dijaspora – narod koji je iselio u inostranstvo, ali se i dalje osjeća dijelom svoje zemlje.

kanton – autonomna teritorijalna jedinica u sastavu Švicarske.

partija – grupa ljudi ujedinjena oko nekih zajedničkih interesa ili ciljeva.

poslanik – predstavnik, odnosno član parlamenta, izabran na parlamentarnim izborima.

Glasanje u glasačkim kabinama

NACIONALNI DEMOKRATSKI IZBORI

Nacionalni demokratski izbori obuhvataju **parlamentarne** i **predsjedničke** izbore. Parlamentarni izbori se održavaju svake četiri godine i njima se biraju **poslanici**, odnosno članovi parlamenta (skupštine).

Predsjednički izbori se održavaju svakih pet godina i na njima se glasa za **predsjednika republike**. Može postojati jedan ili dva kruga izbora, u zavisnosti od broja osvojenih glasova. Ako kandidat dobije više od 50% od ukupnog broja registrovanih birača, proglašava se predsjednikom već u prvom krugu. Ako ne dobije dovoljnu većinu, ide se u drugi krug izbora.

Nacionalni izbori su od velikog značaja za državu jer se putem njih biraju predstavnici **zakonodavne** i **izvršne vlasti**.

Glasački listići s nacionalnih izbora

Istraži

Napravi istraživanje kada su bili prvi izbori u našoj državi. Koliko puta su se održali izbori? Kakve vrste izbora je bilo?

Napravi istraživanje – šta su to prijevremeni izbori?

Razmisli i odgovori...

1. Zašto punoljetni građani imaju pravo glasa, a maloljetni ne? Da li misliš da je to pravedno?
2. Šta znači da se nešto izabere „demokratski"? Da li si bio u situaciji kada je tvoje društvo donijelo odluku na demokratski način? Opiši.
3. Šta bi ti uradio kada bi bio gradonačelnik svoje općine? Koje promjene bi uveo?

Zapamti

- U jednom demokratskom društvu najvažniju ulogu imaju punoljetni građani. Maloljetni građani su važni, ali oni nemaju pravo glasa.
- Demokratski izbori su način na koji punoljetni građani biraju svoje predstavnike. Oni mogu biti lokalni i nacionalni. Na lokalnim izborima građani biraju gradonačelnika i općinske vijećnike, a na nacionalnim glasaju za predstavnike u parlamentu i predsjednika.

VIII.4. Podjela vlasti

prema Ustavu Republike Sjeverne Makedonije

Ustav je pisani dokument u kojem su navedeni zakoni pomoću kojih se upravlja i uređuje država. Ustav u našoj državi je najviši pravni akt. U Ustavu naše države zapisani su zakoni koje mora poštovati svaki građanin, bez izuzetka.

Prema članu 8. Ustava, jedna od „Temeljnih vrijednosti ustavnog poretka Republike Sjeverne Makedonije je podjela državne vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku".

ZAKONODAVNA VLAST

Zakonodavna vlast u našoj državi je **Sobranje**. Glavna uloga Sobranja, prema Ustavu Republike, jeste donošenje zakona, rezolucija, deklaracija, strategija itd. To je zakonodavno tijelo koje građani naše države biraju svake četiri godine putem demokratskih izbora. Sobranje čine narodni predstavnici koji se nazivaju poslanici. U Sobranju ima 120 članova. Sobranjem predsjedava **predsjednik Sobranja**, koji ima dva svoja zamjenika, odnosno u Sobranju

Rječnik

Ustav – osnovni zakon jedne države.

vlast – sila koja upravlja, vlada državom.

Ustav Republike Sjeverne Makedonije

Unutrašnjost sobranja: donja sjedišta su za poslanike, a gornja za novinare i druge goste.

Skeniraj kod i kreni u virtuelnu šetnju kroz sobranje.

Znaš li da...

... naš ustav potiče iz 1991. godine? Istraži i saznaj više o njemu. Naša država se upravlja i vodi prema njemu.

pored predsjednika, postoje i dva zamjenika predsjednika Sobranja.

Sobranje putem glasačkog procesa bira premijera, ministre, predsjednika Sobranja i zamjenike predsjednika Sobranja. Takođe, članovi Sobranja biraju i narodnog pravobranioca, guvernera Narodne banke, sudije Ustavnog suda itd.

IZVRŠNA VLAST

Izvršna vlast u našoj državi je dodijeljena **vladi** i **predsjedniku države.**

Vlada je najviša kolektivna izvršna vlast u državi. Sastavljena je od **premijera i ministara**. Premijer je na čelu vlade i rukovodi njom. Ministri su pojedinci koji upravljaju određenim sektorom države, kao što su: obrazovanje i nauka, zdravstvo, sport itd. Sobranje bira premijera i ministre, a oni ne mogu biti članovi Sobranja.

Predsjednik je dio izvršne vlasti u našoj državi. Predsjednik se bira na demokratskim izborima, putem tajnog glasanja, svake pete godine. Jedan predsjednik može imati najviše dva uzastopna mandata, odnosno da bude na vlasti deset godina zaredom. Da bi se neko kandidovao za predsjednika u našoj državi, mora imati najmanje navršenih četrdeset godina, da ima makedonsko državljanstvo i da je živio u državi najmanje deset godina u posljednjih petnaest godina.

Predsjednik, osim što predstavlja državu, takođe je i vrhovni komandant vojske. Predsjednik treba da potpiše odluke Sobranja da bi one bile važeće. On ima pravo i da ih ne potpiše ako smatra da nisu ispravne za dobrobit države. Ali ako su odluke donesene sa dvotrećinskom većinom od broja poslanika, tada, prema Ustavu, mora da ih potpiše.

SUDSKA VLAST

Sudsku vlast u našoj državi sprovode sudovi. Sudovi predstavljaju samostalne i nezavisne institucije. U njima pravdu sprovode sudije koje sude prema Ustavu

Rječnik

premijer – predsjednik vlade

ministar – član vlade koji upravlja određenim ministarstvom

narodni pravobranilac – osoba čija je funkcija da štiti prava građana u odnosu na javnu vlast

guverner – upravnik narodne banke

sud – samostalan i nezavisan državni organ za sprovođenje pravde

Zgrada Vlade

Vila Vodno je mjesto gdje predsjednik Republike Sjeverne Makedonije obavlja svoje službene dužnosti tokom trajanja svog mandata.

Radionica

Napravite svoju vladu. Tokom časa, vaše odjeljenje predstavlja vladu. Izaberite premijera, ministre i zamjenike. Poželjno je da svako dobije neku funkciju u vašoj vladi.

Znaš li da...

... i sudijama može da se sudi? Sudski savjet Republike Sjeverne Makedonije je tijelo koje nadzire rad sudija.

i zakonima, kao i međunarodnim ugovorima potvrđenim Ustavom. Osnovni ciljevi i funkcije sudske vlasti su:

- nepristrasna primjena prava, nezavisno od položaja i svojstva stranaka,
- zaštita, poštovanje i unapređenje ljudskih prava i sloboda,
- obezbjeđivanje jednakosti, ravnopravnosti i nediskriminacije po bilo kom osnovu,
- obezbjeđivanje pravne sigurnosti na osnovu vladavine prava.

Ustavni sud

Istraži

Istražuj i saznaj koliko i kakvih ministarstava ima u našoj državi. Koja je njihova uloga?

Razmisli i odgovori

1. Šta misliš, zašto je važno da vlast bude podeljena na tri različita dijela?
2. Koji dio vlasti donosi zakone? Zašto misliš da je ova uloga važna za građane?
3. Koji dio vlasti smatraš da je najbliži običnim ljudima? Zašto?

Zapamti

- Ustav je pisan dokument u kojem su navedeni zakoni pomoću kojih se upravlja i uređuje država. Prema stavu naše države, državna vlast se dijeli na zakonodavnu, izvršnu i sudsku.
- Glavna uloga zakonodavne vlasti – sobranja jeste donošenje zakona, rezolucija, deklaracija, strategija itd.
- Izvršna vlast u našoj državi je povjerena vladi i predsjedniku države.
- Sudsku vlast sprovode sudovi u našoj državi, a u njima pravdu sprovode sudije koje sude prema Ustavu i zakonima, kao i međunarodnim sporazumima potvrđenim Ustavom.

VIII.5. Vladavina prava

ZAKONI

Da bi ljudi u jednom društvu živeli u blagostanju, uveli su pravila ponašanja. Pravila nisu bila poštovana od svih članova društva, pa su ih lideri morali učiniti konkretnijim i jasnijim. Da bi ta pravila bila poštovana od svih građana, preimenovana su i restrukturirana u **zakone**. Zakoni imaju za cilj tačno i konkretno da regulišu postupke ljudi.

Zakonik Ur-Namua, koji datira iz oko 2050. godine p.n.e., najstariji je dokaz o postojanju pisanih zakona. Nakon njega slede Zakonik Ešune iz oko 1930. p.n.e. i Zakonik Lipit-Ištara iz Isina iz 1870. p.n.e. Na ovoj listi, iako nije prvi, svakako najvažniji za nauku je Hamurabijev zakonik, stvoren oko 1750. godine p.n.e. Ukupno 282 zakona bilo je ispisano na kamenu visokom 2,5 metra, postavljenom na javnom mestu kako niko ne bi mogao da kaže da zakone nije znao. Iako stručnjaci smatraju

Zakonik Ur-Namua

Lipitov zakonik oko 1870 pr.n.e.

Rječnik

ekspeditivno – navremeno.
globalno – za cijeli svijet.

Saznaj više...

Vavilonski kralj Hamurabi (oko 1810. p.n.e. – 1750. p.n.e.) smatrao je da su ga bogovi izabrali da svom narodu donese zakone. U predgovoru svog zakonika kaže:

„... Anu i Bel su me po imenu pozvali mene, Hamurabija, uzvišenog kneza, koji se boji Boga, da donesem vladavinu pravde na zemlju, da uništim zle i one koji čine zlo; da jaki ne povređuju slabe; da vladam nad ljudima kao Šamaš, da donesem svijetlost zemlji, da doprinesem blagostanju čovječanstva..."

da je broj ljudi koji su znali da čitaju bio mali, ovo je dovoljan dokaz da je državom upravljano prema zakonima, odnosno da je vladalo pravo.

Svi ovi zakonici potiču iz Mesopotamije i predstavljaju prve pisane pokušaje pravnog uređenja društvenog života. Mesopotamija se smatra „kolevkom civilizacije", jer su se tamo pojavili prvi gradovi-države i prvi pravni kodeksi.

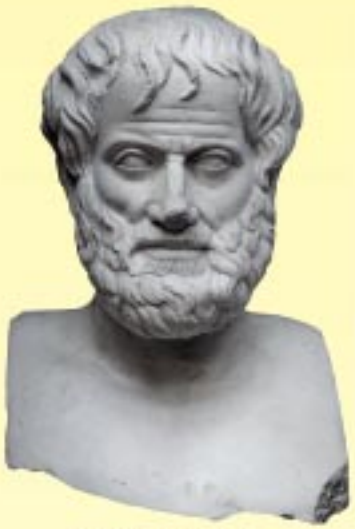
PRAVNA DRŽAVA

Još davno je filozof Aristotel rekao: „Prikladnije je da zakonom upravlja država, nego bilo koji drugi građanin." Time je želeo da kaže da bi preko prava, odnosno preko zakona – njihovim poštovanjem i pridržavanjem – država bila mnogo bolje upravljana nego od strane osoba koje su na vlasti. Građani bi se sigurno osećali sigurnije ako znaju da je pravda jednaka za sve. To bi doprinelo boljem razvoju i prosperitetu države. Tako bi se stvorila **pravna država** u kojoj zakoni važe jednako za sve učesnike u državi.

KLJUČNI ELEMENTI VLADAVINE PRAVA

Da bi se neka država nazvala pravnom državom, odnosno da bismo mogli reći da u njoj postoji vladavina prava, pre svega mora da postoji **jednakost pred zakonima**. Zakon u državi treba da važi jednako za svakog građanina, bez obzira kojoj kategoriji pripada.

Svako treba da snosi **odgovornost pred zakonom**. Iako se ovde najčešće misli na punoletne građane, svoju

Aristotelova statua

Rječnik

pravna država – država u kojoj vlada pravo, odnosno koja funkcioniše prema Ustavu i zakonima i koja garantuje zaštitu ljudskih prava i sloboda.

Znaš li da...

... je 10. decembra 1948. godine u Parizu Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima? Deklaracija je nastala nakon Drugog svetskog rata i predstavlja prvi globalni izraz osnovnih prava svih ljudskih bića. Sastoji se od 30 članova koji su kasnije uključeni u međunarodne ugovore, regionalne instrumente za ljudska prava, nacionalne ustave i zakone. U nju su ugrađeni: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, kao i njegova dva fakultativna protokola. Zato se 10. decembar obeležava kao Međunarodni dan ljudskih prava.

THE UNIVERSAL DECLARATION of Human Rights

UNITED NATIONS

odgovornost pred zakonima imaju i maloletni građani. Ipak, to su svjesna ljudska bića koja najprije uče da poštuju pravila, da znaju koje su posljedice nepoštovanja tih pravila. Kasnije se pravila zamjenjuju zakonima koji imaju strožije posljedice u slučaju njihovog nepoštovanja.

Pravni sistem države mora da bude **pravedan i nepristrasan**. Da bi ovaj element bio ispunjen u jednoj državi, najvažnije je da to važi za pravosuđe te države. Pravedno i nepristrasno pravosuđe predstavlja neophodnost za očuvanje vladavine prava.

Veoma je važno da pravni sistem, zakoni i oni koji se brinu o njihovom sprovođenju budu **dostupni svima**. Ako su ovi elementi sprovedeni od strane vlasti u jednoj državi, tada se može reći da u toj državi vlada pravo.

Danas čovječanstvo ide korak dalje i razmišlja globalno, pa su stvorene međunarodne pravne konvencije koje treba da važe za sve građane planete Zemlje.

Justicija, simbol pravde i pravičnosti

Istraži

– Istražujte, u grupama ili pojedinačno, više o međunarodnim konvencijama o ljudskim pravima, a zatim prezentujte ostalim učenicima u razredu.

– Podijeljeni u četiri grupe, izaberite ili izvucite jedan od ključnih elemenata za vladavinu prava. Najpre razgovarajte u grupi zašto je element koji ste izabrali ili izvukli važan, odnosno ključan za vladavinu prava.

Razmisli i odgovori...

1. Šta znači „vladavina prava"? Kako bi izgledala jedna država ako ne bi bilo zakona?
2. Da li misliš da zakoni treba da važe isto i za predsjednika i za običnog građanina? Zašto?

Zapamti

- Zakoni imaju za cilj tačno i konkretno da regulišu postupke ljudi.
- Poštujući zakone, vodeći se njima i upravljajući državom, građani stvaraju pravnu državu.
- Ključni elementi za vladavinu prava su jednakost pred zakonima, odgovornost pred zakonom, pravedan i nepristrasan pravni sistem, dostupnost pravdi.

VIII.6. Principi dobrog upravljanja

Da bi se stiglo do te pravne države u kojoj vlada pravo, najvažniji su građani koji treba da izaberu dobru vlast koja će sprovoditi zakone u državi. Dobra vlast bi bila ona koja bi ispunila principe za dobro upravljanje. A ti su: **odgovornost**, **transparentnost**, **odgovornost** i **nepristrasnost**.

ODGOVORNOST PRED JAVNOŠĆU

Davanje izveštaja o urađenom od strane vlasti pred biračkim tijelom naziva se odgovornost pred javnošću. Odgovornost pred javnošću je veoma važna jer tako građani mogu da vide da li se država kreće u pravom smjeru. Kada predsjednik vašeg razreda ima sastanak sa učeničkim parlamentom, vi očekujete da vam prenese o čemu se razgovaralo na tom sastanku, da li se raspravljalo o nekim problemima u školi, da li su donijete neke odluke i slično. Vi očekujete da vaš predsjednik podnese izveštaj o urađenom na učeničkom parlamentu.

TRANSPARENTNOST

U jednom pravednom demokratskom društvu odgovornost za urađeno se ističe u vidu dokumenata koji treba da budu jasni i vidljivi za javnost. Takvo javno izvještavanje o urađenom od strane vlasti naziva se transparentnost u upravljanju. Uz pomoć današnje tehnologije, sprovođenje transparentnosti je znatno olakšano.

Rječnik

individua – jedinka, osoba koja je dio društva.

nepristrasnost – donošenje pravednih odluka bez zauzimanja strane.

korupcija – podmitljivost, kada neko koristi svoju moć ili položaj da bi dobio novac ili neku drugu korist na nepravedan način.

benefit – neka vrsta dobitka ili koristi.

devijantno ponašanje – nepoželjno, nepravilno ponašanje.

Znaš li da...

... je 2008. godine u Gruziji izgrađena zgrada za Ministarstvo unutrašnjih poslova koja ima staklene zidove? Ova građevina je postala simbol odgovornosti i transparentnosti u radu vlade. Stakleni zidovi simbolizuju da rad vlade treba da bude vidljiv i otvoren za sve građane, bez tajni i skrivenih odluka. Ova arhitektonska ideja pokazuje kako se transparentnost može vizuelno predstaviti i podstiče upravljanje bez korupcije i zloupotrebe moći.

Dobro organizovani učenički parlament ima plan rada za tekuću školsku godinu. On se objavljuje na oglasnoj tabli. Na oglasnoj tabli se postavljaju i izvještaji sa održanih sastanaka. Tada možemo reći da učenički parlament radi transparentno.

ODGOVORNOST

Svako treba da snosi odgovornost za svoje postupke. U jednom demokratskom društvu svi treba da budu svjesni da je odgovornost za tu državu na svima nama. Vlast snosi odgovornost za način na koji upravlja državom. Poštujući odgovornost i transparentnost u svom upravljanju, vlast pokazuje da je spremna da preuzme odgovornost za donijete odluke.

Ako u radu vašeg učeničkog parlamenta postoji odgovornost i transparentnost, tada on preuzima odgovornost za svoje djelovanje. Ako to nije slučaj, tada treba ozbiljno da razmislite za koga biste glasali naredne godine ili da li treba da se preduzmu demokratske mjere za promjenu predsjednika još tokom tekuće školske godine.

NEPRISTRASNOST

Jedan od većih problema s kojima se suočava demokratsko društvo jeste to da odluke vlasti ostanu nepristrasne prema nekome ili nečemu. Ipak, vlast je sastavljena od individua, ličnosti koje imaju potrebe i želje koje se odnose na njih ili na njihove bliske. Odluke koje donosi vlast mogu da utječu na njihove živote. Prava demokratska vlast je ona koja donosi nepristrasne odluke, koje će donijeti benefit za cijelo društvo.

Ako, pak, vlast pristrasno utče na donošenje odluka, zakona, presuda, da bi neka njihova bliska osoba imala korist od toga, tada imamo pojavu **nepotizma** u društvu. Nepotizam je devijantna pojava u društvu.

KORUPCIJA

Druga takva nepoželjna pojava u društvu je korupcija. Korupcija je davanje nekome nečega da bi dobio nešto što ti ne bi pripadalo. Korupcija je jedna od najštetnijih pojava u jednom demokratskom upravljanju. Najčešći primjeri korupcije u demokratskim društvima su oni gdje se za materijalna dobra, odnosno davanjem **mita**, donose odluke vlasti koje su suprotne vladavini

Korupcija potkopava vladavinu prava

Znaš li da...

... je 2003. godine od strane Ujedinjenih nacija 9. decembar proglašen za Međunarodni dan borbe protiv korupcije? Cilj ovog dana je podizanje svijesti o štetnim posljedicama korupcije i podsticanje napora za njeno sprječavanje i borbu protiv nje. Na ovaj dan, u mnogim zemljama se održavaju aktivnosti i kampanje za edukaciju i promovisanje transparentnosti i odgovornosti u društvu.

9 DECEMBAR
MEĐUNARODNI DAN
BORBE PROTIV KORUPCIJE

Znaš li da...

... u Indiji postoji novčanica od 0 (nula) rupija, koja je namijenjena za davanje korumpiranim službenicima? Ova novčanica od 0 rupija dio je kampanje protiv korupcije koja je započela 2007. godine. Građani koriste ove novčanice kao simboličan protest kada službenici traže mito. Umjesto pravog novca, oni dobijaju poruku da su ljudi svjesni svojih prava i da ne prihvataju korupciju.

Novčanica od nula rupija

prava. Odnosno: donose se zakoni i odluke koje nisu u korist većine građana, oslobađaju se oni koji bi trebali biti zatvoreni i sl.

Svi građani imaju odgovornost da se bore protiv devijantnih pojava u demokratskom društvu. Kao što je rekao Martin Luther King: „Šutnja dobrih ljudi je opasnija od brutalnosti loših ljudi." Zato, ne smijemo šutjeti kada se suočimo s ovakvim nepoželjnim situacijama, već ih trebamo prijaviti nadležnim institucijama koje su odgovorne za suzbijanje ovih pojava.

Martin Luter King,
borac za ljudska prava

Razmisli i odgovori...

1. Da li, po tvom mišljenju, učenički parlament radi odgovorno i transparentno?
2. Šta bi ti uradio kada bi se našao u situaciji da neko traži mito od tebe?
3. Šta bi uradio ako primijetiš slučaj nepotizma u svojoj školi?

Zapamti

- Dobra vlast bila bi ona koja ispunjava principe dobrog upravljanja: odgovornost, transparentnost, odgovornost, nepristrasnost.
- Odgovornost je podnošenje izvještaja o urađenom od strane vlasti pred biračkim tijelom.
- Transparentnost je javno informisanje o urađenom od strane vlasti. Kada je vlast odgovorna i transparentna, kažemo da je odgovorna i nepristrasna.
- Korupcija i nepotizam su zlo za društvo i za pravnu državu.

PROVJERI KOLIKO SI NAUČIO/NAUČILA

VIII.1. Demokratija i demokratsko uređenje

1. Nabroj nekoliko razloga zašto su se ljudi udruživali u zajednice.
2. Šta je to društvo?
3. Šta znači demokratija?
4. Šta predstavlja društveno uređenje?
5. Ilustruj primjerom kako je izgledala atinska demokratija.
6. Uporedi monarhiju i demokratiju.
7. Da li je pravedno da neko bude isključen iz glasanja? Zašto?
8. Kako se savremena demokratija razlikuje od atinske?
9. Predloži način kako bi učenici mogli učestvovati u donošenju odluka u školi.
10. Objasni svojim riječima zašto se demokratija smatra najboljim uređenjem danas.

VIII.2. Vrste demokratije

1. Koje su dvije osnovne vrste demokratije?
2. Objasni šta je neposredna demokratija.
3. Ko učestvuje u donošenju odluka potrebnih za upravljanje državom u neposrednoj demokratiji?
4. Daj primjer neposredne demokratije iz svakodnevnog života.
5. Objasni šta je predstavnička demokratija.
6. Šta biraju glasači putem predstavničke demokratije?
7. Kako je podijeljena predstavnička demokratija?
8. Uporedi predsjedničku i parlamentarnu demokratiju.
9. Zašto misliš da je neposrednu demokratiju teško sprovesti u velikim državama?
10. Šta je to referendum?
11. Kako izabrani predsjednik odjeljenja predstavlja vašu volju?

VIII.3. Demokratski izbori

1. Ko je osnovna karika u jednom demokratskom uređenju?
2. Šta znači biti punoljetan građanin?
3. Koja je najvažnija razlika između maloljetnih i punoljetnih građana u jednom demokratskom društvu?
4. Objasni zašto punoljetni građani imaju pravo glasa.
5. Šta se bira na lokalnim, a šta na nacionalnim izborima?
6. Opiši kako izgleda glasanje na izborima.
7. Zašto je važno da svi građani učestvuju na izborima?
8. Procijeni kakav utjecaj ima glas jednog građanina.
9. Zamisli da si kandidat za predsjednika odjeljenja. Kako bi ubijedio svoje školske drugove da glasaju za tebe?
10. Da li sva punoljetna lica mogu biti kandidati na izborima?
11. Objasni šta znači demokratski izbor.

VIII.4. Podjela vlasti

1. Koje su tri vlasti u državi?
2. Šta je Ustav?
3. Kako je vlast podijeljena u našoj državi prema Ustavu?
4. Opiši šta je posao Skupštine.
5. Od koga je sastavljena Vlada? Koji je njen cilj?
6. Ko bira premijera i ministre?
7. Objasni kakvu ulogu ima predsjednik.
8. Koja je funkcija sudova?
9. Uporedi posao premijera i predsjednika.
10. Zašto je važno da vlasti budu podijeljene?

VIII.5. Vladavina prava

1. Koji je cilj zakona?
2. Za koga i kako važe zakoni u jednoj pravnoj državi?
3. Nabroj nekoliko drevnih zakonika.
4. Šta znači vladavina prava?
5. Koji su ključni elementi vladavine prava?
6. Objasni zašto zakon treba da važi za sve.
7. Uporedi pravila u školi sa zakonima u državi.
8. Kako se građani osjećaju kada znaju da zakon važi jednako za sve?
9. Procijeni da li je pravedno da neko ima „više" prava od drugog.
10. Zašto je važna nezavisnost sudstva?
11. Kako ti, kao učenik, možeš poštovati pravila i doprinjeti pravednosti?

VIII.6. Principi dobrog upravljanja

1. Koji su glavni principi dobrog upravljanja?
2. Objasni šta znači „odgovornost" u kontekstu učeničkog parlamenta.
3. Zašto je važno da se transparentnost provodi kroz javno objavljivanje dokumenata i izvještaja?
4. Šta vlast pokazuje kada djeluje odgovorno i transparentno?
5. Objasni povezanost između odgovornosti i povjerenja građana u vlast.
6. Razlikuj nepotizam i korupciju kroz konkretne primjere.
7. „Šutnja dobrih ljudi je opasnija od brutalnosti loših ljudi." Šta Martin Luther King želi reći ovom izjavom?
8. Šta bi se desilo s jednim društvom ako vlasti nedostaju transparentnost i odgovornost?
9. Šta znači kada kažemo da vlast treba biti odgovorna za svoje postupke?
10. Navedi konkretan primjer iz svakodnevnog života gdje si primijetio transparentnost ili njen nedostatak.
11. Zašto je važno da se učenici uključuju u otkrivanje i sprečavanje devijantnih pojava kao što su nepotizam i korupcija?

RJEČNIK NOVIH I MANJE POZNATIH RIJEČI

agora – trg u starim grčkim gradovima, centralno mjesto okupljanja ljudi.

agrumi – voće s korom i kiselkastim ukusom, kao što su naranđža, limun, mandarina i citron.

Azurna obala – mediteranska obala jugoistočnog dijela Francuske do italijanske granice.

akvadukt – vodovod izgrađen kao most kojim se voda dovodila do gradova.

akropola – utvrđeni dio gradova, najčešće izgrađen na uzvišenju ili brdu. Bile su odbrambene tvrđave, ali i administrativni i vjerski centri gradova. Jedan primjer takve akropole je skopska tvrđava Kale.

akt – postupak, djelo.

alfabet – azbuka, pismo u kojem postoji jedan znak za jedan glas.

Areopag – savjet starih i mudrih ljudi u Atini, koji je donosio važne odluke.

aristokrati – bogati i utjecajni ljudi koji su imali najviše funkcije u društvu.

aristokratija – vladavina plemića.

arheološka kultura – grupa sličnih predmeta, građevina i načina života koje arheolozi pronalaze na određenom mjestu. Ljudi koji su ostavili te tragove imali su zajedničke običaje, tehnologije i način života.

atlas – zbirka geografskih ili drugih vrsta karata.

balsamiranje – postupak kojim se tijelo preminule osobe premazivalo posebnim uljima da se ne raspadne.

barbari – narodi i plemena koji nisu govorili grčki ili latinski, ili su imali kulturu različitu od grčke i rimske.

barbarska plemena – narodi izvan Rima, koji su govorili nepoznate jezike i živjeli drugačije, često smatrani „divljima" od Rimljana.

benefit – neka vrsta dobitka ili koristi.

bista – skulptura koja prikazuje samo glavu, vrat i grudi.

brojni razmjer – prikaz razmjere pomoću brojeva, npr: 1 : 100.000.

buzuki – grčki muzički instrument sličan mandolini, s dugim vratom i metalnim žicama.

vapnenac – vrsta kamena koji se mnogo koristio u građevinarstvu.

veto – pravo pojedinca ili države da spriječi donošenje neke odluke ili zaključka.

vlast – sila koja upravlja, vlada državom.

vojna ekspedicija – vojna akcija u kojoj se vojska šalje na stranu teritoriju s ciljem istraživanja, osvajanja ili pružanja podrške nekim saveznicima.

galaksija – zvjezdana grupacija od stotina milijardi zvijezda.

geografska dužina – ugaona udaljenost bilo koje tačke u odnosu na Griničku meridijan.

geografska karta – crtež Zemljine površine, njenih dijelova, kontinenata ili država.

geografska širina – ugaona udaljenost bilo koje tačke u odnosu na ekvator.

geografski globus – model Zemljine kugle koji se okreće.

gerusija – savjet staraca koji je upravljao gradom Spartom.

gips – mekan bijeli ili sivi mineral koji se stvrdnjava u dodiru s vodom.

glasačko tijelo – svi birači uzeti kao cjelina.

globalno – za cijeli svijet.

godovi – koncentrični prstenovi na površini presječenog stabla nekog drveta.

grad-država – mala država nastala oko jednog gradskog centra.

gradonačelnik – predsjednik jedne opštine ili grada.

građanin – stanovnik, državljanin jedne države.

grafički razmjer – prikaz razmjere na liniji pomoću razmjernika.

Greenwich – naseljeno mjesto u blizini Londona, gdje se nalazi Kraljevska opservatorija za astronomska istraživanja.

guverner – upravnik narodne banke.

gustina naseljenosti – koliko ljudi živi na površini od jednog km^2.

datumska granica – linija sa suprotne strane Griničkog meridijana, gdje se mijenja datum.

devijantno ponašanje – nepoželjno, nepravilno ponašanje.

delta – veoma razgranato ušće rijeke.

demokratija – vladavina naroda.

demokratija – Državno uređenje u kojem svi građani učestvuju u donošenju odluka.

demos – običan narod, tj. građani koji nisu imali mnogo moći ili bogatstva.

destinacija – cilj putovanja, mjesto do kojeg želiš da stigneš.

dijadosi – generali i saradnici Aleksandra Velikog koji su upravljali dijelovima njegove države nakon njegove smrti.

dijaspora – narod koji se iselio u inostranstvo, ali se i dalje osjeća dijelom svoje zemlje.

dinastija – vladavina iz iste porodice, gdje se vlast prenosi s oca na sina.

dinastija – niz vladara iz iste porodice koji vladaju jedan za drugim; unutar jedne dinastije, vlast se prenosi nasljeđem, obično s oca na sina, ili na drugog bliskog rođaka.

dominant – vlast u kojoj je car imao apsolutnu moć i smatran je gospodarom.

drahma – grčka mjera za težinu, oko 4,5 grama; tako se nazivala i srebrna moneta iste težine.

država – organizovana društvena zajednica ljudi koji žive na određenoj teritoriji, sa vlastima, zakonima i vojskom.

duh – zamišljena, nevidljiva, natprirodna sila.

evolucija – postepeni i spori razvoj i promjena živih organizama iz generacije u generaciju.

ekvator – zamišljena kružna linija koja dijeli Zemljinu kuglu na dvije polulopte.

ekvator – zamišljena kružna linija koja prolazi jednako udaljeno od polova Zemljine kugle i dijeli je na dvije polulopte.

ekvidistanca – visinska razlika između izohipsi.

ekliptika – prividna putanja Sunca na nebeskoj sferi.

ekspeditivno – blagovremeno.

eksploatirati – koristiti nešto što postoji (rude, nafta, drvo itd.) da bi se dobilo nešto korisno (energija, proizvod itd.).

elipsoid – geometrijsko tijelo koje nastaje rotacijom elipse oko vlastite ose, nalik sferi u kojoj su svi presjeci s ravnima elipse.

eneolit – drugi naziv za bakarno doba.

epopeja – duga pjesnička priča o velikim junacima, važnim događajima ili mitskim zbivanjima; obično je napisana u stihu i govori o hrabrim djelima, ratovima ili putovanjima.

esnafi – udruženja zanatlija i trgovaca koji su radili u istoj djelatnosti i međusobno se pomagali.

zaliv – dio morske površine koji dublje ulazi u kopno.

Zemljina revolucija – kretanje Zemlje oko Sunca.

Zemljina rotacija – okretanje, kruženje Zemlje oko vlastite ose.

zenit – kada je Sunce najviše na nebu iznad određene tačke.

zigurati – stepenaste hramovine u Mesopotamiji, građene kao visoke kule u čast bogova.

zonsko vrijeme – vrijeme u svakoj od dvadeset i četiri vremenske zone na Zemlji.

izohipsa – linija na geografskoj karti koja spaja mjesta iste nadmorske visine.

ingerencije – ovlaštenje da se odlučuje i djeluje.

individua – jedinka, osoba koja je dio društva.

insule – visoke zgrade sa mnogo stanova, u kojima su živjeli siromašniji ljudi u starom Rimu.

kavsija – poseban tip kape koju su nosili stari Makedonci.

kaldarma – stari put ili ulica napravljena od sitnog kamenja, poređanog jedno do drugog, česta pojava u starim mediteranskim i balkanskim gradovima.

kameja – vrsta rezbarije u kamenu, mineralu ili školjci, s ispupčenom slikom, obično portretom ili scenom s figurama.

kanton – autonomna teritorijalna jedinica u sastavu Švicarske.

krško jezero – prirodno jezero koje nastaje kada se voda skupi u udubljenjima stvorenim rastvaranjem stijena.

kartografska mreža – mreža od paralele i meridijana, odnosno geografski koordinatni sistem.

klinopis – pismo sa znacima u obliku klinova, korišteno u Mesopotamiji.

kolonizacija – proces kada se jedan narod preseli i stvara nova naselja izvan svoje domovine.

kolonije – nova naselja koja su stari narodi (poput Grka) osnivali na drugim mjestima.

Koloseum – rimski antički amfiteatar u kojem su se održavale gladijatorske igre, takmičenja i predstave pred hiljadama gledalaca.

kompas – naprava s magnetnom iglom koja pokazuje strane svijeta, služi za orijentaciju u prostoru.

konzuli – najvažniji magistrati u doba Republike; svake godine su birana po dva.

kontinentalno – ono što se nalazi dublje u unutrašnjosti kontinenta, na kopnu.

koordinate – jedan od elemenata za određivanje položaja tačke na ravni ili u prostoru.

korupcija – podmitljivost; kada neko koristi svoju moć ili položaj da bi nepravedno dobio novac ili drugu korist.

kota – tačka nadmorske visine označena brojem na geografskoj karti.

kraljevstvo – država u kojoj vlada jedan vladar – kralj ili kraljica.

krater – velika posuda koja se koristila za miješanje vina s vodom.

krater – velika posuda koja se koristila za miješanje vina s vodom.

krstarenje – putovanje turističkim brodom.

kult – poštovanje nekog božanstva kroz izvođenje određenih rituala.

laguna – malo i plitko obalsko jezero.

latifundije – ogromni zemljišni posjedi obrađivani od strane robova i slobodnih nadničara

legenda – priča o nekim davnim događajima ili ličnostima, čije postojanje nije dokazano sigurnim historijskim izvorima.

legenda (na geografskoj karti) – spisak znakova i njihovo objašnjenje.

legija – velika grupa vojnika u rimskoj vojsci.

lembos – brz ilirski ratni brod.

liburna – vrsta lakog i brzog broda, kasnije korištenog i od Rimljana.

liburnska eskadrila – grupa ratnih brodova (tipa liburni) koji su se zajedno kretali i napadali.

lideri – ljudi koji vode grupu.

lokalitet – mjesto na kojem su pronađeni materijalni ostaci iz prošlosti i na kojem se vrše arheološka iskopavanja.

lunarni (mjesečev) kalendar – kalendar u kojem dužina mjeseci zavisi od mjesečevih mijena.

magistrati – državni službenici u Rimu koje je birala Narodna skupština.

makija – niska šuma od gustih i žilavih grmova koja raste u toplim i suhim priobalnim krajevima uz Sredozemno more.

mandatar – osoba ovlaštena da formira vladu.

matrijarhat – društvo u kojem su glavnu ulogu imale žene, posebno majke.

Mediteran – Sredozemlje, zemlje koje izlaze na Sredozemno more.

meridijani – zamišljene kružne linije koje sijeku paralele i povezuju dva pola Zemlje.

mjesno vrijeme – vrijeme u nekom mjestu; svako mjesto na Zemljinoj površini ima svoje mjesno vrijeme.

ministar – član vlade koji upravlja nekim ministarstvom.

mit – priča u kojoj se govori o bogovima i herojima.

mito – novac ili pokloni dati tajno i nezakonito da bi neko učinio nešto u nečiju korist što nije pošteno.

mov – zelena biljna pokrovnost koja raste na vlažnim površinama.

monarhija – vladavina jednog čovjeka, monarha (kralj, car, faraon, šah, sultan itd.).

mondensko – lijepo, moderno i luksuzno mjesto koje posjećuju bogati i poznati ljudi.

mumija – tijelo pokojnika obrađeno sredstvima za očuvanje tijela.

mumifikacija – proces očuvanja tijela nakon smrti, s ciljem da ostane netruležno – kao što su radili Egipćani.

paralele – zamišljene kružne linije na Zemljinoj kugli, paralelne s ekvatorom.

narodni pravobranilac – osoba čija je funkcija da štiti prava građanina u odnosu na javnu vlast.

nezavisna država – država članica Ujedinjenih naroda.

neolit – drugi naziv za mlađe kameno doba.

nepristrasnost – donošenje odluka koje su ispravne za društvo, bez obzira da li bi ti lično ili tvoji bližnji imali štetu.

nimfe – bića iz grčke mitologije, lijepe mlade djevojke povezane s prirodnim elementima.

oktodrahma – velika srebrna moneta koja je vrijedila osam atinskih drahmi.

oligarhija – državno uređenje u kojem mali broj ljudi (obično najbogatijih, najmoćnijih ili najutjecajnijih) ima svu moć u državi.

općinski vijećnik – član općinskog vijeća s pravom glasa.

orbita – putanja kojom se kreću nebeska tijela ili vještački sateliti.

orijentacija – određivanje položaja neke tačke.

osovina – zamišljena prava oko koje se neko tijelo okreće.

oslobođenici – bivši robovi koje su njihovi gospodari oslobodili.

paleolit – drugi naziv za starije kameno doba.

panteon – skup svih bogova u nekoj religiji ili mitologiji.

parlament – skupština.

partija – grupa ljudi ujedinjena oko zajedničkih interesa ili ciljeva.

putopis – zapis o događaju ili mjestu nastao tokom nekog putovanja.

patrijarhat – društvo u kojem su glavnu ulogu imali muškarci, posebno očevi.

patriciji – bogati i moćni građani starog Rima koji su imali važna politička prava.

patriciji – članovi stare rimske aristokratije; u jednom periodu kontrolirali su sve političke i vjerske funkcije u Republici.

peltast – lako naoružan vojnik koji je nosio mali drveni štit nazvan „pelta".

perioici – slobodni ljudi u Sparti koji nisu bili građani; bavili su se trgovinom i zanatstvom.

plan – karta s velikim razmjerom za detaljno prikazivanje malih površina Zemlje (gradova).

planinski vijenac – grupa povezanih planina koje su poredane jedna do druge i protežu se kao lanac duž nekog područja.

plaćenici – vojnici koji se bore u tuđoj vojsci za platu.

plebejci – obični ljudi u Rimu koji nisu imali mnogo prava, ali su s vremenom stekli politički utjecaj.

polis – grad-država.

portret – umjetnički prikaz neke osobe, najčešće lica ili gornjeg dijela tijela.

pravna država – država u kojoj vlada pravo, odnosno koja funkcioniše po Ustavu i zakonima i koja garantuje zaštitu ljudskih prava i sloboda.

poslanik – predstavnik, odnosno član skupštine izabran na parlamentarnim izborima.

premijer – predsjednik (šef) vlade.

predsjednik – šef države izabran na demokratskim izborima.

princeps – naziv koji je koristio car Avgust i koji je značio „prvi građanin" ili „prvi čovjek u državi".

principat – oblik vladavine u Rimu, gdje je car (princeps) vladao kao „prvi među jednakima", ali je država i dalje imala organe iz Republike.

prirodni priraštaj – brojčano povećanje ili smanjenje stanovništva kao rezultat razlike između novorođenih i umrlih na godišnjem nivou. Priraštaj može biti pozitivan, negativan i stagnirajući.

pristis – veliki brod s više redova veslača.

provincija – teritorijalna jedinica stvorena na mjestu pokorene države; provincijama su upravljali upravnici poslani iz Rima.

protok – tjesnac, uska vodena površina koja povezuje dvije veće vodene površine.

rubna mora – mora uz obalu kontinenta, kao dio većeg mora ili okeana.

razmjera – broj koji pokazuje koliko su puta umanjene dimenzije karte u odnosu na dimenzije u prirodi.

religija – vjerovanje čovjeka u boga ili bogove; sistem vjerovanja i obreda za poštovanje bogova.

referendum – glasanje svih birača radi odlučivanja o nekom posebno važnom pitanju.

reforme – promjene ili poboljšanja koja se sprovode u nekoj državi da bi postala pravednija i bolje organizovana.

rivijera – primorje.

sarisa – dugo koplje koje su koristili vojnici u makedonskoj falangi.

sarkofag – ukrašena kamena kutija u koju su se polagala tijela važnih ljudi nakon smrti.

Sahara – najveća pustinja na svijetu, smještena u sjevernom dijelu Afrike, poznata po vrućoj klimi, pješčanim dinama i vrlo malo biljnog svijeta.

svjetsko vrijeme – lokalno vrijeme na Griničkom meridijanu.

sveštenik – službenik u hramu, koji je predstavljao vezu između ljudi i bogova i zato je imao veliki utjecaj.

Senat – najmoćnije tijelo u Rimu, sastavljeno od bivših magistrata i najbogatijih ljudi u državi.

situla – metalna posuda u obliku kofe.

smještajni kapaciteti – hoteli, apartmani, kampovi, vile, hosteli i drugi objekti u kojima turisti borave tokom posjete nekom mjestu.

solarni (sunčev) kalendar – kalendar u kojem dužina mjeseci zavisi od položaja Sunca u odnosu na zvijezde.

solarna energija – energija proizvedena korištenjem sunčevog zračenja.

Spartijati – pravi građani Sparte, bogati i hrabri vojnici koji su imali najviše prava.

stadij – starogrčka mjera za dužinu, jednaka otprilike 160 metara.

statua – velika figura napravljena od kamena, metala, drveta ili drugog materijala, koja prikazuje čovjeka, životinju ili neki predmet.

subregion – podjela regije na manje dijelove.

sud – samostalan i nezavisan državni organ za sprovođenje pravde.

tetradrahma – srebrna moneta koja je vrijedila četiri atinske drahme.

topografska karta – karta za detaljno i precizno prikazivanje većih površina Zemlje (opštine i manji regioni država).

totem – predak, začetnik roda ili plemena; stub s prikazom pretka ili zaštitnika.

trijera – brzi antički brod s tri reda veslača.

trijumf – svečani ulazak pobjednika u Rim, s paradom, muzikom i narodnim slavljem.

tutor – nastavnik ili podučavalac, najčešće privatni, koji je učio djecu.

Ustav – osnovni zakon jedne države.

falanga – vojna formacija makedonske pješadije, gdje su vojnici stajali u redovima s dugim kopljima.

faraon – ime (titula) kraljeva Egipta.

fauna – životinjski svijet.

fizička karta – generalizirana karta u srednjem ili sitnom razmjeru za prikazivanje vrlo velikih površina Zemlje (države, kontinenti ili cijeli svijet).

flora – biljni svijet.

flota – organizovana grupa brodova koji zajedno plove.

freska – slika koja se crta na svjež malter na zidu ili plafonu.

hejloti – robovi u Sparti koji su radili na zemlji i nisu imali nikakva prava.

helenizam – sjedinjenje kulture Makedonije i Grčke s kulturom istočnih zemalja koje je osvojio Aleksandar.

helenistička kraljevstva – naziv za kraljevstva koja su nastala raspadom Aleksandrove imperije.

helenistički period – vrijeme koje je nastupilo nakon pohoda Aleksandra – od njegove smrti do rimskog osvajanja Egipta.

hemisfera – polulopta.

hetajri – bliski prijatelji i saradnici makedonskih kraljeva.

hijeroglifi – egipatsko pismo sa slikovnim znacima.

hram – posebna građevina u kojoj se poštuju jedan ili više bogova kroz različite obrede.

civilizacija – razvijena ljudska zajednica s značajnim dostignućima na polju nauke, kulture i umjetnosti.

citadela – tvrđava, uporište.

čaršija – mreža trgovačkih ulica iz vremena Osmanskog Carstva, kao pijaca s mnogo malih radnji.

časovne zone – 24 pojasa na Zemlji koji se protežu u meridijanskom pravcu, svaki pojas obuhvata 15 stepeni geografske dužine i sva mjesta unutar pojasa imaju isto zonsko vrijeme.

četinari – zimzelena stabla (bor, jela, čempres itd.).

švicarski kantoni – posebne teritorijalne jedinice koje čine Švicarsku; ima ih ukupno 26.